

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KADIN ALGISI
(SELMA RIZA ÖRNEĞİ)**

Dilara GÖKTAŞ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hale Fatma ŞİVGİN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

HAZİRAN – 2019

**İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KADIN ALGISI (SELMA RIZA
ÖRNEĞİ)**

Dilara GÖKTAŞ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

HAZİRAN 2019

Dilara GÖKTAŞ tarafından hazırlanan “İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ’NİN KADIN ALGISI (SELMA RIZA ÖRNEĞİ)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/ OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof.Dr. Hale Fatma ŞIVGIN

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

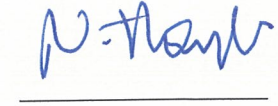
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Prof. Dr. Necdet HAYTA

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Cenk REYHAN

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 25/06/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dökümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Dilara GÖKTAŞ

25.06.2019

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KADIN ALGISI (SELMA RIZA ÖRNEĞİ)
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Dilara GÖKTAŞ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Haziran 2019

ÖZET

İttihat ve Terakki Cemiyeti hem Osmanlı Tarihi'nin hem de Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin inceleme alanına giren ve genellikle siyasi yönüyle ele alınan bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu cemiyet siyasi tarihimizin seyrini değiştiren bir yapı olmasının yanı sıra oldukça güçlü fikri temellere sahiptir. Genelde toplumsal sorunların tamamına özelde ise kadın sorununa sahip olduğu bu sağlam fikir yapısı çerçevesinde yaklaşan cemiyet, her fırsatta kadınların toplumsal yaşama daha çok dâhil olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Cemiyet üyeleri yayınladıkları yazılarla, kadın derneklerine verdikleri desteklerle ve iş hayatında kadın çalışmacıları arttırmak adına yaptıkları çalışmalarla söylemlerinde ne kadar samimi olduklarını göstermişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Rıza Hanım'ın mücadelesini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın algısı doğrultusunda ele alan bu çalışmada; dönemin düşünce yapısında kadının konumu ve özellikle de İttihat ve Terakki Partisi'nin yönetimi altındaki Osmanlı Devleti'nde bu konuda yapılan çalışmalar somut örneklerle değerlendirilmiştir.

Bilim Kodu : 116114

Anahtar Kelimeler : Osmanlı, İttihat ve Terakki, Kadın, Selma Rıza

Sayfa Adedi : 168

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hale Fatma ŞIVGIN

THE EXAMPLE OF SELMA RIZA IN THE FRAMEWORK OF WOMEN'S PERCEPTION IN
THE UNION AND PROGRESS SOCIETY

(M.Sc. Thesis)

Dilara GÖKTAŞ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATION

June 2019

ABSTRACT

The Committee of Union and Progress, both within the Republic of Turkey's Ottoman history and history often emerges as a study area and discussed the political aspects of formation. However, this community has a very strong intellectual foundation as well as a structure that changes the course of our political history. In general, the community approaching the social problems in particular within the framework of this sound idea structure, in which the women have a problem, emphasized that women should be more involved in social life at every opportunity. The members of the association showed how sincere they were in their statements with the works they published, the support they gave to the women's associations and the works they carried out in order to increase the female workers. In this study which deals with Ahmet Rıza Bey's, leader of the Committee of Union and Progress, his sister Selma Rıza Hanım's struggle in the direction of women's perception of society. The position of women in the thought structure of the period and especially the studies carried out in the Ottoman Empire under the administration of the Party of Union and Progress Party were evaluated with concrete examples.

Science Code : 116114

Key Works : Ottoman, Union and Progress Society, Woman, Selma Rıza

Page Number : 168

Supervisor : Prof. Dr. Hale Fatma ŞIVGIN

TEŐEKKÖR

Çalıőma sűrecimde kıymetli tecrűbelerinden ve bilgi birikiminden yararlandıđım danıőmanım Prof. Dr. Hale ŐIVGIN hocama, fikirlerine deđer verdiđim ve pek çok konuda yardımına baővurduđum Doç. Dr. Nasrullah UZMAN hocama, ilgilerinden ve yardımlarından dolayı Milli Kűtűphane, TTK ve Cumhurbaşkanlıđı Devlet Arőivleri Baőkanlıđı çalıőanlarına, manevi destekleriyle beni bir an olsun yalnız bırakmayan aileme ve arkadaşlarıma teőekkűrű bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN FİKRÎ ALTYAPISININ OLUŞUMU...	5
2.1. Yeni Osmanlılar ve I.Meşrutiyet.....	5
2.2. II. Abdülhamid Dönemi Düşünce Yapısı.....	11
2.3. Fikir Akımları.....	16
2.3.1. Batıcılık.....	17
2.3.2. Osmanlıcılık.....	19
2.3.3. İslamcılık.....	22
2.3.4. Türkçülük.....	25
3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN MÜCADELESİ	29
3.1. Kuruluş ve Yayılma.....	29
3.2. Yurt Dışında Mücadele.....	33
3.3. Meşrutiyet Dönemi.....	40
3.4. Dağılma Süreci.....	48
3.4.1. Tam İktidar.....	48
3.4.2. I. Dünya Savaşı ve Mütareke Yılları.....	49

4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE KADIN	53
4.1. İttihat ve Terakki'nin Yapısı ve İdeolojisi.....	53
4.2. İttihat ve Terakki'de Kadın Algısı.....	57
4.2.1. Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Osmanlı'da Kadın.....	57
4.2.2. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı'da Kadın.....	63
4.2.3. İttihat ve Terakki ve Kadın Dernekleri.....	71
4.2.4. İttihat ve Terakki'nin Yayın Organları ve Kadın.....	76
4.2.5. Meşrutiyet Dönemi Kadın Basını.....	84
5. SELMA RIZA.....	99
5.1. Selma Rıza Hanım'ın Ailesi.....	99
5.2. Ahmet Rıza Bey'in Kadın Algısı.....	101
5.3. İttihatçı Bir Kadın Olarak Selma Rıza'nın Mücadelesi.....	109
6. SONUÇ.....	123
KAYNAKLAR.....	126
EKLER.....	138
ÖZGEÇMİŞ.....	168

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

A.G.E.	Adı geçen eser
A.G.M.	Adı geçen makale
A.G.T.	Adı geçen tez
BKZ.	Bakınız
BOA.	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
ÇEV.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCF.	Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi
EDT.	Editör
HAZ.	Hazırlayan
NEÜ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
OTAM.	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
SDÜ.	Süleyman Demirel Üniversitesi
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	Türk Tarih Kurumu

1. GİRİŞ

Elinizde bulunan bu çalışmada I. Meşrutiyet Dönemi'nden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkışına kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti'ndeki düşünsel yapı değerlendirilecek ve genel olarak Jöntürklerin fikir yapısını oluşturan temeller ortaya konulacaktır. Bu amaçla II. Abdülhamid Dönemi düşünce yapısı ve ortaya çıkan fikir hareketleri ayrı ayrı incelenecektir. Böylece konumuzun özünü oluşturan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nasıl bir ortam içerisinde ortaya çıktığı ve bu ortam içerisinde cemiyet üyelerinin fikirlerini şekillendiren etkenler anlaşılmaya çalışılacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bünyesinde pek çok farklı düşünceye sahip şahsiyetleri barındırır da cemiyetin yönetim kademesinde bulunanların toplumsal sorunlara yaklaşımı benzerlik göstermektedir. Toplumda kadın olgusuna yaklaşımları da benzerlik gösteren İttihatçılar çeşitli şekillerde bu konudaki hassasiyetlerini dile getirmişlerdir. Cemiyet liderlerinden Ahmet Rıza Bey'in görüşleri ve özellikle de kadına bakış açısı konumuz bakımından özel bir önem taşımaktadır.

İttihat ve Terakki, yakın tarihimizin gidişatını değiştiren bir yapı olması nedeniyle pek çok tarihinin ilgisini çeken ve üzerinde sıkça çalışılan bir cemiyet olarak düşünülebilir. Ancak, bir çok çalışmada bu cemiyetin iktidar mücadeleleri ön planda olmakla beraber II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında sosyal hayata katkıları ne yazık ki pek çok kez göz ardı edilmektedir.

İttihat ve Terakki gibi bir yapılanmanın köklü fikirlere sahip olmadan kadınlık konusunda dönemi açısından radikal sayılabilecek adımlar atabilmesi elbette düşünülemez. İşte bu çalışmada öncelikle bu köklü fikirlere değinilmiş yurtdışında geçen uzun mücadele yıllarının ardından iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki'nin söylemlerinde ne kadar samimi olduğuna dair uyguladığı politikalar ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda cemiyetin yayın organlarında yayımlanan makaleler dikkate alınarak cemiyetin kadın algısı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Cemiyetin yerel gazeteler de dâhil olmak üzere onlarca yayın organının bulunması nedeniyle yalnızca arşiv katalog taramaları sonucunda ulaşabildiğimiz yayınlardan kadın konulu makaleler tespit edilmiştir. Türk Yurdu ve Yeni Mecmua, İslam *Mecmuası* dergileri, cemiyetin resmi yayın organı olan Tanin gazetesinin kadına yaklaşımı gibi kaynakların ışığında cemiyetin toplumsal hayatta kadını nasıl konumlandığı hakkında bir çıkarım yapılmıştır.

Cemiyet yayın organlarına bağlı olarak yapılan değerlendirmenin ardından, İttihat ve Terakki'ye ideolojik bakımdan yakın bulunan veya bizzat cemiyet tarafından desteklenen kadın dergilerinde yayımlananlar makaleler de cemiyetin kadına yaklaşımının daha net anlaşılması amacıyla bir başka kaynak olarak kullanılmıştır. İttihat ve Terakki'ye yakın bulunan kadın dergileri arasında Demet, Mehasin ve Kadın dergileri ön plana çıkmış cemiyetten maddi ve manevi destek alan bu dergilerde yayımlanan makaleler cemiyetin kadın algısı konusunda fikir edinmemize katkı sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantılı olan bu kadın dergileri birbirlerinin devamı niteliğinde olup yazar kadrolarına bakıldığında benzer isimler göze çarpmaktadır. 1908-1910 yılları arasında yayımlanan bu dergiler meşrutiyetin getirdiği nispeten daha özgür ortamda kadınların kendi haklarını savunması bakımından önem taşımaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın algısı hakkında verilen bilgilerin ardından cemiyetin ilk kadın üyesi olan, Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Rıza Hanım'ın yaşamı ve fikirleri hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Selma Hanım Türk romanı, siyasi yaşam ve basın gibi konularda öncü bir isim olmasına rağmen bu güne kadar ne yazık ki ismi gölgede kalmıştır. Selma Hanım hakkında yapılan araştırmalarda romancılığı veya gazeteciliği ön plana çıkarılmış, çağdaşı olan Fatma Aliye ve Halide Edip gibi toplumsal yaşamda oluşturduğu etki incelenmemiştir. Bu çalışmadaki amacımız da bu eksikliği az da olsa gidermek Selma Hanım'a hak ettiği tanınırlığı geç de olsa kazandırmaktır.

Çalışmamız boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında yazılan kaynaklara rahatlıkla ulaşmanın yanı sıra Selma Rıza Hanım hakkında kaynakların azlığı nedeniyle daha çok mektuplar ve kendisi hakkında alınan notlar üzerinden tanımlamalar yapılmaya

alışılmıştır. Ancak Selma Hanım'ın bizzat yazmış olduğu mektuplar ve dönemin tanınan yazarlarıyla kadınlık, hürriyet, bağımsızlık gibi konularda giriştiği mücadele hakkında yaptığımız tanımlamaları doğrular niteliktedir.

Tez içerisinde kullanılan gazete ve dergilere Milli Kütüphane'nin "Dijital Kütüphane" katalogundan, Selma Hanım'a ait evraklara İstanbul Şehir niversitesi'nin, "Taha Toros Arşivi" katalogu üzerinden ulaşılmıştır. İttihat ve Terakki'nin yayın organlarında kadın bölümünde kullanılan Türk Yurdu ve Yeni Mecmua gibi süreli yayınların nüshalarına ulaşmak için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nin "Osmanlıca Makaleler Veri Tabanı" katalogundan yararlanılmıştır. Ayrıca Ankara niversitesi'nin, "Gazeteler Veri Tabanı" ve Teka'd Sandığına ait bazı belgeler için ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi kullanılmıştır.

2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN FİKRÎ ALTYAPISININ OLUŞUMU

2.1. Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet

3 Kasım 1839 tarihinde büyük umutlarla ilan edilen Tanzimat Fermanı ve sonrasında yaşanan sürecin başarısızlığı Osmanlı Devleti'nin gerçekte daha köklü bir değişime ihtiyaç duyduğunu göstermişti. İşte bu değişimi ve devletin kurtuluşunu meşrutiyetin ilanında gören aydın kesimi tanımlamak için “Yeni Osmanlı” veya “Jön Türk” tabirleri kullanılmıştır. “Jön” tabirinin hem Osmanlı kurumlarını eski geleneklerine döndürmek isteyen ıslahatçı zümre için hem de şeriat kurallarının yeni devlet düzeninde yeri olmadığını, devlet kurumlarında Avrupa modellerinin örnek alınması gerektiğini düşünen genellikle Avrupa’da eğitim almış zümre için kullanıldığını görüyoruz.¹ Bu tabirin Yeni Osmanlılar için kullanılmasında onların Avrupalılar tarafından İtalyan ve Alman milli birliklerinin kurulmasında önemli rol oynayan “Genç İtalya” “Genç Almanya” gibi derneklerin faaliyetlerine benzetilmesi etkili olmuş olabilir. Ancak onlar kendilerini “Yeni Osmanlı” olarak tanımlamışlardır.

Yeni Osmanlılar, Tanzimat’ı köklü bir felsefi ve ahlaki değerden yoksun görüyor ve bu boşluğu doldurmanın yollarını arıyorlardı. Tanzimat’ın Avrupa kültürünü taklit ettiğini ve bu sebeple de çoğunluğu Müslüman olan Osmanlı Devleti’nin sosyal yapısını bir hayli sarstığına inanıyorlardı. 1856 Islahat Fermanı sonrasında ortaya çıkan iç kargaşa ve bunun neticesinde gelen dış müdahalelerden rahatsız olan bu grup muhalefet hareketine başlamış hükümdardan ziyade hükümete ve özellikle dizginleri tek başına elinde tutan Âlî Paşa’ya karşı sıkı bir mücadeleye girişmiştir.² Bunun nedeni Âlî Paşa’nın Tanzimat’ın uygulayıcısı olarak görülmesi ve onun şahsında Tanzimat’ın eleştirilmesidir.

Yeni Osmanlılar adıyla anılan bu cemiyetin kuruluş yeri, tarihi ve kurucuları konusu tartışmalıdır. Ahmet Bedevi Kuran cemiyetin Sağır Ahmet Bey’in yalısında kurulduğunu

¹ Berkes, N. (2017). **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul. s.282.

² Beydilli, (2013). “Yeni Osmanlı Cemiyeti”. **DİA**. Cilt 43. s. 431.

söylerken³, Kemal Beydilli de cemiyetin kurucularını Sağır Ahmet Beyzâde Mehmed Bey ve arkadaşları Menâpirzâde Nûri ve Kayazâde Reşad beyleri göstermektedir. ⁴ Yeni Osmanlılar hareketinin çekirdeği 1865'te İstanbul'da gizlice kurulan ve "İttifak-ı Hamiyyet" adı verilen bu örgüt olarak kabul edilir.⁵ Fahir Armaoğlu da 1865 tarihini vererek kurucular arasında Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimleri zikretmekte Mustafa Fazıl Paşa ve Mithat Paşa gibi siyasi tarihimizin önemli isimlerinin ve hatta Velihaht Murad Efendi ile Şehzade Abdülhamid Efendi'nin (II.Abdülhamid) de bu toplulukla yakından ilgilendiğini söylemektedir.⁶ Hilmi Ziya Ülken'in İbnülemin Mahmut Kemal İnal'dan naklettiğine göre ise Mustafa Fazıl Yakacık'taki halası Zeynep Hanım'ın köşkünde oturduğu sırada arkadaşları Kemal, Nuri, Ayetullah, Reşat, Agâh, Pazarköylü Ahmet Ağa vb. şahıslarla birleşerek Yeni Osmanlı Cemiyeti'ni kurmuşlardır.⁷ Yine Hilmi Ziya Ülken Ebüzziya Tevfik'ten Fransa'dan öğrenilen meşrutiyet fikrinin Nuri ve Reşat adındaki iki genci etkilediğini tercüme dairesinde tanıştıkları Mehmet Bey ile ufuklarının daha da genişlediğini bir paşanın oğlu olan Ayetullah adındaki bir gençle tanıştıktan bir süre sonra Kemal Bey ile tanıştıklarını ve 1865'in Haziran ayında Belgrat Ormanı'nda bu hareketi başlattıklarını aktarmıştır.⁸ Ayetullah Bey'in hazırladığı tüzüğe göre her altı kişi bir de başkan ile yedi kişilik bir grup oluşturacak gruplar başkanları vasıtasıyla iletişim kurabilecek ve herkesin cemiyet içerisinde bir numarası olacaktı.⁹ Burada görülen örgütlenmenin bir ilk olması ve ileride İttihat ve Terakki hareketine örnek teşkil etmesi konumuz açısından ayrıca önem taşımaktadır.

Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenleri, bu çöküş sürecini durdurmanın ve tersine çevirmenin yolları ve yapılması gereken reform hareketleri hakkında çalışmışlardır. Bu çöküşün nedenlerini siyaset ve ekonomi olarak görmüşler ve bu çöküşü durdurmanın yolu olarak da eğitime önem vermişlerdir. Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ve hürriyet fikirleri, Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan çeşitli çevrelerde farklı etkiler

³ Kuran, A.B. (2000). **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**. Kaynak Yayınları. İstanbul. s.21.

⁴ Beydilli, K. (2013). a.g.m. s. 431

⁵ Tanör, B. (1985). "Anayasal Değişmelere Toplu Bir Bakış" **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 1. İletişim Yayınları. İstanbul. s.10-24.

⁶ Armaoğlu, F. (2007). **19. Yüz yıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**. Alkım Yayınevi, İstanbul. s. 68-102.

⁷ Ülken, H.Z. (2014). **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. s.59.

⁸ Ülken, H.Z. (2014). **a.g.e.** s.62

⁹ Ülken, H.Z. (2014). **a.g.e.** s.63

göstermişti. Hürriyet fikrine dayanarak her unsur ayrı ayrı bağımsızlık istiyordu. Avrupalı devletlerin etkisiyle de öncelikle Hristiyan unsurlar arasında bir hareketlenme yaşanmıştır. Yeni Osmanlılar, devletin bu şekilde parçalanmasına son vermek amacıyla memlekette meşrutiyeti ilan etmeyi ve bir parlamento oluşturarak gerçek hürriyeti sağlamayı kendilerine amaç edinmişlerdir. Bu suretle, anayasalı bir hükümet sistemi ile İslami esaslara da bağlı kalarak çağdaş dünya düzenine ayak uydurmak istemişlerdir. Yeni Osmanlılar, meşrutî monarşi ile kültürel bir değer olarak gördükleri şeriatı aynı anda savunmuşlardır. Bu bir tezat gibi görünse de İslam topluluklarında temel değerlerin önemini anlayan Yeni Osmanlılar, bu değerlerle meşrutiyeti bağdaştırma çabasına girmişlerdir.

Yeni Osmanlılık hareketi, bir devrim yapmaktan ziyade Âlî Paşa'yı sadrazamlıktan düşürmek ve gerekirse padişah değişikliği yaparak meşrutî yönetimi getirmek istemişlerdir. Bu düşünce, meşru egemenliği tamamen kabul ederek onun üzerinde değişiklik yapma düşüncesi olarak algılanabilir.

Terakkiyi özgürlüğün varlığına bağlı gören Yeni Osmanlılar, sürekliliği devlet garantisinde olan bir özgürlük rejimi kurulmasını istemişlerdir. Bununla birlikte geleneksek Osmanlı kültürüne bağlı kalarak padişahın bağımsızlığının ve halkın din ve geleneklerinin bu özgürlükçü rejim altında eksilmeyeceğini vurgulamışlardır. Yine de bu fikirlerin Osmanlı Devleti'nde kabul görmesi bir hayli zaman almıştır. Nâmık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Pâşa gibi yazarlar eleştirilerinden dolayı hükümetin sert tedbirlerine maruz kalmış, yayınlarına Paris ve Londra'da devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu yazarların giderleri de Mısır Valisi olması gerekirken hakkı gasb edilerek kardeşi İsmail Paşa'ya verilen ve bunun karşılığında yüklü bir tazminat alan¹⁰ Mustafa Fazıl Paşa tarafından karşılanmıştır. Bu yazarlar *Hürriyet*, *Muhbir*, *Ulûm* gibi isimlerle gazeteler çıkarmışlar ve yazılarıyla Osmanlı Devleti'ndeki yönetimi eleştirmeye devam etmişlerdir. Bu gazeteleri okuyanlar arasında Batı'ya farklı bir bakış açısı gelişmiş ve yönetimi sorgulama yaygınlaşmaya başlamıştır.

¹⁰ Beydilli, K. (2013). a.g.m. s. 431

Yeni Osmanlılar, genellikle bir bütün olarak incelense de bu grup birbirinden bağımsız fikirleri bünyesinde barındırıyordu. Bu grup içerisindeki en önemli fikir ayrılıklarından biri, ortak fikirleri olan otokrasinin yıkılmasının nasıl ve hangi gücün yardımıyla sağlanacağı sorunu idi. Bu fikir ayrılıklarından dolayı muhalefetleri içten içe zayıflamış, buna bir de Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz ile arasını düzelterek İstanbul'a dönmesi ve maddi yardımın sekteye uğraması eklenince 1872'de dağılmışlardır. Kısacası, muhalefet örgütlenme ve maddi destek konularında zayıf olduğundan yavaş yavaş çözülmüş ve en nihayetinde dağılmıştır. Ancak Avrupa'daki faaliyetlerin sona ermesi Osmanlı Devleti'nde muhalefet hareketinin sona erdiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Yeni Osmanlıların yurda döndükten sonra gerek basın yoluyla gerekse devletin yüksek kademelerinde bulunan şahısları etkileyerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Maddi yetersizliklerden dolayı dönmeye mecbur kalan bu aydınlar, fikirlerinden vazgeçmiş değillerdi. Meşrutiyet lehindeki faaliyetler özellikle Namık Kemal'in güçlü kalemi sayesinde muhalif düşünce ülke içinde büyümeye devam etmiş ve resmi makamlardan da bu fikre katılanlar olmuştur. Namık Kemal'in fikirleri yalnızca döneminde değil yıllar sonra II. Meşrutiyet'in ilanına çaba gösteren aydınlar arasında da önemli rol oynamıştır. Namık Kemal doğunun kültür ve geleneklerine bağlı kalarak batıdan yani uygarlıktan endüstri, teknoloji, basın ve eğitim gibi ihtiyacımız olanı almaktan yana bir tutum izlemiş ve bunu yaparken herkesin savunacağı ve katkıda bulunacağı bir "vatan" kavramı oluşturmak istemiştir. Kurulacak olan parlamento sayesinde bütün vatandaşların temsil edileceğine ve bu suretle alınacak kararların ortak bir ürün olarak benimseneceğine dikkat çekmiştir.

Bu sırada Yeni Osmanlıların kuvvetle muhalefet ettikleri Âli Paşa vefat etmiş onun yerine Mahmut Nedim Paşa sadrazam olmuştur. Mahmut Nedim Paşa'nın Yeni Osmanlıların liderlerinden Bağdat Valisi olarak görev yapan Mithat Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için Edirne Valiliğine getirmiş, *İbret* gazetesini çıkaran Namık Kemal'i Gelibolu mutasarrıflığına göndermiştir.¹¹ Sadrazamın bu hareketleri tepkilere sebep olunca Sultan Abdülaziz duruma müdahale etmiş ve Mithat Paşa'yı sadaret makamına

¹¹ Kuran, A.B. (2000). a.g.e. s. 25

getirmiştir.(1872) Ancak, sadece kamuoyunu yatıştırmak üzere yapılan bu atama iki buçuk ay sonra sona ermiş ve sadaret makamı sıklıkla el değiştirmeye başlamıştır. Halk bu sürekli değişim halinden rahatsız olmuş ve orta tabakanın temsilcisi olan Fatih, Bayezid ve Süleymaniye medreseleri öğrencileri isyan ederek saraydan istikrarlı bir hükümet kurulmasını istemişlerdir.¹² Bu öğrencilerin amacı halk tarafından çok sevilen Mithat Paşa'nın sadaret makamına getirilmesini sağlamaktı. Ancak bu mümkün olmadı ve Sultan Abdülaziz'e karşı huzursuzluk giderek arttı. Veliabd Murat Efendi saltanat makamına getirilmek isteniyordu. Nihayet Harbiye Mektebi Nazırı Süleyman Paşa'nın hazırladığı askeri kuvvetler Şeyhülislam Hasan Hayri Efendi'nin fetvasını da alarak sarayı kuşatıp Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmiş ve yerine Sultan Murad'ı padişah ilan etmişlerdir. Ancak Sultan Murad'ın ruhsal durumunun devlet yönetmek için uygun olmadığı anlaşılınca Mithat Paşa Şehzade Abdülhamid ile görüşmüştür. Bu görüşmeden sonra saltanat makamı yeniden değiştirilmiş meşruti yönetime yakın duruş sergileyen Şehzade Abdülhamid tahta getirilmiştir. (31 Ağustos 1876) Sultan Abdülhamid tahta çıktıktan üç ay sonra 19 Kasım 1876'da Mithat Paşa'yı sadaret makamına getirmiştir. Ardından Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlıların da içerisinde bulunduğu bir komisyon hazırlanacak olan anayasa için çalışmaya başladı.

Bu sırada Balkanlarda gerginlik artıyor ve 1875 yılında borçlarını askıya alan Osmanlı maliyesi gerek iç gerekse dış politikada zor zamanlar yaşıyordu. Anayasal bir düzene geçilerek bütün tebaya temsil hakkı verilmesiyle ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmeye çalışıldı. Bu amaçla 23 Aralık 1876 tarihinde Kanûn-i Esasî ilan edilmiştir. Bu tarih Balkanlar konusunu değerlendirmek için Avrupalı devletler tarafından toplanan Tersane Konferansı ile aynı güne denk getirilmiş ve Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan herkesin eşit haklara sahip olduğu ve temsil edileceği vurgulanmıştır.

Buradan Anlaşılacağı üzere 23 Aralık 1876'da Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Meşrutiyet ilan edilmesinde ve 19 Mart 1877'de ilk "Meclis-i Mebusan" yani ilk Türk Parlamentosunun açılmasında Yeni Osmanlılar hareketi etkili olmuştur.¹³Yeni Osmanlılar,

¹² Kuran, A.B. (2000). **a.g.e.** s. 26

¹³ Armaoğlu, F. (2007). **a.g.e.** s. 594

Osmanlı Devleti siyasi literatürüne dönemlerine göre radikal bir bakış açısıyla “hürriyet, meşveret, vatan” gibi kavramları kazandırmışlardır.

1877 yılının ilk aylarında toplanan ilk Türk parlamentosunda Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinden mebuslar İstanbul'da bir araya geldiler ve farklılıklar burada açıkça gözler önüne serildi. Bu parlamentoya katılacak olan mebuslar bölgelerinde yapılan bir seçim sonucunda başarılı olmuş ve seçilerek gelmişlerdi. Yapılan bu mebus seçimlerinde halkın bütün kesimlerinden insanlar oy kullanmamıştır. Çünkü bu seçimlerde kadınlar oy verme hakkına sahip bulunmuyorlardı ve ayrıca seçmen olabilmek için de belli bir miktar servete sahip olmak gerekiyordu.¹⁴

Meşrutiyet kavramı, o devirde hükümdarın mutlak otoritesinin sınırlandırılması ve belirli kanunlarla şarta bağlanması olarak anlaşılıyordu.¹⁵ Yani ilk defa olarak ve üstelik hükümdarın kabulü ile mutlak otoriteye bir takım sınırlamalar getirilecekti. Ancak, bu ilk anayasaya tam manasıyla anayasal düzeni kuran bir metin olarak bakılması mümkün değildir. Bu metin bir meclis veya parlamento tarafından hazırlanmamış padişahın tek yanlı bir işlemiyle ortaya çıkmış “ferman anayasa”dır.¹⁶ Dolayısıyla bu sistem devletin monarşik yanını korumakta ve parlamenter sistemin ihlalini kolaylaştıran maddeler içermekteydi. Yürütme organını ve dolayısıyla bu organın en üst mevkii olan padişahı güçlü kılan maddelere yer vermesi bu anayasanın zayıf yanı olmuştur. Bir geçiş devri anayasası olarak görülebilecek 1876 anayasası meclisi bir yasama organı olarak değil bir danışma meclisi olarak kabul ediyordu.¹⁷ Bütün bunlara rağmen sınırlı sayıda aydın tarafından yıllarca verilen özgürlük mücadelesi sonucunda ilan edilen bu anayasa Osmanlı Devleti'nde anayasal düzene geçiş yolunda bir başlangıç teşkil etmiştir. Ancak, bu ilk denemenin ömrü kısa sürmüş bir yandan 1877-78 Osmanlı Rus savaşının çıkması diğer yandan Meclis'te yapılan eleştiriler Padişah II. Abdülhamid'in hoşuna gitmemiştir.¹⁸ Meşrutî yönetimden rahatsız olan yalnızca padişah değildir. Başarısızlıklarından dolayı hesap vermek zorunda

¹⁴ Tanör, B. (1985). a.g.m. s.19

¹⁵ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi.** (1989). C. 12, s. 31. Çağ Yayınları. İstanbul.

¹⁶ Tanör, B. (1985) a.g.m. s.19

¹⁷ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** (1989). C. 12, s. 42. Çağ Yayınlar. İstanbul.

¹⁸ Armaoğlu, F. (2007). a.g.e. s. 595.

kalan paşalar, çıkarları tehlikeye giren Galatalı bankerler ve bürokrasi içerisindeki tutucu kesim huzursuz olmuştur.¹⁹Bütün bu rahatsızlıklar sonucunda savaşı gerekçe gösteren II. Abdülhamid 14 Şubat 1878 günü meclisi tatil ettiğini açıkladı. Bu karar sonrası mebuslar memleketlerine gönderildi ve meclis 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürecek uzun bir tatil dönemi yaşadı. Meclisin kapatılmasının ardından ciddi anlamda bir tepki oluşmaması henüz demokrasinin gerekliliğini kavramış bir kesimin olmadığını göstergesidir.

I. Meşrutiyet döneminde ana fikir, milliyetçi hareketlerle çözülmeye başlayan Osmanlı Devleti'ni kurtarmak ve temsil vasıtasıyla Osmanlı topraklarındaki bütün ulusları devlete bağlamak olmuştur. Başlangıçta Yeni Osmanlıların ilk hedefleri meşrutiyet olmamakla birlikte Avrupa'ya kaçtıktan veya sürgün edildikten sonra fikirleri şekillenmiş, meşrutiyeti hatta cumhuriyeti bile dile getirmişlerdir.²⁰ Fikirlerine paralel olarak yaptıkları çalışmalarla bir baskı unsuru oluşturmuşlar ve nihayetinde meşrutiyeti ilan ettirmişlerdir. Bu demokratikleşme çabası Müslüman kesimi yönetime dahil etme açısından büyük önem taşımaktadır. Zira bu dönemde Osmanlı topraklarında yaşayan gayri Müslimlerin hamisi konumundaki Batılı devletler onların çıkarlarını koruyor ve dolayısıyla bu gruplar dolaylı yoldan yönetim üzerinde baskı oluşturuyorlardı. Ancak Müslüman kesim yönetime hiçbir suretle dahil olamıyor ve çoğunluk temsil edilemiyordu. Mecliste çoğunluğun temsil edilmesi suretiyle bu haksız durum aşılacak istenmiştir.

2.2. II. Abdülhamid Dönemi Düşünce Yapısı

II. Abdülhamid' in 33 yıllık padişahlığı döneminde Osmanlı Devleti bir çok ilki yaşamış parlamenter sisteme yönelik çalışmalar yapılmış ve ilk Osmanlı Meclisi 19 Mart 1877'de toplanmıştır. Toplum temsilcilerinin siyasi kararlara katılımını sağlayan bu sistem alınan kararların toplumsal bir temele dayandırılması açısından tarihsel bir önem taşıyordu. Bu deneyimin kısa vadeli olması ve padişah tarafından meclisin tatil edilmesiyle birlikte geleneksel Osmanlı yönetim anlayışına uygun olarak devletin bütün yetkileri padişahın

¹⁹ Tanör, B. (1985). a.g.m. s.21

²⁰ İnal, İ.M.K. (2013). **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**. Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul. Cilt 2. S. 201-361.

tekeline toplanmıştır. Bu şekilde güçlü bir merkezi yönetim kuracağını düşünen II. Abdülhamid merkezleşmeyi bir modernleşme aracı olarak değil doğal bir ilke ve amaç olarak görüyordu.²¹ Tanzimat döneminden bu yana modernleşmek adına yapılan çalışmalarını aşırı bulan II. Abdülhamid bu aşırılığa tepki gösterdi. Padişahın modernleşmeye karşı yaklaşımı gelenekçi fikre sahip olanları da siyasi olarak güçlendirdi. Padişah parlamento yerine güvendiği şahıslardan oluşturduğu bir dizi özel danışma komiteleri ile çalışmayı tercih etti.²²Böylece iktidarın merkezi yeniden saraya kaymış oldu.

II. Abdülhamid'e karşı gerek siyasi gerekse şahsi sebeplerle mücadeleye girişenler vardı. Galatasaray Lisesi'nin eski müdürü olan Ali Suavi bunlardan biridir ve sabık sultan Murad'ı tekrar tahta çıkarmak isteğiyle 20 Mayıs 1878 tarihinde Çırağan Sarayı'na bir baskın düzenlemiştir. Derhal kontrol altına alınan bu hareket "Çırağan Vak'ası" olarak tarihe geçmiştir. Başarısız bir darbe girişimi olarak değerlendirilen bu hareket sonuçları bakımından önem taşımaktadır. Öyle ki kimi zaman bu girişim istibdadın başlangıcı olarak kabul edilir.²³ Bu tarihten sonra saraydan pek çıkmayan padişah olup bitenleri topladığı fotoğraflar sayesinde takip edebiliyordu. Ayrıca telgraf teknolojisinde yararlanıyor, böylece egemenlik alanını genişletiyor talimatlarını kolayca iletme imkanı buluyordu. Haberleşme teknolojilerini kullanan saray bir casuslar ve muhbirler ağının da merkezi konumuna geldi.²⁴ II. Abdülhamid'in korkularına devrin koşulları da eklenince istibdadın dozu artıyordu. Birçoğu gönüllü olarak görev yapan hafiyeler ve jurnalciler padişaha olan biteni bildirmeyi kendilerine vazife edinmişlerdi. Bu teşkilatın hedefinde halktan ziyade padişaha tehdit oluşturabilecek yüksek rütbelilerdeki şahıslar vardı.²⁵

Bu dönemde özellikle Müslüman unsurun eğitimine önem verildi ve nitelikli okullar yaygınlaştırıldı. Gittikçe yaygınlaşan eğitim ise II. Abdülhamid' in muhaliflerini de yetiştirmesi sonucunu doğurdu. II. Abdülhamid' e karşı en güçlü muhalefet devlete nitelikli

²¹Karpat, K. (2014). **Osmanlı Modernleşmesi**. Timaş Yayınları. İstanbul. s. 102.

²² Berkes, N. (2017). **a.g.e.** s. 344

²³ Georgeon, F. (2006). (çev. Ali Berkay) **Sultan Abdülhamid**. Homer Kitabevi. İstanbul. s. 109.

²⁴ Findley C.V. (2017). **Modern Türkiye Tarihi 1789-2007**. Timaş Yayınları. İstanbul. s. 151.

²⁵ Berkes, N. (2017). **a.g.e.** s. 345

memurlar yetiştirmek üzere açılan ve geliştirilen okulların öğrencileri arasında oluştu.²⁶ Yeni Osmanlıların yazılarını okuyan öğrenciler arasında hürriyet ve meşrutiyet gibi fikirler hızla yayıldı. Namık Kemal gibi meşrutiyet yanlısı yazarların sansüre uğraması da fikirlerin yayılmasına engel olamadı. Özellikle 1889'dan itibaren meşrutiyetin gerekliliğini anlayan aydın kesim arasında muhalefet yeniden canlandı ve bu tarihte devrin modern eğitim kurumlarından biri olan askeri tıbbiye mektebi öğrencilerinden İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sukuti ve Mehmet Reşit liderliğinde İttihat ve Terakki adında bir cemiyet kuruldu.²⁷ Bu cemiyet, yeni muhalefetin ilk nüvesini oluşturmuştur. Cemiyet her ne kadar İstanbul'da kurulmuş olsa da üyeleri baskılardan dolayı yurt dışına çıkmak ve yayın organları vasıtasıyla mücadeleye devam etmişlerdir. Gizlice ülkeye soktukları yayınlarla genç subaylar ve memurlar arasında yeniden meşrutiyet fikrini yaymaya çalışmışlardır. Askıya alınan Kanun-i Esasi'yi yeniden ilan ettirmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde farklı etnik gruplara (Kürt, Çerkez, Arnavut) mensup olan şahısları barındırıyordu. Osmanlı ülkesinin bir tür minyatürü olan teşkilat İttihad-ı Anasır yani Osmanlılık fikrini yaşatmaya çalışmış, bu suretle farklı toplulukları bir arada tutmanın mümkün olacağını düşünmüştür. Ancak 1878 Berlin Anlaşması ile Balkanlar'da yaşanan toprak kayıpları ve bu topraklarla birlikte yitirilen Hristiyan unsurlar devlet içinde Anadolu ve Arap vilayetlerinin öne çıkması sonucunu doğurmuş, II. Abdülhamid'in siyaseti bu çizgide gelişmişti. Özellikle Müslüman grupların bir arada tutulması üzerinde durulmuş ve buna bağlı olarak İslam ülkelerinde toplumsal örgütlenmenin temel birimlerinden biri olan tarikatlar, 1880-1908 yılları arasında büyük bir canlanma yaşamıştır.²⁸ Jöntürkler ise temelde laik ilkelere sahip olsalar da İslam'ı kitleleri harekete geçirmenin bir aracı olarak görmüşler ve halkın hassasiyetlerini göz önünde bulundurmuşlardır.²⁹

İstanbul'da askeri tıbbiye mektebinde temelleri atılan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi ülke içerisindeki kısıtlamalardan dolayı yurtdışına kaymış ve Paris'te bulunan Ahmet Rıza açık şekilde muhalefete geçerek cemiyetin lideri olmuştu. Avrupa'da siyaseten

²⁶ Akarlı, E. (1985). "II. Abdülhamid", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 5. İletişim Yayınları. s. 1293.

²⁷ Oğuz, A. (2013). "Türk Demokrasi Tarihinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi". **NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı 2. s. 109-120.

²⁸ Akarlı, E. (1985). a.g.m, s. 1293

²⁹ Findley, C.V. (2017). **a.g.e.** s. 163

güç kazanan cemiyetteki fikir ayrılıkları ortaya çıkınca parçalı bir yapı oluşmuştur. Ahmet Rıza bir diğer Jöntürk lideri olan ve “Mizan” gazetesini çıkaran Murad Bey ile mevcut yönetimin değişmesinde hemfikir olsa da bunu yaparken şiddet kullanılmasını istememiştir. Ahmet Rıza hanedanın değil II. Abdülhamid’in devrilmesini ve yapılacak olan ıslahatların tüm Osmanlıları kapsamasını isteyen bir anlayışa sahipti.³⁰ Cemiyet içerisindeki bu tür ayrılıklardan da faydalanan II. Abdülhamid af, reform, maaş ve ücret teklifi gibi çeşitli yollardan muhaliflerini dağıtmaya çalıştı. Bu amaçla 1897 tarihinde istihbarat teşkilatının başındaki Ahmet Celaleddin Paşa’yı Avrupa’ya gönderdi.³¹ Aralarında Mizancı Murad’ın da bulunduğu Jöntürklerden bazıları çalışmalarını maddi olarak destekleyecek bir gücü arkalarında bulamadıkları için bu teklifleri kabul ederek yurda dönmüşlerdir.

Sarayın bu çalışmaları muhalefet hareketini zayıflatsa da II. Abdülhamid’in kayınbiraderi Mahmud Celaleddin Paşa’nın iki oğlunu da alarak muhalefete katılmak için 1899’da Avrupa’ya gitmesi durumu değiştirmiştir. Bu katılımla muhalefet güç kazanmış ve ilerleyen yıllarda yaşanan uluslararası olaylarla birlikte meşruti yönetime karşı bakış açısı değişmeye başlamıştır. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı’nı meşrutiye ve modernlik modeli olan Japonya’nın kazanması bir heyecan oluşturmuş Müslüman bir ülke olan İran’ın da 1906 yılında devrim yaşaması Osmanlı toplumunda meşrutiye karşı bazı önyargıların yıkılmasını sağlamıştır.

Bu sırada Jöntürkler meşrutiyeti yeniden ilan ettirebilmek için çalışmalarına hız vermişlerdir. Jöntürkler fikirlerini sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerle de desteklemiş ve Yeni Osmanlılara nazaran daha bilinçli hareket etmişlerdir. Çünkü II. Abdülhamid devri bütün kısıtlamalara rağmen batıyla doğrudan kültür temasının arttığı ve meşrutiye düşüncesinin temelini de sağlamlaştığı bir devir olmuştur. Daha önce devlet eliyle yürütülen batılılaşma çalışmaları artık topluma intikal etmiş ve serbest değişmeye dönüşmüştür.³² Devlet eliyle olmasa bile Osmanlı topraklarına basın kanalıyla giren fikirler özellikle gençler arasında yayılma imkânı bulmuştur. Bunun sonucu olarak da batılılaşma

³⁰ Oğuz, A. (2013). a.g.m. s.109-120

³¹ Findley, C.V. (2017). a. g.e. s. 162

³² Turhan, M. (2017). **Kültür Değişmeleri Sosyal Psikolojik Bakımdan Bir Tetkik**. Altınordu Yayınları. Ankara. s.139.

mutlak otoriteyi tehdit eden bir boyut kazanmıştır. II. Abdülhamid taşrada ortaya çıkan sıkıntılarının ve ayrılıkçı hareketlerin yanı sıra modern okullarda yetişen bu genç elitlerin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır.³³ Avrupa’da devletin yönetim anlayışı ve mevcut idareye müdahale şekli gibi konularda itilafa düşen Jöntürkler bütün bunlara rağmen bir baskı unsuru olmaya devam etmişler ve 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamid, Anayasa’nın tüm maddelerini yeniden yürürlüğe koyduğunu ilan etmek zorunda kalmıştır.³⁴ Böylece Osmanlı Devleti’nin ikinci meclisi 17 Aralık 1908’de yeniden açılmıştır. Meclis-i Mebusan’ın yıkılma sürecindeki Osmanlı Devleti’ni kurtarmak için önceliği “Osmanlı” diye tanımlanan bir üst kimlik oluşturmak ve bu ortak vatandaş kimliği ile olabildiğince çok insanı bir arada tutmak olmuştur.

Döneminde istemediği iki meşrutiyet ilan eden II. Abdülhamid için bu durum bir mecburiyet halini almıştı. Türk Demokrasi tarihi açısından bu dönem iki büyük demokrasi denemesine sahne olmasının yanında İttihat ve Terakki gibi Türk tarihine damgasını vuran siyasi partilerin de kurulduğu bir dönem olması bakımından önem taşımaktadır.³⁵ Meşrutiyetin ilan edilmesi elbette Osmanlı Devleti’nin bütün problemlerini bir anda çözüme kavuşturmamıştır. Padişahı boşalan yeri doldurmak için yasama ve yürütme organları olan meclis ve hükümet uzun bir süre otorite mücadelesi vermiştir.

İttihat ve Terakki muhalifi olan gazeteci Hasan Fehmi’nin 6/7 Nisan 1909 gecesi vurularak öldürülmesi zaten gergin olan ortamı daha da alevlendirmiştir. Bu olayın içinde İttihat ve Terakki’nin olduğuna dair söylentiler hızla yayılmış ve Hasan Fehmi Bey’in cenaze töreni bir gövde gösterisine sahne olmuştur. İşte bu şartlar altında İstanbul’da büyük bir ayaklanma meydana gelmiştir. Otuz Bir Mart Vak’ası olarak tarihe geçen bu olay, 13 Nisan 1909’da Taşkışla’daki Avcı Taburları efradının, subaylarını hapsedtikten sonra Sultanahmet Meydanı’nda toplanmalarıyla başladı.³⁶ Diğer kışlalardan, medrese öğrencilerinden ve sivillerden bu kalabalığa katılanlar oldu. Bunun üzerine Hareket Ordusu Mahmut Şevket Paşa komutasında olayları kontrol altına almak amacıyla Edirne’den yola

³³ Findley, C.V. (2017). **a.g. e.** s. 160.

³⁴ Akarlı, E. (1985), **a.g. m.** s. 1294

³⁵ Oğuz, A. (2013). **a.g. e.** s. 109-120

³⁶ Küçük, C. (2013). “II. Abdülhamid”. **DİA.** Cilt.1. s. 222

çıkarak 23/24 Nisan gecesi İstanbul'a girmiş ve asayiş sağlandıktan sonra mahkemeler kurularak yargılama derhal gerçekleştirilmiştir. II. Abdülhamid kendisine sadık olan Birinci Ordu ile Hareket Ordusu'na karşı konulması hususunda yapılan teklifleri kabul etmeyerek, Müslümanların halifesi olduğunu ve Müslümanı Müslümana kırdıramayacağını söylemiş ve hatıratında da olaylarla bir ilgisinin bulunmadığını belirtmiştir.³⁷ Ancak olayın ardından İttihat ve Terakki'nin padişaha karşı şüphesi artmıştır. II. Abdülhamid 27 Nisan 1909'da tahttan indirilerek yerine kardeşi Mehmet Reşat geçirilmiştir. Tahttan indirildikten sonra Selânik'e gönderilen II. Abdülhamid orada vaktini marangozluk ve demircilikle geçirmiştir.

II. Abdülhamid hakkında yapılan değerlendirmelerde dönemin şartları özellikle göz önünde bulundurulmalıdır. Onun devrinde Osmanlı Devleti altı asırlık uzun bir ömrün getirdiği idari, siyasi, sosyal ve ekonomik yıpranmaların sonucunda devlet içerisindeki çeşitli unsurların ortak hedeflerini kaybettiği yönetimi zor bir devlet olma özelliği taşımaktaydı. Bu şartlar altında II. Abdülhamid hem devletin sınırlarını hem de beşeri unsurlarını mümkün olan en geniş haliyle muhafaza etmek için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid'i Osmanlıcı, İslamcı veya Türkçü olarak nitelendirmek yanlış olacaktır. Politikalarının geneline bakıldığında zaman bunlardan daha çok "Devletçi" olduğu anlaşılmaktadır.³⁸

2.3. Fikir Akımları

II. Abdülhamid döneminde öne çıkan fikir akımları Tanzimat döneminden bu yana gelen Batıcılık görüşüne karşı olanlardı. Gelenekçilik, Batı karşıtlığı ve İslamcılık akımları daha önce başladıysa da bu dönemde II. Abdülhamid, bu görüşü resmi ideoloji haline getirerek devleti bu paraleldeki ilkelere bağlı kalarak yönetmeye çalıştı.³⁹ Osmanlı Devleti için ideal yönetimin Batı toplumlarında değil kendi geçmişinde aranması gerektiği düşüncesi hâkim olmuş ve bu anlayışla halifelik sıfatı da kullanılarak bütün unsurlar bir arada

³⁷ Küçük, C., (2013). **a.g.e.** s. 222

³⁸ Eraslan, C. (2014) "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur?". **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu İç ve Dış Siyaset Bildirileri**. Cilt 1. TTK Yayınları. Ankara, s.27.

³⁹ Berkes, N. (2017). **a.g.e.** s.350-364

tutulmaya çalışılmıştır. Batı medeniyetine karşı temkinli davranılan bu dönemde Batı anlaşılabilir bir muamama gibi kâh korku ve nefret, kâh hayret veya hayranlık konusu olmuştur.⁴⁰ Bütün bu yaklaşımlar farklı fikir hareketleri olarak sınıflandırılmış ancak keskin çizgilerle ayıramayacağımız bu fikirler zaman zaman aynı şahıslar tarafından da savunulmuştur.

2.3.1. Batıcılık

Türk-İslam medeniyetinin önemli bir temsilcisi olan Osmanlı Devleti 14. Yüz yılda kurulmuş 16. Yüz yılda zirveye çıkmış ve bundan sonra yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Çağdaş devletlerin gerisinde kalmaya başlayan devlet bu durumu uzun yıllar fark etmemiştir. Askeri alanda ardı ardına alınan yenilgiler sonucunda devlet geri kalmışlığın farkına varmış ve 1699 yılında Karlofça Anlaşması ile tarihinde ilk defa Batının üstünlüğünü kabul etmiştir.

Siyasi, sosyal, ekonomik, eğitim, hukuk gibi alanlarda Batılı devletlerin seviyesine çıkmak anlamında kullanılan “Batılılaşma” kavramı Tanzimat Fermanı ile siyasi-hukuki bir şekil almıştır.⁴¹ Bu dönemde birçok Batılı devletin de desteği alınarak devletin hızla batılılaşması amaçlanmıştır. 19.Yüzyıl Osmanlı Devleti için askeri, idari, yasal ve kurumsal alanlarda batılılaşma adına reformların hız kazandığı bir dönem olmuştur.

Batılılaşma hareketine paralel olarak Tanzimat dönemi o güne kadar tecrübeli ve yaşça ileri bir kişinin devleti kurtaracağı düşüncesinin bırakılıp yeni “aydın” kişinin genç kitleden çıkacağı beklentisini oluşturmuştur. Tarihin akışımın içinde bir “ileri” olduğu fikri beraberinde bu “ilerin” gereklerini bilecek olan bir “gençlik” fikrini yaratmıştır.⁴² İlk muhalif hareket olan “Genç Osmanlılar” anayasa yapılması ve ülkede bir parlamento bulunması gerektiği söylemiyle bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu genç ve aydın zümrenin

⁴⁰ Turhan, M. (2017). **a.g. e.** s .141

⁴¹ Yıldız, M. C. (1999). “Osmanlı’nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”. **SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı 4. s. 279-301.

⁴² Mardin, Ş. (1985). “Tanzimat ve Aydınlar”. **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1. s. 53

çalışmaları sonucu 1876 yılında anayasa ilan edilmiştir. Bu ilk anayasa batılılaşma açısından atılmış bir büyük adım olarak değerlendirilebilir.

II. Abdülhamid'in meclisi kapatması ve anayasayı askıya almasıyla parlamenter sisteme ara verilmiş oldu. Tahtta bulunduğu süre zarfında Avrupa'daki gelişmeleri takip edip bazı kurumları örnek alsada II. Abdülhamid dönemi batılılaşma çabalarının yavaşladığı bir dönem oldu. Bu dönemde Batılılaşma devletin resmi meşgalesi olmaktan çıkmış ve artık topluma intikal etmişti.⁴³

II. Meşrutiyet dönemi Batılılaşma problemin toplumun en temel sorunu olarak gören ve kendilerine Garpcılar adı verilen bir grup, bu hareketin düşünce çerçevesini çok daha belirgin bir biçimde ortaya koydu.⁴⁴ Batılılaşmanın gerekliliği bundan çok önceleri anlaşılmalı da bu hareketin sistematik şekilde ortaya çıkması II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte gelen ortam içinde gerçekleşmiştir. Bu yıllardan sonra Batıcılar daha yoğun bir faaliyete girişmişlerdir. Abdullah Cevdet gibi tanınmış isimler çıkardıkları dergi ve gazeteler aracılığıyla batıcı fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmak istemişlerdir. Elbette bu fikirler arasında "Batı" algısına bağlı olarak farklılıklar görülmüştür. Avrupa medeniyetini kabul etmekle beraber Garpcılar genel olarak bu medeniyetten neler alınması gerektiği hususunda ortak bir sonuca varamamıştır. Celâl Nuri, Batı'nın Osmanlı toplumuyla hiçbir zaman dost olmadığını ve bundan dolayı, Batılılaşma gayretlerinin Batı'ya rağmen sürdürülmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁴⁵ Abdullah Cevdet ise Batı medeniyetinin yalnızca öğrencisi konumunda olabileceklerini ve Avrupa kültürünün bir bütün olarak örnek alınması gerektiğini savunmuştur. Bu iki liderin görüş ayrılığından sonra Batıcılar "Kısmi Batıcılar" ve "Tam Batıcılar" olarak iki gruba ayrılmıştır.

Balkan Harbi'nden sonra, felâketin verdiği dehşete, memleketin geleceği için duyulan endişeler de eklenince, hasta adamı iyileştirmek için bir çare bulmak derdine düşen fikir sahipleri arasında bütün meseleleri ortaya döken münakaşalar baş göstermişti.⁴⁶ Bu

⁴³ Yıldız, M.C. a.g.m. s. 279-301.

⁴⁴ Hanioğlu, Ş. (1985). "Siyasal Akımlar; Batıcılık". **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. İletişim Yayınları. İstanbul. Cilt, s. 1384

⁴⁵ Hanioğlu, Ş. (1985). a.g.m, s. 1384.

⁴⁶ Safa, P. (1988). **Türk İnkılâbına Bakışlar**. TTK Yayınları. Ankara. s. 38-45.

münakaşalara bağlı olarak dönemin gazetelerinde hürriyet ve batılılaşmaya dair yazılar sıkça görülmeye başlanmıştır. Avrupa'daki yenileşme örneklerine atıflar yapılmış ve bu şekilde sistemli bir yenileşme politikası izlenilmesi istenmiştir. Çok önceleri başlayan Batılılaşma hareketi bu dönemde sistematik hale gelmiştir. Batıcı görüşler Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte daha geniş kitlelere yayılma imkânı bulmuş ve fikirlerin bir kısmı uygulamaya koyulmuştur. Batıcı aydınlardan Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı Bey gibi isimler milletvekili olarak görüşlerini meclise taşıma hakkını elde etmişlerdir.

Sonuç olarak, "Batıcılık" hareketi Osmanlı Devleti'nin kendisini diğer bir medeniyetten geride görmesi ve bunu yavaş da olsa kabullenmesi sonucunda çözüm olarak ileri görülen medeniyetin Osmanlı Devleti'ne ithal edilmesi fikrinin devamı niteliğindedir. Aydın grup arasında yayılan bu fikirler bir dönem devlet politikası olarak uygulanmıştır. Ancak daha sonra Avrupa'nın her şeyinin alınması doğru bulunmamış bu konuda Batıcılar iki gruba ayrılmıştır. Batı Medeniyeti'ni tanımak ve anlamaya çalışmak ile başlayan bu serüven Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan birçok uygulamanın fikri altyapısını oluşturmuştur.

2.3.2. Osmanlıcılık

Osmanlı milleti oluşturma siyaseti bir devlet politikası olarak II. Mahmut döneminde görülmeye başlanmıştır. Ancak özellikle milliyetçi fikirlerin yayılmasından sonra önem kazanmış bu siyasetle Osmanlı Devleti içerisinde uzun yıllardır yaşayan farklı din ve etnik kökene mensup insanlar bir arada tutulmaya çalışılmıştır. 1789 Fransız İhtilâli sonrasında hızla yayılan milli devlet fikri Osmanlı Devleti'ni doğrudan ilgilendiriyordu. Osmanlıcılık, 19. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren böyle bir gelişmeyi önleyici bir siyasal düşünce olarak göze çarpar. Yusuf Akçura tarafından Osmanlıcılık; "Müslim ve gayri-Müslim ahaliye aynı siyasi hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek, böylece aralarında tam müsavat husule getirmek, fikir ve din açısından tam serbesti vermek, bu müsavat ve serbestiden faydalanarak, söz konusu ahaliyi aralarındaki din ve soy ihtilafına rağmen yekdiğerine

karıştırarak ve temsil ederek, Amerikan milleti gibi müşterek vatanla birleşmiş yeni bir milliyet meydana çıkarmak” olarak tanımlanmıştır.⁴⁷

Tanzimat ve Islahat Fermanları devletin bu görüşe uygun olarak attığı somut adımlar olarak görülebilir. 1856 Islahat Fermanı ile Müslüman ve gayrimüslim eşitliği ilk defa kabul ve ilan edilmiştir. Devletin sahibi olan vatandaşların “Osmanlı” olarak vatandaşlık statüsünde eşit olmaları ve bu eşitliğin vatana aidiyet duygusunu da beraberinde getireceği savunulmuştur. Bu dönemde uygulanmaya çalışılan Osmanlılık politikası tebaadan vatandaşlığa geçişi de başlatmıştır.⁴⁸

Anayasal bir düzen isteğiyle ortaya çıkmış olan Genç Osmanlılar da Osmanlılık yaklaşımını savunmuş meclis vasıtasıyla bütün Osmanlı vatandaşlarını devlet yönetimine dâhil ederek aidiyet hissi oluşturmak istemişlerdir. Genç Osmanlı Hareketi önderlerinden Namık Kemal meşruti idarenin Osmanlı kimliğini pekiştireceğini ve ayrılıkçı hareketleri önleyeceğini düşünüyordu.⁴⁹ 1876 Anayasası ile meşruti monarşi ilan edilmiş, yapılan seçimlerle gayrimüslim vatandaşlar da meclise milletvekili olarak girmiştir. Anayasanın 8. Maddesinde açıkça din ve mezhep ayrımı olmaksızın Osmanlı Devleti’ne tâbiyetin “Osmanlı” olmak için yeterli olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰ Bu durum Osmanlılığın somutlaştığı bir siyasal yapıyı ifade etmektedir. İmparatorluğun mevcut sınırlarının muhafaza edilebilmesine imkân tanımak için muhtelif dini toplulukları birleştiren ve tüm kültürlerin temsilini mümkün kılan bu siyasal birlik projesi uzun yıllar devlet tarafından sürdürülmüştür.⁵¹

II. Abdülhamid döneminde özellikle Balkanlarda yaşanan hadiseler nedeniyle Osmanlılıktan ziyade İslamcılık ön plana çıkmıştı. İttihatçılar mutlakiyet döneminde uzaklaşan Osmanlılık siyasetini II. Meşrutiyet ilan edilmesiyle yeniden vurgulamışlar

⁴⁷ Akçura, Y. (2014). **Üç Tarz-ı Siyaset**. TTK Yayınları. Ankara.

⁴⁸ Özcan, A. (2007). “Osmanlılık”. **DİA**. Cilt 33. s. 486.

⁴⁹ Özcan, A. (2007). a.g. m, s. 486.

⁵⁰ Gözübüyük, A. Ş. ve Kili, S. (1982). **Türk Anayasa Metinleri 1839-1980**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Ankara. s. 28.

⁵¹ Çillier, Y. (2015). “Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları”, **Akademik İncelemeler Dergisi**. Cilt 10. Sayı 2. s. 45-66.

ancak Girit'in Yunanistan tarafından işgali, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı gibi uluslar arası gelişmelerle Osmanlılık fikrinin fiili olarak pek mümkün olmadığı görülmüştür.⁵²

Her ne şart altında olursa olsun devlet adamları için Osmanlı Devleti'ni yaşatmak anlamına gelen Osmanlılık siyasi bir program olarak başarıya ulaşamamıştır. Tanzimat dönemindeki cazibesini II. Abdülhamid döneminde yaşanan ayrılıkçı hareketlerle yitirmiş yerini İslamcılık ve Türkçülük almaya başlamıştır.⁵³ Osmanlılık, önce bir uygulama olarak karşımıza çıkmış daha sonra bir fikir akımı şeklini almıştır.⁵⁴ Fakat Osmanlı Devleti artık temellerinden sarsılmış ve parçalanan bir devlet durumundaydı ve bütün çabalara rağmen sona doğru sürükleniyordu.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ağır darbeler alan Osmanlılık siyaseti buna rağmen varlığını 1912-1913 Balkan Savaşları'na kadar devam ettirmiştir. Ancak Balkan Savaşları sonrasında Türkçüler, İslamcılar ve gayrimüslimler bu kavrama ayrı anlamlar yüklemiş ve "Osmanlılık" söylemleri sona ermiştir.⁵⁵ Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılışını durduramayan bu fikir genel çerçevede itibariyle milletler çağında da değişik şekillerde varlığını koruyarak Cumhuriyet'e intikal etmiştir.⁵⁶

Osmanlılık akımının başarılı olamaması Yusuf Akçura tarafından, Müslüman Türklerin bütün yaşanmışlıklardan sonra gayrimüslim unsurlarla yeniden kaynaşmak istememesi, İslamiyet'in Müslim ve gayrimüslim ayrımı ile hukuken eşitlik kabul etmemesi, Gayrimüslim tebaanın yani farklı etnik unsurların özgürlük istemesi, Avrupa kamuoyunun bir kısmının Hıristiyanları İslam hâkimiyetinden kurtarmak için çabalaması gibi sebeplerle açıklanır.⁵⁷ Gerçekten dönemin şartları düşünüldüğünde Osmanlılık fikrinin ciddi engellerle karşılaştığı görülecektir. Yalnızca Osmanlı Devleti'nin değil bütün dünyanın

⁵² Özcan, A. (2007). a. g.m. s. 486

⁵³ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi.** (1989) Cilt 12. s. 59, Çağ Yayınları. İstanbul.

⁵⁴ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** (1989) Cilt 12. s. 58. Çağ Yayınları. İstanbul.

⁵⁵ Özcan, A. (2007) a.g.m. s. 486

⁵⁶ Özcan, A. (2007). a.g.m. s. 485

⁵⁷ Akçura, Y. (2014). **a.g.e.** s.32

“milletler çağına” girdiği bu dönemde Osmanlılık ideolojisi yerini İslamcılık ve Türkçülük gibi fikir akımlarına bırakmak zorunda kalmıştır.

2.3.3. İslamcılık

İslamcılığı; İslam dinini inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset gibi alanlarda bütünüyle hayata hâkim kılma arzusu, Müslümanları maddi ve manevi sömürüden kurtarmak ve birlikteliği sağlamak amacıyla takip edilen bir yol olarak tanımlamak mümkündür. Yaşadıkları sanayi devrimi sonrasında hammadde ve pazar arayışına yönelen Batılı ülkeler 19. Yüzyılın ikinci yarısında Afrika ve Asya’da bulunan pek çok İslam toprağını işgal etmiş ve burada otoritesini kurmuştu. Buralarda bulunan toprakların büyük kısmını fiilen veya hukuken elinde ulunduran Osmanlı Devleti İslam topraklarını kaybettiği için telaşa ve derin bir üzüntüye kapıldı.⁵⁸Bu üzüntü bir süre arka planda kalacak olsa da İslamcılık düşüncesinin oluşmasında etkili bir faktör olarak görülebilir.

Osmanlılık siyasetinin azınlıklar arasında gereken ilgiyi görmemesi sonucunda Osmanlı devlet adamlarının ve aydınların en azında Müslüman unsuru bir arada tutmak amacıyla yöneldikleri İslamcılık akımı Batı medeniyeti ile karşı karşıya kalan geleneksel Osmanlı toplumunun modernleşme çabasına girdiği sırada İslami değerlere bağlı kalması gerektiğini savunan aydınlar arasında yaygınlaşmıştır. 1840’lardan beri bir fikir olarak arka planda bulunsa da Osmanlılık ideolojisinin gereği olarak açıkça ifade edilmemiştir.

Bu hareket modern Avrupa Medeniyeti’nin Osmanlı ve İslam dünyasına karşı oluşturduğu tehditlere karşı ancak modernleşme zihniyeti ve dinin kılavuzluğunun birleşmesiyle karşı koyulabileceği fikrine dayanmıştır.⁵⁹ Tanzimat’la birlikte kültür benliğini kaybetmeye başlayan Osmanlı toplumunu kurtaracak tek çare İslami değerlere bağlı kalarak modernleşmenin sınırlarının çizilmesidir. İslamcı düşünceye sahip aydınlar göre İslâm dini, özü itibarıyla gerçek medeniyete ulaşmanın teminatı olan değerleri

⁵⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. (1989). Cilt 12. Çağ Yayınları. İstanbul. s. 60.

⁵⁹ Kutluer, İ. (2001). “İslamcılık”. *DİA*, Cilt 23. s. 65.

bünyesinde barındırmaktadır.⁶⁰ Bu nedenle İslâm dininden uzaklaşarak ve yalnızca modernleşmeye odaklanarak istenilen gelişme elde edilemeyecektir. Bunun yanı sıra dini, ahlaki ve sosyal değerleri korunmak şartı ile Batı Medeniyeti'ndeki gelişmeleri takip etmenin gerekliliğini de inkâr etmemişlerdir. Ancak neyin ne derece alınacağı konusu İslamcı aydınları da fikir ayrılıklarına sürüklemiştir. “Kaideci” olarak adlandırılan bir kısım İslamcı düşünür toplumdaki ahlaki yozlaşmayı tamamen Batı'nın etkisine bağlı görerek Batılılaşmayı reddederken “İslam modernistleri” olarak adlandırılan bir kesim ise İslam toplumlarının Batı seviyesine ulaşması için liberal bir yol izlemeleri gerektiğini savunmuşlardır.

İslamcılık düşüncesi de Batı'dan gelen ideolojik düşünce yapısı ile geleneksel İslami değerlerin birleşimi sonucunda, İslam dininin ideolojik bir form içinde yeniden sistemleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.⁶¹ Bu düşüncedeki aydınlar “İslam Milleti” kavramından hareketle Batı'nın “Panislamizm” dediği düşüncüyü ortaya çıkarmışlardır.⁶²

Osmanlı milleti siyaseti başarısız olunca Yeni Osmanlı Hareketi içinde ortaya çıkan İslamcılık, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi ünlü yazarlar tarafından modernleşme sürecinde muhtemel kimlik kaybına karşı bir güvence olarak görülmüştür.⁶³ Bu aydınlar yurt dışında iken din ve ırk kavramlarının gittikçe artan siyasi önemini kavramışlar ve bir Osmanlı milleti oluşturmanın artık mümkün olmayacağını idrak etmişlerdi.⁶⁴

II. Abdülhamid kendi döneminden önce ortaya çıkan İslamcılık ideolojisini devletin hem iç hem de dış politikasında uygulayarak desteklemiştir.⁶⁵ İslamcılık akımını bir politika haline getirdiği için II. Abdülhamid siyaseti ile İslamcılık hareketi çoğu zaman birlikte anılmaktadır. Ancak bu birlikteliği değerlendirirken şartları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Temelde İslamcılık dağılmanın hızını kesmek için uygulanmıştır. Bu

⁶⁰ Kutluer, İ. (2001). a.g.m. s.66.

⁶¹ Türköne, M. (1991). **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**. İletişim Yayınları. İstanbul. s.25-31.

⁶² Türköne, M. (1993). “Cemalettin Afganî Meselesi”. **Bilgi ve Hikmet**. Sayı 2. s. 91-92.

⁶³ Kutluer, İ. (2001). a.g.m. s. 67.

⁶⁴ Akçura, Y. (2014). **a.g.e.** s. 20

⁶⁵ Mardin, Ş. (1985). “19. yy' da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”. **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 2. İletişim Yayınları. s.347.

dönemde uygulanan Panislamizm siyaseti Avrupa’da öne çıkan Pan hareketlerine karşı bir tepki olarak kabul edilebilir.⁶⁶ Ancak burada Panislamizm’in diğer Pan hareketleri gibi yayılımcı ve saldırgan olmadığını vurgulamak gerekmektedir.⁶⁷

Bu dönemde etnik köken ve ırk ayrımlarının yanı sıra dini milliyetçilik olarak da hızla yayılan ayrılıkçı hareketler bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Realist bir politikacı olan II. Abdülhamid Pan- İslamcılık düşüncesini özellikle Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan Müslümanların da Balkan milletleri gibi ayrılıkçı akımlara kapılmamaları için uygulamıştır.⁶⁸ II. Abdülhamid bu siyasetle Osmanlı Müslüman tebaasını “İslam” bayrağı altında toplamayı ve başka ülkelerdeki Müslümanları da Halifelik makamı etrafında toplamayı amaçlamıştır.⁶⁹ Böylece hilafet Osmanlı tarihinde ilk defa etkili bir siyasi unsur olarak ortaya çıkmıştır. Panislamizm’e göre Hilafet ruhanî egemenliğinin yanı sıra siyasal egemenliğe de sahiptir ve bütün Müslümanlar bir “millet” olarak bu siyasi egemenliğe bağlı olmalıdır.⁷⁰

Osmanlı aydınları arasında yaygınlaşan ve Yeni Osmanlıların birikimleriyle süregelen İslamcılık II. Abdülhamid döneminde Cemâleddin Afgani, Muhammed Abduh, M. Reşîd Rıza, M. Ferid Vecdî gibi Mısırlı düşünürlerden de etkilenmiştir.⁷¹ Batılıların egemenlik kurdukları Müslüman topraklarında bu halkların geriliğini İslamiyet’e bağlı olarak yorumlamaları bu isimlere İslamiyet’in Batı’ya karşı koyabilmek için en büyük güç olduğu inancını vermiştir.⁷²

Müslümanların birliği düşüncesi Osmanlı Devleti için kısmen kurtarıcı gibi görünse de tebaa arasında dini ayrışmaların artması ve buna bağlı olarak gayrimüslim unsurların üzerinde buldukları topraklarla birlikte kaybı Osmanlı Devleti’nde ciddi yıpranmalara sebep

⁶⁶ Mardin, Ş. (1985). a.g.m. s. 348

⁶⁷ Eraslan, C. (2014). “ II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur? “. **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu İç ve Dış Siyaset Bildirileri**. Cilt 1. TTK Yayınları. Ankara. s.27.

⁶⁸ Berkes, N. (2017). a.g.e. s. 350- 364

⁶⁹ Mardin, Ş. (1985). a.g.m. s. 348

⁷⁰ Berkes, N. (2017). a.g.e. s. 350- 364

⁷¹ Kutluer, İ. (2001). a.g.m. s.68.

⁷² Berkes, N. (2017). a.g.e. s. 350- 364

olacaktır. Türkler arasında da din farklarının bulunması da ayrıca soy kardeşliğini zedeleyecek bir tehdit oluşturmuştur.⁷³

İlerleyen yıllarda Arap coğrafyasında da etkili olan milliyetçilik akımı İslamcılığı oldukça zayıflatmıştır. Ancak yine de bütün Müslümanların bir “millet” olduğu düşüncesi Cumhuriyet dönemine kadar gelmiş ve firkalar yoluyla devam ettirilmiştir. Bu sebeple İslamcılık düşüncesi için bitiş tarihi göstermek doğru olmayacaktır.

2.3.4. Türkçülük

Milliyetçilik, insanların soy, kültür ve coğrafi özelliklerinden hareket ederek birlik oluşturmalarına hizmet eden bazen “vatan” bazen “dil” bazen de “ırk” unsurunu temel alan bir anlayıştır.⁷⁴ Avrupa’da 1789 Fransız İhtilali’yle temelleri atılan milliyetçilik fikri bütün dünyada hükümdarlara ve dini liderlere olan bağlılığın yerine milli unsurlara bağlılığı ön plana çıkarmıştır. Böylece milli bir toplum oluşturmak için öncelikle milli bir devlet kurmanın gereği anlaşılmaya başlamıştır. 19. yy’ın başından itibaren Batı milliyetçiliğinin kuramcıları her “millet”in kendi “devlet” i olması gerektiği fikriyle taraftar toplamışlardır.⁷⁵

19.yüzyılda imparatorluklar milliyetçilik akımını önlemek için ideolojilerini geliştirerek ve milliyetçilik fikirlerini baskı altına alarak farklı kökenden grupları bir arada tutmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti farklı etnik kökene ve dine mensup gruplardan oluşmasında dolayı uzun zaman milliyetçilik söylemleri görülmemiştir. Bunun yerine Osmanlıcılık ideali ortaya atılmış bütün unsurlar bu şekilde bir arada tutulmaya çalışılmıştır. “Türk” sözcüğünü kullanarak ilk defa bu milletin medeniyete katkılarından bahseden Sultan Abdülaziz döneminde askeri okullar nazırı olan Süleyman Paşa olmuştur.⁷⁶ Daha sonra Ahmet Vefik Paşa ilk olarak Türk kavimlerinin dillerinin incelenmesi yönünde bir çalışma

⁷³ Akçura, Y. (2014) a.g.e. s. 33

⁷⁴ Mutlu, İ. (1993). **İslam ve Milliyetçilik**. Mutlu Yayıncılık. İstanbul. s.35.

⁷⁵ Mardin, Ş. (1985). a.g.m. s. 348

⁷⁶ Mardin, Ş. (1985). a.g.m. s. 348

başlattı. Yine de bunlar şahsi atılımlar olarak tarihe geçti ve milliyetçilik fikri ancak 1910lu yıllarda sistemli bir şekilde savunulmaya başladı.

İslamcı yaklaşımın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslümanların sadakatini sağlayamadığı fikri yeni arayışları beraberinde getirmiş ve bütün yasaklara rağmen Türkçülük düşüncesi II. Abdülhamid döneminde Genç Türkler arasında yayılmaya başlamıştır.⁷⁷Çünkü dinler, din olmak bakımından artık gittikçe siyasi önemlerini kaybetmiş ve şahsileşmiş, vicdan serbestliği din birliğinin yerini almaya başlamıştır.⁷⁸

19.yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin ananevî yapısının dinî ve milli akımların doğmasına ve Türk unsurun ön plana çıkarılmasına müsait olmaması uzun yıllar bu düşüncenin ifadesini engellemiştir.⁷⁹ Osmanlı aydını milliyetçilik fikrini geri planda tutarken azınlıklar Batılı devletlerin etkisiyle çoktan bu akımın rüzgârına kapılmışlardı. Gayrimüslim azınlıkların ve Türk olmayan Müslüman grupların milli devlet fikrini benimseyip uygun zamanda bu fikri politika haline getirmeleri, Osmanlı aydını arasında Türkçülük fikrinin zemin bulmasına ortam hazırlamış oldu.⁸⁰Artık müstakil bir disiplin olarak beliren Türkoloji Osmanlı aydını için tutunacak yeni ve sağlam bir dal ortaya çıkardı.

Türkçülük fikrinin gelişiminde Rusya Türklüğünün de büyük bir etkisi olmuştur. Osmanlı aydınları arasında Türkçülük fikrinin yaygınlaşmasından evvel Rusya'da Türkçülük fikri gelişmeye başlamıştı. 1883'ten itibaren Kırım'da çıkardığı "Tercüman" gazetesi ile Gaspıralı İsmail Bey "dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla Türkçülük eğilimine yeni bir boyut kazandırmıştı.⁸¹Bunun yanı sıra Yusuf Akçura, Mirza Fethali Ahundzade, Hüseyinzade Ali, Ağaoğlu Ahmet, Topçubaşıoğlu, Osmanlı Devleti dışında Türkçülük akımı üzerinde çalışmalar yürüten ve Osmanlı aydınları üzerinde büyük etkiler gösteren isimlere örnek olarak gösterilebilir.

⁷⁷ Çillier, Y. (2015). a.g.m. s. 45-66

⁷⁸ Akçura, Y. (2014). a.g.e. s. 38

⁷⁹ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**. (1989). Cilt 12. Çağ Yayınları. İstanbul. s.62.

⁸⁰ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, (1989). Cilt 12. Çağ Yayınları. İstanbul. s.63.

⁸¹ Mardin, Ş. (1985). a.g.m. s. 348

Türkçülük iki farklı bakış açısıyla yorumlanmıştır. Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışı, farklı etnik unsurlardan oluşan tebaayı din ve kültür birliğine dayanarak bir millet haline getirmeyi amaçlayan ve resmi milliyetçilik olarak adlandırılan bir düşünce iken Yusuf Akçura'nın Türkçülüğü bütün Türklerin siyasi ve kültürel birliğini hedefleyen etnik milliyetçilik anlayışına dayalı Pantürkist bir yaklaşımdır.⁸²Türkçülüğün fikir babası olarak kabul edilen Ziya Gökalp "Turan" unsurunu vurgularken "ırk" kavramından ziyade "ülke" kavramını ön plana çıkarmış ve bu yönüyle Batılı faşist akımlardan ayrılmıştır.⁸³Türkçülük akımının önderleri olan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimleri yalnızca Türkçülük ideoloğu olarak görmek bir yanılgıya sebep olacaktır. Ziya Gökalp " Türkleşmek-İslamlaşmak-Muhasırlaşmak" vurgusu ile uzlaştırıcı bir yol takip ederken Yusuf Akçura "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eserinde İslamcılık ve Türkçülük tartışmasını net bir sonuca bağlamamıştır.⁸⁴ Akçura bu eserinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik olarak sunduğu üç yaklaşımdan Osmanlıcılık ve İslamcılığı uygulamak için şartların elverişsiz olduğunu ancak İslam dininin büyük Türk milletinin oluşumunda önemli bir unsur olabileceğini belirtmektedir.⁸⁵Türk birliği siyasetinin yalnızca Türk unsurları değil Türk olmadığı halde Türkleşmiş unsurları da bir araya getirebileceği açıktır; ancak Osmanlı Devleti içerisindeki Müslüman olup da Türk olmayan unsurlar düşünülürse istenmeyen bir ayrıştırmaya da neden olabilir.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı tam olarak ele almasını takip eden yıllarda devletin uygulamakta olduğu toplum politikaları değişime uğramıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara geldiği sırada daha liberal ve Osmanlıcı bir yaklaşım izlerken iktidara tam anlamıyla sahip olduktan sonra merkezi politikalar izlemeye başlamıştır. Bu merkezi politika ise zamanla Türkçü bir yaklaşıma dönüşmüştür.

Türkçülük düşüncesi Balkan Savaşları sırasında Türk toplumunda aydınlar ve gençler arasında oldukça güçlenmiştir. Büyük devletlerin desteklediği azınlıkların ardı ardına

⁸² Karpas, K. (2010). **İslam'ın Siyasallaşması**. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul. s. 653.

⁸³ Mardin, Ş. (1991). **Türk Modernleşmesi**. İletişim Yayınları. İstanbul. s. 353.

⁸⁴ Çillier, Y. (2015). a.g.m. s. 45-66

⁸⁵ Akçura, Y. (2014) **a.g.e.** s. 33-37

bağımsızlıklarını kazanmaları ve I. Balkan Savaşı'nda, bağımsızlıklarını kazanan bu küçük Balkan devletleri karşısında alınan ezici yenilgi toplumsal bir travma yaşanmasına sebep olmuştur.⁸⁶ İlerleyen yıllarda Türkçülük, yönetimin Türk unsura yani millet-i hâkimeye dayanmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuyla Türkçülük fikri hem devlet yönetimi hem kültür hem de toplum yaşantısında önemli bir yere sahip olmuştur.

3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN MÜCADELESİ

⁸⁶ I.Balkan Savaşı'nda yaşanan hezimet İttihat ve Terakki yöneticilerine iktidarı tam olarak ele geçirebilmeleri için bir fırsat sunmuştur.

3.1. Kuruluş ve Yayılma

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde ortaya çıkmış olan hürriyet, eşitlik ve anayasa gibi kavramlar meşruti bir yönetim isteğini beraberinde getirmiştir. Bu fikrin savunucuları yıllar sonra II. Abdülhamid'i meşrutiyeti ilan etmesi şartı ile tahta çıkarmıştır. II. Abdülhamid bir süre meclis ile birlikte çalışmış ancak daha sonra meclisi tatil ederek yönetimde ortak kabul etmediğini ortaya koymuştur. Meclisin kapatılmasına II. Abdülhamid'in sansür uygulamaları da eklenince muhalif kitle zor zamanlar yaşamıştır.

Meşrutiyet fikri uzun yıllar açıkça belirtilemese de varlığını korumuş ve sonraki nesle aktarılmıştır. II. Abdülhamid idaresini "istibdat" olarak nitelendiren ve bu anlayışın yıkılması gerektiğini savunan yeni nesil Harbiye ve Mülkiye gibi okullarda eğitim almıştır. Genç Osmanlıların kitaplarını okuyarak liberal ve anayasal fikirlerden etkilenen bir grup genç mevcut idareyi açıkça sorgulamaya başlamış ve kendi aralarında devlet yönetimi hakkında tartışmalar yaşanmıştır. Bu gençler Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki geri kalmışlığının nedenleri üzerine fikir yürütmüşler ve iç dinamiklerle bu durumun aşılabileceğine inanmışlardır.

1889⁸⁷ yılında Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden İbrahim Temo fikirlerini önceden bildiği İshak Sükûti'ye bir cemiyet oluşturma teklifinde bulunmuştur.⁸⁸Temo biraz sonra yanlarına gelen Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşit'e de fikirlerinden bahsetmiş onları

⁸⁷ Ahmet Bedevi Kuran "İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler" adlı eserinde kuruluş tarihini 1892 olarak vermektedir. İbrahim Temo ise anılarında cemiyetin kuruluş tarihi olarak 1889(1305) senesinin bir Mayıs günü olarak belirtmiştir.

⁸⁸ Sarayburnu'nda, şimdi İmarat-ı Askeriye'ye tahsis olunan Gülhane Mektebi adını alan eski Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyye'de bir teneffüs saati esnasında o vakitlerde mevcut olan Hilâl-i Ahmer (Kızılay) barakaları karşısındaki ağaçlar altında elimde kitap dolaşırken, İshak Sükûti yanına sokuldu, yeni şeyler olup olmadığını sordu.

Ben- Gel arkadaş, düşündüklerimi sana biraz anlatayım. Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve her serbest saatlerimizde birbirimizle dertleşip duruyoruz; fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülâhazalar ve mütalaalarda dert yanacağımıza, faaliyete geçmek lâzımdır.

İshak- Ne gibi bir faaliyete?

Ben- Bir cemiyet halinde çalışmakla. (Temo, İ. (2013). **İttihat ve Terakki Anıları**. Alfa Yayıncılık. İstanbul. s.26-27.)

da bu cemiyeti oluşturmaya davet etmiştir. Öğrencilerin kurduğu dört kişilik bir cemiyet ne yapabilir diye endişelendiklerinde ise Yunan Etniki Eteryaya komitesinin de üç kişi tarafından kurulmuş olduğunu örnek göstermiştir.⁸⁹Bazı kaynaklar cemiyeti kuran bu dört isme Bakülü Hüseyinzade Ali ismini de ilave ederler.⁹⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeğini işte bu genç askeri tıbbiye öğrencilerinin oluşturdukları ve İttihad-ı Osmanî adını verdikleri örgüt oluşturmuştur. Bu ismin seçilmesinde kurucularının farklı etnik kökenlerden geliyor olması etkilidir. Zira Abdullah Cevdet Kürt, İbrahim Temo Arnavut, İshak Sükûfî Irak kökenli Türk, Mehmet Reşit Çerkes kökenlidir.⁹¹

Mekteb-i Tıbbiye bahçesinde yapılan ilk görüşme “Dörtler İçtma” olarak adlandırılmış ve sonraki birkaç toplantıya da “Hatab (odun) Kıraathanesi İçtimaları” denilmiştir.⁹²Temo anılarında toplantıların karıştırılmaması adına şu bilgileri vermiştir: “*O sıralarda mektep hamamının önünde birkaç vagon odundan mürekkep topluca bir yığın vardı. Ateşli arkadaşlar, özellikle birinci ve ikinci sınıf talebesi, cemiyete henüz dahil olmayan “Apranti”⁹³ talebeyi irşad için ve mektep memurlarının nazarlarından uzak olmak için bu odun yığınlarında toplaşıp hasbihal eder, dertleşirdik. İşte bu toplantılara toptan “Hatab (odun) kıraathanesi” toplantıları ismini vermişlerdi. Asıl mühim toplantılar mektep harici olurdu.*”⁹⁴Yeni örgütün il resmi buluşması ise “İnciraltı İçtma” adıyla bilinen ve on iki kişinin katılımıyla İstanbul’un eski surlarında gerçekleştirilen toplantıdır.⁹⁵Temo’nun ifade ettiğine göre bu toplantıda kendisine ek olarak İshak Sükûfî, Şerafettin Magmumi, Abdullah Cevdet, Çerkez Mehmet Reşit, Asaf Derviş, Hersekli Ali Rüştü, Askeri Tıbbiye’de öğretmenlik yapan Muharrem Girit ve isimlerini unuttuğu üç kişi daha

⁸⁹ Ben- Arkadaşlar, Türkiyemizin başına bela kesilerek, Yunan istiklâlini kazandıran “Etniki Eteryaya” komitesini teşkil edenler kimlerdir bilir misiniz? Rusya’nın Odesa şehrinde ticaretle meşgul olan bir meyhaneci ve bir bakkal çırağı ile amcası zengin bir tüccarın yeğeni üç Rum çırağı idi. (İbrahim TEMO, a.g.e, s.27)

⁹⁰ Lewis, B. (2017). **Modern Türkiye’nin Doğuşu**. Ankara, Arkadaş Yayınevi.s. 195.

⁹¹ Ortaylı, İ. ve Erdinç, E.Ş. (2016). **İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu’nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler**. Haz. Alper ÇEKER. İnkılap Kitabevi. İstanbul. s.32.

⁹² Ramsour, E. (2011). **Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu**. Pınar Yayınları. İstanbul. s. 35.

⁹³ Apranti kelimesi deneyimsiz anlamında kullanılmıştır.

⁹⁴ Temo, İ. (2013). a.g.e. s.28.

⁹⁵ Ramsour, E. (2011). a.g.e. s.35

bulunmaktadır.⁹⁶Yapılan toplantıda cemiyetin teşkilat yapısındaki detaylar belirlenmiştir. Bunun yanı sıra iş görebilecek ve güvenilir her Osmanlının ihtiyatlı olarak cemiyete kabulüne karar verilmiştir.⁹⁷

Cemiyetin tıbbiye mektebinde kurulmasının sebebini ise İbrahim Temo Tıbbiye-i Şahane öğrencileri arasındaki “taşralı” ve “İstanbullu” çekişmesine bağlamakta ve “beyzade” takımının ayrıcalıklı bir muamele görmesinin taşralı gençleri huzursuz ettiğini belirtmektedir.⁹⁸ Ayrıca Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye çatıları altında hürriyet fikirlerinin yazılar vasıtasıyla yaygınlık kazanması bu oluşumu kolaylaştırmıştır.

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti’ni kuran gençler memleketin yaşamakta olduğu felaketlerin nedeni olarak idare sistemini ve milletin akıbetinin bir şahsın eline bırakılmasını görüyordu. Bu sebeple hükümetin adalet, eşitlik, özgürlük gibi temel insan haklarını ihlal eden, Osmanlıların ilerlemesine mani olan ve memleketi yabancı baskısı altına sokan uygulamalarına karşı vatandaşları uyarmak ve meşrutiyetin yeniden ilanını sağlamak amacıyla gizli bir örgüt kurmak gereklilik haline gelmişti.⁹⁹ Cemiyet 1890 yılında hazırladığı nizamnamede bu nedenleri açıkça belirterek ortaya çıkardıkları oluşumun amacını toplumu ikaz olarak belirtmişlerdir.¹⁰⁰

İbrahim Temo’nun öncülüğünde faaliyetlerine başlayan cemiyet teşkilat yapısını oluştururken yüzyılın başında İtalya’da ortaya çıkan Carbonari¹⁰¹ Hareketi’nden etkilenmiştir.¹⁰² Temo’nun, 1889’da Brindisi ve Napoli’de İtalyan Masonları ve

⁹⁶ İbrahim Temo anılarını bu olaylardan elli yıl kadar sonra kaleme aldığı için bazı detayları unutmuş olması doğal karşılanmalıdır. Unutulan üç isim diğer kaynaklarda verilen herhangi üç isim olabilir.

⁹⁷ Temo, İ. (2013). **a.g.e.** s.29.

⁹⁸ Mardin, Ş. (1983). **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908** İletişim Yayınları. İstanbul. s. 57.

⁹⁹ Örs, O. (2013). “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Ankara **Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**. Sayı: 51, Bahar 2013. s. 679-716.

¹⁰⁰ Lewis, B. (2017). **a.g.e.** s. 168.

¹⁰¹ Carbonari, İtalyan kömürçülerin meydana getirdiği bir teşkilattır. Küçük küçük halkalardan meydana gelir. Genellikle bu halkalar üç kişiliktir. Bu üç kişiden biri, diğer halkalardaki bir kişiyi tanır. Dolayısıyla halkalardan birinin kopması halinde teşkilata bütünüyle zarar gelmez. (Ortaylı, İ ve, Erdinç, E.Ş. (2016). **a.g.e.** s.40)

¹⁰² Ramsour, E. (2009). **Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilali’nin Hazırlık Dönemi**. çev. Hasan Yüncü, Etkin Yayınları. İstanbul. s. 15-21.

Carbonarolarıyla temas ettiği iddia edilmektedir.¹⁰³ Örgütün küçük gruplar halinde örgütlenmesi ve üyelere numaralandırma sistemi uygulanması bu bilgileri doğrulamaktadır.

İttihad-ı Osmani Cemiyeti faaliyetlerine gizli şekilde devam etmesine rağmen nispeten kısa bir zaman içinde tam tarih verilirse de muhtemelen 1892 yılında II. Abdülhamid cemiyetin varlığından haberdar olmuştur.¹⁰⁴ Bu tarihten sonra özellikle mektep üzerindeki baskılar arttırılmıştır. 1894 yılında Mekteb-i Tıbbiye diğer askeri mekteplerle birleştirilerek Zeki Paşa yönetimine verilmiş ve cemiyet hakkında ilk kapsamlı soruşturma başlatılmıştır.¹⁰⁵ Birçok öğrenci sorguya çekilmiş nihayet Abdullah Cevdet, Giritli Şefik ve Şerafettin Magmumi'nin de içinde bulunduğu cemiyet üyeleri okuldan uzaklaştırılmıştır.¹⁰⁶ Sürgün, uzaklaştırma ve mahkûmiyet cezalarına rağmen faaliyetlere engel olunamamış bütün bu baskılar fedakârlık duygularını kuvvetlendirerek harekete zarardan çok yarar sağlamıştır. Mektepteki öğretmenler öğrencilere destek vermekten korkmamış ve komiteler kurmaları konusunda onları cesaretlendirmişlerdir. Cemiyetin varlığı Yıldız Sarayı'nı ciddi şekilde rahatsız edecek boyutlara ulaşmış, fikirler okul duvarlarını aşarak hızla yayılmıştır.¹⁰⁷

Cemiyet düzenli bir oluşum halini aldıktan sonra kurucular cemiyeti dışarıda temsil etmesi amacıyla Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile temasa geçmeye karar vermişlerdir. Doktor Nazım Bey bu görevi üstlenerek Paris'e gitmiş Ahmet Rıza Bey'e temsilcilik teklif etmiştir.¹⁰⁸ Ahmet Rıza bu teklifi kabul etmiş ve 1 Aralık 1895 tarihinde Paris'te Meşveret dergisi cemiyetin resmi yayın olarak neşredilmeye başlamıştır.¹⁰⁹ Aynı yıl cemiyetin hazırladığı ilk tüzük yayınlanmış böylece dağınık örgüt yapısı yerini daha sağlam bir teşkilat şemasına bırakmıştır. Bu gazete aracılığıyla cemiyetin amacı ve faaliyetleri de okuyucuya aktarılmıştır.

¹⁰³ Zarccone, T. (2011). **İslamda Sır ve Gizli Cemiyetler**. çev. Ali Berktaş ve Berna Akkıyal. Kabalıcı Yayınevi. s. 37-38

¹⁰⁴ Ramsour, E. (2011) **a.g.e.** s.35.

¹⁰⁵ Hanioglu, Ş. (2001). "İttihat ve Terakki Cemiyeti". **DİA**. Cilt 23. s.477.

¹⁰⁶ Ramsour, E. (2009). **a.g.e.** s.39

¹⁰⁷ Kuran, A. B. (2000). **a.g.e.** s.48.

¹⁰⁸ Kuran, A. B. (2000). **a.g.e.** s.46.

¹⁰⁹ Hanioglu, Ş. (2001). **a.g.m.** s.477

3.2. Yurt Dışında Mücadele

Devletin sıkı denetimi okullarda uygulanmaya başlayınca ve yapılan takibatlar neticesinde cemiyet üyeleri ve muhalif düşünceli şahsiyetler sürgün ve hapis cezaları alınca mücadeleyi yurt dışında neşriyatlar vasıtasıyla sürdürme fikri ön plana çıkmıştır. Jön Türk hareketini büyüten ve güçlendiren özellikle Paris ve Cenevre gibi merkezlere yapılan firarlar olmuş bu merkezler dönemin şartlarında hem muhalefet yapmak hem de eğitim almak için tercih edilmiştir.¹¹⁰ Çeşitli yollarla yurt dışına çıkan Jöntürkler burada önemli şahısları cemiyet kadrosuna katmıştır.

Ahmet Rıza cemiyete katıldıktan kısa bir süre sonra Jöntürkleri etrafında toplamış Paris'te bir Jöntürk lideri olarak ortaya çıkmıştır. En başında Doktor Nazım Bey'in teklifi üzerine cemiyete katılan Ahmet Rıza cemiyetin ismini tartışmaya açtı ve sonuçta cemiyetin adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirildi.¹¹¹ Meşveret cemiyetin yayın organı olarak neşre başlamış ve Ahmet Rıza Bey burada kendi fikirleri doğrultusunda yayın yapma imkânı bulmuştur. 1894-1895 yıllarında Avrupa'ya çıkan üyeler genellikle Paris üzerine yoğunlaşmış burada içerisinde Halil Ganem'in de bulunduğu Ahmet Rıza Bey grubuyla temasa geçmişlerdir.¹¹² Ayrıca 1896 yılında Paris resmen örgütün merkez şubesi haline gelmiştir.

Meşveret'in 3 Aralık 1895 tarihli sayısında "Programımız" başlıklı makalede cemiyetin "Nizam ve İlerleme" amacıyla imparatorluğun tamamında reform talep ettiği ve yabancı müdahalesine karşı olduğu beyan edilmiştir.¹¹³ Bu maddelerin daha çok cemiyet içindeki Ahmet Rıza Bey grubunun fikirlerini temsil ettiği söylenebilir.¹¹⁴ Yayınlanan

¹¹⁰ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (1989). C.12. Çağ Yayınları. İstanbul. s. 66.

¹¹¹ Hanioglu, Ş. (t.y). **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1898-1902)**. C. 1, İletişim Yayınları. İstanbul.

¹¹² Ramsour, E. (2009). a.g.e. s.40.

¹¹³ Ramsour, E. (2009). a.g.e. s.42

¹¹⁴ Akşin, S. (1985). "Jön Türkler", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, s. 833.

yazılarda “Osmanlılık kavramına, eğitim ve hukuk önceliğine ağırlık verilmiş askeri elit gücün sivil hayata önderlik etmesi savunulmuştur.”¹¹⁵

Bir diğer muhalefet hareketini de Mülkiye’de tarih öğretmenliği yapan Murat Bey grubu oluşturmuştur. İmparatorluk için uygulanmasını gerekli gördüğü reform hareketlerini saraya rapor şeklinde sunmuş ve nihayetinde saraydan uzak güvenilir bir yer olan Mısır’da “Mizan” gazetesini çıkarmaya başlamıştır.¹¹⁶ Murat Bey 1886 yılında çıkardığı bu gazete ile yönetimi eleştirmeye başlamış beklediği ilgiyi göremeyince 1895’te Avrupa’ya gitmiş muhalefete burada devam etmiştir.¹¹⁷ Bu tarihten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin örgütsel yapısında önemli değişiklikler olmuş Mizan gazetesi cemiyet adına yayın yapmaya başlamış ve Mizancı Murat grubu yönetimde daha etkin hale gelmiştir.¹¹⁸ Mizancı Murat grubu reform yapılabilmesi için Avrupa’dan yardım istenmesi gerektiğini, anayasanın yeniden yürürlüğe koyulmasını yanında elit şahıslardan oluşan bir meclis oluşturmanın önemli olduğunu savunmuşlardır.¹¹⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti bir müddet Avrupa’da örgütsel gelişmelerle ilgilenmiş farklı muhalif yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süre zarfında hareketsiz bir görünüm sergilediyse de 1896 yılında padişah II. Abdülhamid’e karşı bir darbe girişimi ile İstanbul’da tam manasıyla şok etkisi oluşturmuştur. Cemiyetin İstanbul şubesi reisi olan Hacı Ahmet Efendi ve arkadaşları Birinci Tümen Komutanının yardımı ile Babıali nazırlar toplantısını basarak, şeyhülislamdan fetva alıp II. Abdülhamid’i tahtan indirmeyi, onun yerine V. Murad’ı tahta geçirmeyi ve eğer V. Murat yönetime hakim olamazsa Reşat Efendi’yi tahta geçirmeyi planlamışlardır.¹²⁰ Bu plan 1896 yılının Ağustos ayında uygulanmış ancak bazı cemiyet üyelerinin plandan vazgeçmesi ve birinin suikast planını ihbar etmesi üzerine istenilen sonuca ulaşılamamıştır.¹²¹ Bu başarısız darbe teşebbüsünün ardından 1897 yılında 28

¹¹⁵ Burak, D.M. (2003). “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”. **OTAM**. Cilt 14. Sayı 14, s. 298.

¹¹⁶ Ramsour, E. **a.g.e.** s.46

¹¹⁷ Akşin, S. (1985). a.g.m, s. 833

¹¹⁸ Hanioglu, Ş. (2001). “İttihat ve Terakki Cemiyeti”. **DİA**. Cilt 23. s. 477.

¹¹⁹ Burak, D.M. (2003). a.g.m, s.298

¹²⁰ Ramsour, E. (2009) **a.g.e.** s.49-50.

¹²¹ Aslan, T. (2010). “ II. Abdülhamid’in Jön Türk Siyaseti: İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne Karşı Önlemler”, **Sosyal Bilimler Dergisi (SOSBİLDER)**. Cilt 3, Sayı 1, Nisan 2010.

cemiyet üyesi Şeref Vapuruyla Trablus'a sürgün edilmiş yurt içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ağır darbe almıştır.¹²²

1896 yılında baskılardan kaçan Jön Türk liderleri Avrupa'da eleştirilerini sürdürmeye devam etmişlerdir. II. Abdülhamid ise diplomatik yollarla cemiyeti yurt dışında da fiilen bitirmeyi amaçlamış ve Fransız hükümetini Ahmet Rıza aleyhinde kararlar almaya ikna etmiştir. Böylece Meşveret gazetesinin kapanmasını ve Ahmet Rıza'nın Fransa'dan kovulmasını sağlamıştır.¹²³ Ahmet Rıza muhalefetten hiçbir surette vazgeçmemiş, gazetesini önce Brüksel'e daha sonra Cenevre'ye taşımıştır. Osmanlı Devleti tarafından 1897 yılında II. Abdülhamid aleyhinde iftira kampanyası yaptıkları gerekçesiyle Paris'teki Türk elçiliğine Ahmet Rıza ve arkadaşlarına yönelik dava açılmıştır.¹²⁴ Bu davaya karşı tavizsiz tutumu sebebiyle Ahmet Rıza'nın cemiyet içerisindeki saygınlığı artmış Meşveret yeniden cemiyetin yayın organı konumuna gelmiştir.¹²⁵ Bu sırada Cenevre'de bulunan Mizancı Murat Paris şubesinden bağımsız olarak "Mizan" gazetesini çıkarmaya devam edeceğini beyan etmiş ve bu iki gazete cemiyetin yayın organları olma özelliğini taşımaya devam etmişlerdir.¹²⁶

Saray, cemiyetin Avrupa faaliyetlerinden elçilikler ve hafiyelerin sundukları jurnaller vasıtasıyla haberdar olmaktaydı.¹²⁷ Yurtiçindeki örgütlenmeyi ağır şekilde yaralayan ve fiilen yok olmaya mahkum eden II. Abdülhamid yurt dışı faaliyetlerini de durdurmak için Ahmet Celâleddin Paşa'yı görevlendirmiştir. İbrahim Temo'nun anılarında belirttiğine göre 1897 yılında Ahmet Celâleddin Paşa'nın hünkâr tarafından Avrupa'ya gönderilmiş ve Murat Bey ile görüşerek cemiyete karşı bir teklifte bulunmuştur.¹²⁸ Teklif, cemiyet üyelerinin neşriyatlarını tatil etmeleri şartıyla affedileceği, yurda dönenlerin çeşitli memuriyetlere atanacağı, Avrupa'da kalmak isteyenlere elçiliklerde görev verileceği, ücretsiz pasaport sağlanacağı, isteyenlerin eğitimlerine devam edebileceği, maddi yardımda

¹²² Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. (1989). C.12. Çağ Yayınları. İstanbul. s. 68.

¹²³ Ramsour, E. (2009). a.g.e. s. 54.

¹²⁴ Ramsour, E. (2009). a.g.e. s. 54.

¹²⁵ Hanioglu, Ş. (2001) "İttihat ve Terakki Cemiyeti". DİA. Cilt 23. s.478.

¹²⁶ Ramsour, E. (2009). a.g.e. s. 54.

¹²⁷ Aslan, T. (2010). a.g.m, s. 15.

¹²⁸ Temo, İ. (2013) a.g.e. s.127,

bulunulacağı gibi içeriklerden oluşuyordu.¹²⁹ Mizancı Murat ve Ahmet Rıza arasındaki çekişme bu teklifi yapan Ahmet Celâleddin Paşa'nın işini kolaylaştırmış ve nihayetinde Mizancı Murat'ı Şura-yı devlet âzalığine ikna ederek yurda dönmesini sağlamıştır. Mizancı Murat'ın yanı sıra İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif gibi cemiyetin önemli isimleri teklifi kabul ederek İstanbul'a dönmüştür.¹³⁰ Ahmet Rıza ise teklifi şiddetle reddetmiş tek başına kalsa da mücadeleye devam edeceğini vurgulamıştır.¹³¹ 1897'de yaşanan bu anlaşma ittihat ve Terakki Cemiyeti'ni hayli tahrip etmiş komitenin yeniden toparlanması ve önemli bir güç haline gelmesi ancak 1906 yılında mümkün olmuştur.¹³²

Ahmet Celâleddin Paşa'nın verilen görevi başarılı şekilde yerine getirmesi sonrasında saray bir müddet rahat ettiyse de II. Abdülhamid'in eniştesi Damad Mahmut Paşa'nın oğulları Prens Sabahaddin ve Prens Lütfullah Beylerle birlikte Paris'e giderek mevcut yönetim aleyhinde faaliyetlere girişmesi Jön Türk hareketini yeniden canlandırmıştır.¹³³ Bu güçlenme daha çok kişisel ve maddi nedenlerle yurt dışına çıkan Damad Mahmut Paşa'dan ziyade oğlu Prens Sabahaddin'in ilerleyen yıllardaki faaliyetleri sayesinde gerçekleşmiştir.¹³⁴ II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Jön Türkler arasında Ahmet Rıza Osmanlıcı, Mizancı Murat Panislamist ve Prens Sabahaddin ademi merkezîyetçi anlayışlarıyla öne çıkan isimler olmuştur.¹³⁵ Avrupa'da pozitivist yaklaşımı benimseyen merkezîyetçi ve devletçi düşüncelere sahip olan Ahmet Rıza'nın aksine Sabahaddin Bey Demolins'ten etkilenerek ademi merkezîyet ve teşebbüs serbestliğini savunmuştur.¹³⁶ Prens Sabahaddin Bey'in bu fikirleri yurtdışındaki Jön Türkler arasında hız yayılmış ve etkinliği giderek artmıştır.

Cemiyet savunduğu fikirleri uluslar arası bir kongrede açıklama ihtiyacı hissetmiş ve 1899 yılında Ahmet Rıza Bey'in çabalarıyla Lahey'deki Sulh Konferansı'na katılarak

¹²⁹ Karal, E.Z. (1995). **Osmanlı Tarihi**. Cilt 8. TTK, Ankara. s. 100-180.

¹³⁰ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**. (1989). C.12. Çağ Yayınları. İstanbul. s. 68.

¹³¹ Karal, E. Z. (1995). **a.g.e.** s. 185.

¹³² Ramsour, E. (2009) **a.g.e.** s. 71.

¹³³ Örs, O. (2013). **a.g.m.** s. 679-716.

¹³⁴ Akşin, S. (2001).**a.g.m.** s. 834

¹³⁵ Berkes, N. (2017). **a.g.e.** s. 394.

¹³⁶ Akşin, S. (2001). **a.g.m.** s.835.

kendini açıklama fırsatı bulmuştur.¹³⁷Bu ilk girişim cemiyetin uluslar arası olarak tanınması bakımından önem taşımaktadır.

Dağınık bir şekilde muhalefet yapan Jön Türkleri bir araya getirmek için 1899 yılında Tunalı Hilmi Bey bir kongre için teşebbüste bulunduysa da istediği toplantı gerçekleşmedi.¹³⁸Ancak mevcut yönetime karşı daha etkili bir güç oluşturmak için ortak bir noktada birleşmek gerektiğini anlayan Jön Türkler ilk kongrelerini 4-9 Şubat 1902 tarihinde Paris’te gerçekleştirdi.¹³⁹Prens Sabahaddin ve Lütfullah Beylerin çabalarıyla toplanan bu ilk kongrede yapılacak olan devrime ordunun katılıp katılmayacağı ve yabancı desteğinin alınıp alınmayacağı konularında fikir ayrılığı yaşayan iki grup ortaya çıktı.¹⁴⁰Ortaya çıkan iki grup yönetim anlayışı olarak birbirine zıt iki görüşü savunuyordu. Ahmet Rıza grubu merkezîyetçilik anlayışını benimserken Prens Sabahaddin ve çevresindekiler ademi merkezîyet anlayışını benimsemişlerdi. Bu kongre istenilen birleşmeyi temin etmediği gibi gruplar arası ayrılıkları ortaya çıkararak siyasi kutuplaşmayı derinleştirmiş oldu. Kongre sonrasında Ahmet Rıza Bey cemiyetin adını “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” olarak değiştirdi ve pozitivist düşüncelerle muhalefete devam etti.¹⁴¹ Prens Sabahaddin ise “Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkezîyet Cemiyeti”ni kurarak “Terakki” gazetesini vasıtasıyla fikirlerini yaymaya çalıştı.¹⁴²

Ahmet Rıza I. Jön Türk Kongresi’nden sonra Mısır’da Şûrâ-yı Ümmet adında yeni bir yayın organı oluşturmuş,15 Nisan 1902’de ilk sayısı yayınlanan bu gazetede cemiyet amaçları arasında Osmanlı topraklarını yabancı müdahalesine karşı korumayı en başta zikretmiştir.¹⁴³Bunun yanı sıra amaçlar arasında 1876 Kanun-ı Esasîsinin yeniden ilanı, Osmanlı birliğinin sağlanması, ıslahat fikrinin yaygınlaştırılması, çağdaş gelişmelerin takip edilmesi gibi maddeler de yer almıştır.¹⁴⁴

¹³⁷ Günay, N. (2015). **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat ve Terakki ve Ermeniler**. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını. Ankara. s. 38.

¹³⁸ Nejla GÜNAY. (2015). **a.g.e.** s. 42

¹³⁹ Akşin, S. (2001). **a.g.m.** s.834.

¹⁴⁰ Burak, D. M. (2003). **a.g.m.** s.298.

¹⁴¹ Günay, N. (2015). **a.g.e.** s. 45.

¹⁴² Örs, O. (2013). **a.g.m.** 679-716.

¹⁴³ Şura-yı Ümmet Numara 1. 15 Nisan 1902. Birinci sene. Gazete.

¹⁴⁴ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**. (1989). C.12. Çağ Yayınları. İstanbul. s. 67.

1905 yılında Rusya, Japonya ve İran’da yaşanan gelişmeler sonucunda meşrutiyet ilan edilmesi Osmanlı Devleti’ndeki meşrutiyet düşüncesini de derinden etkilemiştir.¹⁴⁵ Özellikle İran’da meşrutiyetin ilanından sonra İslamiyet’in meşruti yönetime karşı olduğu fikri hızla zayıflamıştır. 1905 yılında böyle bir ortamda Talat Bey ve arkadaşları Selanik’te “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”ni kurmuş¹⁴⁶, çoğunluğunu 3.Ordu subaylarının oluşturduğu cemiyet askerler arasında yayılmış gizli ve ihtilâlcî bir güç olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷ Selanik’teki bu grup 1907 yılında Avrupa’da bulunan Jön Türklerle irtibat kurmuş daha milliyetçi ve merkezîyetçi kanat olan Ahmet Rıza grubunu kendisine yakın bulmuştur.¹⁴⁸ Bu iki örgüt Selanik’te yapılan görüşmeler sonunda 27 Eylül 1907 tarihinde “Terakki ve İttihat” adıyla resmen birleşmiştir.¹⁴⁹ Bu birleşmenin Jön Türk hareketi açısından önemi ilerleyen yıllarda açıkça görülecektir. 1908 Devriminin gerçekleşmesinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti içinde yer alan genç subaylar etkin rol oynayacaktır. Ayrıca birleşme sonrası II. Abdülhamit’e karşı yürütülen muhalefet Rumeli topraklarında kaymıştır.¹⁵⁰

Bu sırada Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde çeşitli örgütler oluşmuştur. Mesela 1906 yılında Şam’da Mustafa Kemal’in de içinde bulunduğu bir subay grubu tarafından “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti” etkinlik göstermeye başlamıştır.¹⁵¹ Küçük gruplar halinde örgütlenen bu gibi yapılar ilerleyen yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde birleşecektir.

1902 yılında fikir ayrılıklarını belirginleştiren kongreden sonra bu sefer Ermeni Taşnak Cemiyeti’nin girişimiyle mevcut yönetime karşı birlikte hareket etme fikri gündeme gelmiştir. Bu teşebbüs sonucu 27 Aralık 1907¹⁵² tarihinde Paris’te üç gün sürecek bir kongre daha toplanmış bu toplantıya Terakki ve İttihat Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi

¹⁴⁵ Günay, N. (2015) **a.g.e.** s. 55.

¹⁴⁶ Günay, N. (2015). **a.g.e.** s. 56.

¹⁴⁷ Burak, D. M. (2003). a.g.m. s.298

¹⁴⁸ Akşin, S. (2001). a.g.m. Ayrıca bkz. Örs. O. (2013) a.g.m. 679-716.

¹⁴⁹ Günay, N. (2015) **a.g.e.** s. 57.

¹⁵⁰ Günay, N. (2015). **a.g.e.** s. 58.

¹⁵¹ Petrosyan, Y. A. (1974). **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**. Bilgi Yayınevi. Ankara. s. 254.

¹⁵² İbrahim Temo anılarında 15 Ekim 1907 tarihini vermektedir.

Merkeziyet Cemiyeti, Ermen Taşnakitsiyon Cemiyeti, Mısır Cemiyeti İsrailiyesi, Ahd-ı Osmani Mısır Cemiyetiyle birlikte bazı gazete ve dergi temsilcileri katılmıştır.¹⁵³ Kongrede temel amaç olarak mevcut rejimin devrilmesi, parlamento kurulması ve temsili yönetime geçilmesi gibi ortak amaçlar belirlenmiştir.¹⁵⁴ Hedefe ulaşmak için silahlı direniş, siyasi ve ekonomik grev ordu içinde propaganda, genel ayaklanma gibi yöntemlerin kullanılacağı kararlaştırılmış bu eylemler için çağrı yapacak ortak bir komite oluşturulmuştur.¹⁵⁵ Toplantıya katılan muhalif fırkalar kendi programlarına bağlı kalmakla birlikte ortak amaç uğruna ortak eylemde bulunmayı kabul etmişlerdir. Sonuç olarak II. Jön Tük Kongresi yönetime karşı bağımsız olarak mücadele eden cemiyetleri geçici bir program etrafında birleştirmiştir. Böylece güç kazanan muhalefet meşruti yönetim için baskılarını arttırmıştır.

Jön Türklerin birleşerek güç kazandığı sırada Avrupa’da 9-10 Haziran 1908 tarihinde İngiltere ve Rusya Reval Görüşmeleri’nde Osmanlı topraklarını paylaşıyor, Rumeli bölgesindeki toprakları parçalamayı planlıyordu.¹⁵⁶ Bu kararları kabul edilemez bulan İttihat ve Terakki ilk deklarasyonunu bu görüşmeleri protesto etmek amacıyla elçiliklere gönderdi.¹⁵⁷ Ayrıca cemiyet fedailerini bir dizi suikast girişimini gerçekleştirerek beyanname dağıtmaya başlamıştır.¹⁵⁸ Böyle bir ortamda 3 Temmuz 1908 (20 Haziran 1324) günü Kolağası Niyazi Bey yanında buluna birkaç subay ve yüz elli kadar siville birlikte “1876 anayasasının yeniden yürürlüğe koyulmasını sağlamak için”¹⁵⁹ dağa çıkmıştır.¹⁶⁰ Yıldız Sarayı tarafından isyanı bastırmak üzere gönderilen Ferik Şemsi Paşa Manastır’da Atıf Bey tarafından katledilince olaylar farklı bir boyut kazanmış 23 Temmuz’da Makedonya’da cemiyet üyeleri meşrutiyeti ilan etmişlerdir.¹⁶¹ Bunun üzerine II. Abdülhamid 24 Temmuz günü 1876’da kabul edilen Kanun-ı Esasi’yi yeniden yürürlüğe koymuştur. Bu sonucun

¹⁵³ Karal, E.Z. (1995). **a.g.e.** Cilt 9. s.18.

¹⁵⁴ Petrosyan, Y.A. (1974). s. 261.

¹⁵⁵ Karamname metni için bkz. Ahmet Bedevi Kuran (2012). “**Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**”. İş Bankası Kültür Yayınları. s.413.

¹⁵⁶ Burak, D.M. (2003). a.g.m. s.302

¹⁵⁷ Örs, O. (2013). a.g.m. 679-716.

¹⁵⁸ Hanioglu, Ş. (2001). “İttihat ve Terakki Cemiyeti”. **DİA**. Cilt 23. s. 478.

¹⁵⁹ Örs, O. (2013). a.g.m. 679-716.

¹⁶⁰ Kuran, A. B. (2000). **a.g.e.** s. 308

¹⁶¹ Kuran, A.B. (2000). **a.g.e.** s. 308

ortaya çıkmasında II. Abdülhamid yönetimine sadakatle hizmet etmiş ve asayişin sağlanmasında sıkça kullanılmış olan telgraf büyük rol oynamıştır.¹⁶²

3.3. II. Meşrutiyet Dönemi

Yurtdışında ve yurtiçinde çetin bir mücadele sonrası II. Abdülhamid kaldırdığı meşrutiyeti yeniden ilan etmeye mecbur olmuştur. Temelde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin cesareti meşrutiyeti getirmiştir demek yanlış olmaz. Meşrutiyet'in ilanı memlekette bir bayram havası oluşturmuş ve insanlarda şaşkınlıkla karışık bir sevinç duygusu yaratmıştır.¹⁶³ Bu duyguların yaşanmasında halkın meşrutiyeti vergilerin azalması, yol yapılması gibi gündelik beklentilerle bağdaştırması ve bu çerçevede algılaması etkili olmuş olabilir.¹⁶⁴

Meşrutiyet hızlı bir siyasileşme ve cemiyetleşme sürecini de başlatmıştır. İlk kez Türk halkı arasında siyasal topluluklar oluşmaya başlamış İttihat ve Terakki ulusal bir siyasal örgüt modeli olarak ön plana çıkmıştır.¹⁶⁵ Bu sırada eski günlerindeki gizli hürriyetini sürdüren Cemiyet mistik bir görünümle halk arasında mukaddes bir varlık olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁶ Meşrutiyetin hazırlık aşamasına dahil olmayan halk İttihat ve Terakki'nin mücadeleyi kazanmasından sonra politik olarak tepki göstermeyi bu cemiyetten öğrenmiştir

Meşrutiyet'in ilanı sırasında sadaret makamında bulun Said Paşa'dan sonra Kâmil Paşa sadarete getirilmiş vilayetlerde yapılan seçimler sonucunda seçilen mebuslarla 17 Aralık 1908 tarihinde bir törenle meclis açılmıştır ve Ahmet Rıza Mebusan Meclisi Başkanı olmuştur.¹⁶⁷ İttihat ve Terakki meşrutiyetin ilanında büyük rol oynamasına rağmen

¹⁶² Berkes, N. (2017). **a.g.e.** s.402.

¹⁶³ Berkes, N. (2017). **a.g.e.** s.401.

¹⁶⁴ Demirci, H. A. (2017). "1908 Parlamantosuna Göre Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri" Edt: Sina AKŞİN, Sarp BALCI, BARIŞ BALCI, **100.Yılında Jön Türk Devrimi.** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. s. 307.

¹⁶⁵ Berkes, N. (2017). **a.g.e.** s.402.

¹⁶⁶ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi.** (1989). C.12. Çağ Yayınları. İstanbul. s. 70.

¹⁶⁷ Kuran, A.B. (2000). **a.g.e.** s. 310.

muhtemelen Osmanlı geleneksel toplum yapısını göz önünde bulundurarak yönetime doğrudan katılmayı tercih etmemiştir. Ancak 1913 yılına kadar Sina Akşin'in "denetleme iktidarı" diye adlandırdığı dönem yaşanmış, İttihat ve Terakki hükümete talimatlar vererek yönetime dolaylı olarak katılmıştır.¹⁶⁸

II. Meşrutiyet Parlamentosu meşrutiyetin meşverete dayandığını sık sık vurgulayarak meşveret üzerinden meşrutiyeti somutlaştırmıştır.¹⁶⁹ Meşrutiyet açık ve özgür bir parti hayatına kapı aralayınca yurda dönen Prens Sabahattin fiilen yönetici olmamakla birlikte "*Osmanlı Ahrar Fırkası*" nı kurarak İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet grubunu oluşturmuştur. Bu muhalefet grubu İttihat ve Terakki uygulamalarını din karşıtlığı olarak görüyor ve bu paralelde propaganda yapıyordu. Liberal ağırlıklı "Osmanlı Ahrar" bir fırka olarak ortaya çıkmış buna karşılık İttihat ve Terakki henüz merkezi Selanik'te bulunan etkili bir "Cemiyet" olarak siyasete yön vermiştir.¹⁷⁰ Seçimler ittihat ve Terakki'nin desteklediği adaylarla Osmanlı Ahrar Fırkası arasında yapılmış ve Cemiyet mutlak bir galibiyetle gücünü somut olarak ortaya koymuştur.

1908 yılında kurulan Osmanlı Parlamentosu farklı etnik unsurlardan meydana gelen ve tartışmacılık özelliğine sahip olan siyasal bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğunluğunu İttihat ve Terakki adaylarının oluşturduğu ve muhalefetin dağınık bulunduğu bu parlamento süreci Türk siyasi hayatında önemli bir adım olarak tarihe geçmiştir. Hürriyet, eşitlik, kardeşlik gibi değerler ilk yasama döneminde sıkça vurgulanmış "Osmanlıcılık" fikri etrafında toplanan güçlü bir meclis oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁷¹ Ancak mecliste bu birliktelik sağlanmaya çalışılırken Osmanlı toplumsal yapısında derin ve siyaset üstü bir bölünme yaşanmaktaydı ve bu sorun ileride imparatorluğun bölünmesiyle sonuçlandı.

Meclis 1909 yılında Kanun-ı Esasi'de monarşiyi yani padişah yetkilerini önemli ölçüde kısıtlayan ve yürütme yetkisini meclise karşı sorumlu olan bakanlar kuruluna veren

¹⁶⁸ Akşin, S. (2002). "Siyasal Tarih (1908-1923)". *Çağdaş Türkiye Ansiklopedisi 1908-1980*. Cilt 4. Cem Yayınevi. İstanbul. s.27.

¹⁶⁹ Demirci, H. A. (2017). a.g.m. s.311

¹⁷⁰ Burak, D. M. (2003). a.g.m. s.303.

¹⁷¹ Demirci, H.A. (2017). a.g.m. s.320.

önemli bir değişiklik yaptı.¹⁷²Yapılan bu değişiklikle padişahın sürgüne yollama yetkisi kaldırılmış ve basın özgürlüğü öngörölmüştür. Bu demokratikleşme çabalarından sonra dernek kurma, gazete ve dergiler aracılığıyla fikirlerini beyan etme girişimleri hız kazanmıştır. Zaten hürriyet ilanından önce yurt dışında Jön Türkler tarafından çıkarılan Mizan, Meşveret, Osmanlı, Şûra-yı Ümmet gibi yayın organları mevcut otorite karşısında etkili olmuş meşrutiyet sonucunun alınmasında büyük katkı sağlamıştır.¹⁷³Meşrutiyet'in ilanından sonra da yayın hayatında tam anlamıyla bir patlama yaşanmıştır. Toplum yaşamındaki canlanmayla birlikte kadın hareketleri ve işçi hareketleri ortaya çıkmış gazete, dergi ve kitaplar sansüre uğramadan yayınlanmıştır.¹⁷⁴

Meclis'te çoğunluğu elde eden İttihat ve Terakki talimatlarından rahatsız olan Kamil Paşa'yı bir gensoru ile düşürmeyi başarmış ve 14 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadaret makamına getirmiştir.¹⁷⁵ Ancak meşrutiyet sonrasında Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Girit'in Yunanistan'a katılması ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilan etmesi İttihat ve Terakki için ciddi bir itibar kaybı anlamına geliyor mecliste güçlü olmasına karşılık cemiyete karşı muhalif düşünceler gün geçtikçe artıyordu.

İşte böyle bir ortamda 6 Nisan 1909 gecesi İttihat ve Terakki karşıtı düşüncelere sahip olan *Serbesti* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü üzerinde öldürölmesi ve failin yakalanmaması gerilimi iyice attırdı. Muhalefet olayı İttihat ve Terakki'nin suçu olarak gördü ve Hasan Fehmi'nin cenazesi büyük bir kitle gösterisi halini aldı.¹⁷⁶Olaylar Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesindeki kışkırtıcı yazıları ve İttihad-ı Muhammedî Fırkası'nın örgütlenmesiyle daha da büyümüş 4.Avcı Taburu'na bağlı askerler 12-13 Nisan gecesi şeriat talep ederek Sultanahmet Meydanı'nda toplanmışlardır.¹⁷⁷Meclis-i Mebusan'ı kontrol altına alan kalabalık grup Ahmet Rıza Bey'e benzediği için Adliye

¹⁷² Burak, D.M. (2003). a.g.m. s.306.

¹⁷³ Kocabaşoğlu, U. (2017). "Hürriyetin Basması Kadar Basını da Ünlüdür". Editörler: Sina AKŞİN, Sarp BALCI, BARIŞ BALCI, **100.Yılında Jön Türk Devrimi**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, s. 165.

¹⁷⁴ Akşin, S. (2002). a.g.m.

¹⁷⁵ Özcan, A. (2007). "Otuzbir Mart Vak'ası". **DİA**. Cilt 34. s. 10.

¹⁷⁶ Akşin, S. (2002). a.g.m.

¹⁷⁷ Tunaya, T.Z. (2015). **Türkiye'de Siyasal Partiler**. Cilt 3. İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi. İletişim Yayınları. İstanbul. s. 492.

Nâzırı Nazım Paşa'yı öldürmüşlerdir.¹⁷⁸ İsyancılar saraya yürüyerek padişah II. Abdülhamid'ten öncelikle affedilmeyi, Ahmet Rıza ve bazı İttihatçıların istifasını, Kâmil Paşa'nın sadrazam, Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırı, İsmail Kemal'in de Mebusan Meclisi reisi olmasını talep ettiler.¹⁷⁹ Kalabalık onbir gün boyunca başkent İstanbul'da cemiyet üyelerine saldırmak, gazete ve dergileri yağmalayarak mektepli subayları öldürmek gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Rumi takvime göre 31 Mart 1325'te yaşanan ve tarihe 31 Mart Vak'ası olarak geçen bu olaya padişah tepkisiz kalmamış sadrazam değişikliğine giderek Hüseyin Hilmi Paşa yerine Tevfik Paşa'yı getirmiş, şeriatın korunacağına dair teminat vermiş, ayaklanan askerlerin affedileceğini duyurmuş ve Meclis başkanı olarak Ahmet Rıza'nın yerine İsmail Kemal'i getirmiştir.¹⁸⁰ İstanbul'da yaşanan olaylar sırasında birçok İttihatçı canını kurtarmak için yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra olaylardan İstanbul halkı da etkilenmiş ve korku dolu bir süreç yaşanmıştır.

Genel olarak ordudaki aşırı siyasallaşma, alaylı-mektepli çatışması, bürokraside yaşanan değişim ve İttihatçıların kadrolaşması, İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası'nın iktidar mücadelesi, İttihat ve Terakki'nin tek güç olmak istemesi ve bunun için attıkları adımların muhalifleri kışkırtması, İttihatçılara karşı yapılan masonluk ve dinsizlik suçlamaları bu hadisenin nedenleri arasında sayılabilir.¹⁸¹

İstanbul isyancılar tarafından baskı altına alınmışken Selanik'te Üçüncü Ordu Komutanı olarak görev yapan Mahmut Şevket Paşa harekete geçerek aceleyle "Hareket Ordusu" olarak bilinen kuvvetle İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Bu kuvvet içerisinde başta kurmay subay olarak Mustafa Kemal olmak üzere geleceğin yönetici kadrosunda yer alacak olan Ali Fethi, İsmet ve Rauf Bey gibi isimler de yer alıyordu.¹⁸² 24 Nisan günü Hareket Ordusu İstanbul'u ele geçirdi ve asayiş sağladı. Olaydan sonra kurulan örfi idare mahkemesi Derviş Vahdeti başta olmak üzere yakalan isyancıların idamına karar verildi.¹⁸³ 27 Nisan günü toplanan Mebusan Meclisi olaylarla ilgisi olduğu şüphesiyle ve Şeyhülislamın verdiği

¹⁷⁸ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 492.

¹⁷⁹ Akşin, S. (2002), a.g.m. s.27.

¹⁸⁰ Örs, O. (2013). a.g.m. 679-716.

¹⁸¹ Özcan, A. (2007). a.g.m, s.11

¹⁸² Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 492

¹⁸³ Özcan, A. (2007). a.g.m. s.10.

fetvaya dayanarak padişah II. Abdülhamid' in tahttan indirilmesine, yerine veliaht Mehmet Reşat'ın getirilmesine karar verildi.¹⁸⁴Bunun yanı sıra otuz üç yıllık saltanatı sona eren II. Abdülhamid'in başkentten uzakta Selanik'te kalması uygun görüldü. Yeni dönemde Hüseyin Hilmi Paşa yeniden sadaret makamına getirilmiş ve cemiyetin etkili isimlerinden Enver, Talat ve Cavit Bey'ler nazırlıklara gelerek yönetimi kontrol altına almışlardır.¹⁸⁵Olaydan sonra ilan edilen sıkıyönetim Mart 1911'e kadar sürmüş, "Hareket Ordusu" kumandanı Mahmut Şevket Paşa güçlü bir lider olarak ön plana çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri bu olayı izleyen dört yıl boyunca Mahmut Şevket Paşa'nın nüfuzuna sığınmak durumunda kalmışlardır.¹⁸⁶

İttihat ve Terakki olaydan sonra Ekim 1909'da aldığı kararla "Fırka" şeklini almış siyasi yoldan mücadelesini somut bir parti üzerinden sürdürmeyi amaçlamıştır.¹⁸⁷31 Mart Vak'asından sonra İttihat ve Terakki muhaliflere karşı tavrı daha da sert olmuştur. Sıkıyönetim şartlarında muhalif kuruluşlar olarak etkinlik gösterenler arasında Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyetperverân Fırkası ve 1910 yılında mecliste kendi grubunu kuracak olan muhafazakâr eğilimli Ahali Fırkası göze çarpmaktadır.¹⁸⁸Ayrıca 1910 yılında daha az etkiye sahip olan Osmanlı Sosyalist Fırkası da kurulmuştur.¹⁸⁹ 1910 yılında muhalif gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmesi ve her geçen gün sertleşen İttihat ve Terakki faaliyetleri ülke içindeki huzursuzluğu daha da artırıyor ve cemiyetten istifalara yol açıyordu. Bir ihtilal cemiyeti olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki içerisinde bir fikir birliği olmayışı mebuslar arasındaki görüş ayrılıkları yeni grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mecliste İttihat ve Terakki mebusları içinde oluşan ve Hicb-i Cedit adını alan bir grup Miralay Sadık Bey ve Abdülaziz Mecdi Efendi önderliğinde kendi partilerini eleştirmişlerdir.¹⁹⁰Sadık Bey başta İttihatçı liderlerin masonluğu, ordu- cemiyet ilişkisi, yürütme ve yasama ile padişah arasındaki dengesizlik gibi konularda cemiyeti hedef

¹⁸⁴ Akşin, S. (2002) a.g.m. s.27

¹⁸⁵ Örs, O. (2013). a.g.m. 679-716

¹⁸⁶ Ahmad, F. (2017). "Jön Türk Dönemi (1908-1918) İle İlgili Değerlendirmeler". Editörler: Sina AKŞİN, Sarp BALCI, BARIŞ BALCI, **100.Yılında Jön Türk Devrimi**.Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. s. 28.

¹⁸⁷ Armaoğlu, F. (2007). **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**. Alkım Yayınevi. İstanbul, s.611. Sina Akşin ise Fırka"nın oluşum tarihini 18 Ekim 1908 Selanik Kongresi olarak vermektedir.

¹⁸⁸ Akşin, S. (2002). "Siyasal Tarih (1908-1923)". **Çağdaş Türkiye Ansiklopedisi 1908-1980**. Cilt 4. Cem Yayınevi. İstanbul. s. 27.

¹⁸⁹ Tunaya, T. Z. (2015). **a.g.e.** s. 485.

¹⁹⁰ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 270.

almıştır.¹⁹¹ Hizb-i Cedid adındaki bu grup İttihatçılardan ideoloji bakımından ayrılıyor Batıcılık görüşüne karşı çıkararak fırkanın İslamcı yönünü eksik buluyorlardı.¹⁹²Hizb-i Cedid (Yeni Hizip) grubu tutucu taleplerini içeren 10 maddelik bir program hazırlamışlar ve İttihatçılar tarafından bir taraf olarak kabul edilerek protokol imzalamışlardır.¹⁹³Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Hizb-i Cedid hareketine karşı yoğun bir kampanya yürütmüş özellikle Hüseyin Cahit'in hazırladığı "Tanin" gazetesi aracılığıyla bu hareketin bir komplo olduğuna dair propaganda yapmıştır.¹⁹⁴ Sadrazam Hakkı Paşa'nın padişahтан ricası üzerine 1 Mayıs 1911 tarihinde Sadık Bey'in Selanik'e atanmasıyla Hizb-i Cedid meselesi görünürde sona ermiştir.¹⁹⁵Ancak İttihat ve Terakki içinde sağ uç olarak nitelendirebileceğimiz bu hareket derin izler bırakmış, ileride kurulacak olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası için öncü olmuştur.¹⁹⁶

Birçok farklı görüşü bünyesinde barındıran İttihat ve Terakki içindeki ayrılıklar yalnızca Hizb-i Cedid hareketi ile sınırlı değildir. İslamcılık görüşüne daha yakın olan Hizb-i Cedid grubunun yanı sıra bu sağ kanada tepki olarak ortaya çıkan ve Hizb-i Terakki adı verilen ve İlerici olduğunu söyleyen bir grup daha ortaya çıkmıştır.¹⁹⁷Fırka içinde ortaya çıkan ve sonra kaybolan bu hareket hakkında detaylı bilgiye sahip olamasak da çeşitliliği görmek açısından varlığını bilmemiz önem taşımaktadır.

1911 yılı muhalefet için birleşme yılı olmuş İttihat ve Terakki'ye muhalif olanların büyük kısmını bir çatı altında birleştiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Bu fırka II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet yapmış ilk ve son büyük siyasi kuruluş olarak tarihe geçmiştir.¹⁹⁸Başkanlığını Damat Ferit Paşa'nın yaptığı bu fırka kuruluşundan bir ay geçmeden 11 Aralık 1911'de İstanbul'da yapılan ara seçimleri 1 oy farkla kazanmış ve o zamana kadar kurulan muhalif partilerin mecliste mebusu olmamasına rağmen mecliste yetmiş yakın mebusla temsil edilmiştir.¹⁹⁹İttihat ve Terakki mecliste

¹⁹¹ Gazel, A.A. (2001). "İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nı Bölünme Noktasına Getiren Hizb-i Cedid Hareketi". **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**. Sayı 16. Erzurum. s. 259.

¹⁹² Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 272.

¹⁹³ Akşin, S. (2002). a.g.m. s. 27. Anlaşma metni için bkz: Tunaya, T.Z. Türkiye'de Siyasal Partiler", Cilt 1. s.100-103.

¹⁹⁴ Gazel, A.A. (2001). a.g.m. s.261.

¹⁹⁵ Akşin, S. (1987). **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**. İstanbul. s. 184.

¹⁹⁶ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 272.

¹⁹⁷ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 275.

¹⁹⁸ Birinci, A. (1998). "Hürriyet ve İtilaf Fırkası". **DİA**. Cilt 18. s. 507-511.

¹⁹⁹ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 485. Ayrıca bkz. Birinci, A. (1998). a.g.m. s. 508.

istediği değişiklikleri geçiremeyince meclisi padişah iradesiyle feshettirip erken seçim kararı aldırdı.²⁰⁰ Nisan 1912’de yapılan ve İttihat ve Terakki’nin baskısı nedeniyle “ Sopalı Seçimler” olarak bilinen bu seçimlerde sadece 15 muhalif mebus seçilebildi.²⁰¹ Bu sırada cemiyet içindeki dengeler değişmiş Ahmet Rıza ile anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Meclis Başkanlığı’nı Hail Menteşe Bey’e veren cemiyet Ahmet Rıza’yı Ayan Meclisi üyeliğine atamıştır.²⁰²

Muhalefet bu sefer İstanbul’da ordu içinde İttihat ve Terakki’ye karşı subaylar tarafından oluşturulan Halâskâran Zabitan adında bir grupla kendisini göstermiş bu grubun hükümete baskıları sonucunda Sadrazam Sait Paşa güvenoyu almasından henüz 1 gün bile geçmeden 16 Temmuz 1912’de istifa etmiştir.²⁰³ Bu istifa cemiyetin gizli iktidarının da sonu olmuştur. 21 Temmuz’da kurulan ve “Büyük Kabine” adı verilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde İttihatçılar yer almıyordu. Bu kabine İttihatçıların tasfiyesi amacıyla meclisi feshetmiş ve cemiyet üyelerini baskı altına alarak yönetime tamamen hâkim olmaya çalışmıştır.

Muhalefet fırkaları İttihat ve Terakki’yi Merkez-i umumi İstibdadı kurmakla suçluyor, bir fırka olmadığı halde gizli bir örgüt olarak ülkenin geleceğine yön verdiğini askeri bir sıkıyönetim sistemi ile baskı rejimini devam ettirdiğini söylüyorlardı.²⁰⁴ Meşrutiyeti ilan ettirerek kamuoyunda kurtarıcı güç olarak görülen cemiyetten kısa zamanda büyük başarılar beklemek ve umduğunu bulamamak da halkta oluşan muhalefetin nedeni olarak sayılabilir.

İttihat ve Terakki’nin yönetimden uzaklaştırılmasının ardından önce Gazi Ahmet Muhtar Paşa daha sonra Kamil Paşa kabineleri görev yapmıştır. Ancak kurulan bu hükümetler İttihat ve Terakki muhalifliği dışında sağlam bir tabana sahip değildi. Ekim 1912’de Balkan Harbi’nin patlak vermesi ve art arda ağır mağlubiyetlerin yaşanması İttihat

²⁰⁰ Birinci, A (1998). a.g.m. s. 508.

²⁰¹ Tunaya, T.Z. (2015). a.g.e. s. 486.

²⁰² Akşin, S. (2002). a.g.m. s.39.

²⁰³ Örs, O. (2013). a.g.m. s. 679-716.

²⁰⁴ Tunaya, T. Z. (2015). a.g.e. s. 487.

ve Terakki'yi yeniden harekete geçirmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin eski başkenti olan Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılması konusunda Avrupalı Devletlerin yaptığı baskı sonucu kamuoyunda oluşan hassasiyeti iyi değerlendiren İttihat ve Terakki propagandalarını bu alanda yoğunlaştırdı.

İttihat ve Terakki kendi içerisinde dahi birlik olmayan Kamil Paşa kabinesini yönetimden uzaklaştırmaya kararlıydı. Yapılan plan dâhilinde 23 Ocak 1913'te harekete geçen Enver Paşa kabine toplantı halindeyken Bab-ı Âli'ye düzenlediği bir baskınla hükümeti istifa ettirmiştir.²⁰⁵ Bâb-ı Âli Baskını olarak bilinen bu olaydan sonra İttihat ve Terakki Mahmut Şevket Paşa'yı yeniden sadaret makamına getirmiştir. Ancak İttihat ve Terakki bir baskınla yeniden iktidara geldiyse de siyasi çatışmalarla yıpranmış eski gücünü yitirmiş vaziyetteydi. Edirne'nin kurtarılması İttihat ve Terakki'nin yerini sağlamlaştırabilir ve sarsılan itibarını yeniden tesis edebilirdi. Ancak Londra Barışı ve ardından Edirne'nin elden çıkması İttihat ve Terakki desteği ile Edirne'yi kurtarma ve içinde bulunulan durumu düzeltme vaadiyle sadrazamlığa getirilen Mahmut Şevket Paşa'ya karşı tepkilerin ortaya çıkmasına neden oldu. İttihat ve Terakki karşıtlarının şiddetli muhalefetiyle ülke içindeki durum her geçen gün daha da karışık bir hal aldı. Nihayet 11 Haziran 1913 günü Mahmut Şevket Paşa'nın otomobiline yapılan bir saldırı sonucu öldürülmesinden sonra tutuklanan muhalifler sürgün edilmiş, Harp Divanı kurulmuş ve 12 kişiye idam cezası verilmiştir.²⁰⁶ Mahmut Şevket Paşa'dan boşalan sadrazamlık makamına Sait Halim Paşa getirilmiş ve içlerinde Cemiyetin önde gelen isimlerinin de bulunduğu çoğunluğu İttihatçı olan bir kabine kurulmuştur.²⁰⁷ İttihat ve Terakki hem olayın sorumlularını hem de muhalifleri sindirmeyi başarmış ülkedeki tek büyük güç konumuna gelmiştir.

30 Haziran'da balkan devletleri arasında ikinci kez patlak veren savaşı fırsata dönüştüren İttihat ve Terakki Edirne'yi yeniden Osmanlı topraklarına katmayı başarmıştır.²⁰⁸ Ancak Edirne'nin yeniden kazanılması Balkan Savaşı'nın Türkler üzerinde

²⁰⁵ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. (1989). C.12. Çağ Yayınları. İstanbul. s. 67.

²⁰⁶ Ahmad, F. (2017). a.g.e. s.177.

²⁰⁷ Ahmad, F. (2017). a.g.e. s.185.

²⁰⁸ Ahmad, F. (2017). a.g.e. s.188.

oluşturduğu tahribatı onarmaya yetmemiştir. Bu savaş ve ardından gelen kayıplar Türkler üzerinde derin izler bırakmış hem maddi hem de manevi olarak ağır tahribata yol açmıştır.

Her ne kadar bu tarihten 1918'e kadar İttihat ve Terakki ülkedeki otorite olsa da 1908 devrimi hayatımıza yeni kurumları, siyasal partileri, dernekleri kazandırmıştır.²⁰⁹ Kadın hakları açısından bakılacak olursa kurulan parlamentoda cariye, kul gibi kavramlar eleştirilmiş ufak da olsa kadınların lehine değişim başlamıştır.²¹⁰ Eğitimin laikleşmeye başlaması, üniversitelerin özerkliğinin gündeme gelmesi ve bir çok fikrin basın özgürlüğü sayesinde yayılma imkânı bulması gibi gelişimler göz önüne alınırsa Tarık Zafer Tunaya'nın II. Meşrutiyet'i neden Cumhuriyetin laboratuvarı olarak nitelendirdiği anlaşılacaktır.

3.4. İttihat ve Terakki'nin Dağılma Süreci

3.4.1. Tam İktidar

İttihat ve Terakki Mahmut Şevket Paşa suikasti sonrasında Sait Halim Paşa kabinesini kurmuş bütün gücü kendisinde toplamıştır. Bir başka deyişle tam iktidar olarak yönetimi devralmıştır. 1913 yılı ortalarına doğru Babıâli'de denge oluşmuş, Balkan Savaşları atlatılmış, Edirne yeniden ele geçirilmiş ve muhalefet büyük oranda etkisiz hale getirilmiştir.²¹¹ İttihat ve Terakki yönetim esnasında yapması gereken ıslahatları, siyasal, ekonomik, idari ve eğitsel konuları görüşmek üzere bir kongre topladı. 1913 tarihli İttihat ve Terakki kongresinde cemiyetin hiyerarşik yapısı içindeki yetki ve görevler tanımlanmış, bu kongrede çizilen yarı federal ve çokuluslu bir yönetim anlayışı çerçevesinde devletin idaresine karar verilmiştir.²¹² Bunun yanı sıra kongrede henüz bir cemiyet olan bu sebeple muhalefetin eleştirilerine maruz kalan İttihat ve Terakki'nin firkalaşmasına karar verilmiş, başkanlığa da Tâlat Paşa getirilmiştir.²¹³

²⁰⁹ Ortaylı, İ. (2010). **Gelenekten Geleceğe**. Timaş Yayınları, İstanbul. s. 64.

²¹⁰ Demirci, H. A. (2017). a.g.m. s.320.

²¹¹ Ahmad, F. (2017). **a.g.e.** s.197.

²¹² Ahmad, F. (2017). **a.g.e.** s.199-200.

²¹³ Ortaylı, İ. ve Erdinç, E.Ş. (2016). **a.g.e.** s.75.

Yaygın bir teşkilata sahip olan, gücünü aydınlara, subay kadrosuna dayandıran ve başarılı liderlere sahip olan İttihat ve Terakki planladığı siyaseti ne yazık ki gerçekleştiremedi. Tam iktidarını oluşturduktan yalnızca bir yıl kadar sonra kendisini bir dünya savaşının ortasında bulmuştur.

İttihat ve Terakki son dönemde Osmanlı Devleti'nin rotasını belirleyen, teşkilatlanma açısından örnek teşkil eden bir yapı olmasının yanı sıra millete hürriyet kavramını öğretmişti. Ancak yıllardan beri işlerin görülmesini ya Allah'tan ya da padişah'tan bekleyen halk henüz hürriyetin kıymetini anlayacak olgunluğa erişmemişti. Bu sebeple bir anda her şeyi değiştireceğini umduğu İttihat ve Terakki bunu yapamayınca yavaş yavaş ondan uzaklaştı.²¹⁴

3.4.2. I. Dünya Savaşı ve Mütareke Yılları

Osmanlı Devleti henüz Balkan Savaşı'ndan yeni çıkmış, önemli kayıplar vermiş ve en önemlisi "Osmanlılık" idealinin gerçekleşmeyeceği anlaşılmışken Avrupa, tarihin en büyük savaşlarından birinin I. Dünya Savaşı'nın eşiğine gelmiş durumdaydı. Avrupa hızla silahlanıyor ve bloklar belirginleşiyordu. İttihat ve Terakki bu savaşın Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendirdiğini ve imparatorluğun paylaşılmak istendiğini anlayarak öncelikle nispeten daha güçlü görünen İngiltere-Fransa-Rusya bloğuna girmek için çaba sarf etti. Ancak Balkan Savaşları Osmanlı ordusunun gücünü gözler önüne sermişti. Yapılan görüşmeler sonunda İtilaf devletleri ile aynı safta yer alınamayacağı anlaşıldı. Ardından Almanya'da ateşe militerlik yapmış ve Alman sanayisinin hızla geliştiğini gören Enver Paşa liderliğindeki kanat Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın müttefiki olarak savaşa katılmasını İttihat ve Terakki'ye kabul ettirmiştir.

²¹⁴ Temo, İ. ve Rıza, A. (2007). "**Biz İttihatçılar**", Editör: Ö. Andaç UĞURLU. Örgün Yayınevi. İstanbul. s. 342.

Savaşa katılma kararı alan İttihat ve Terakki liderleri kritik görevlerde şahsen bulunarak savaşın gidişatını da yönetmişlerdir. İttihat ve Terakki liderlerinden Enver Paşa Harbiye Nazırı ve Başkumandan, Cemal Paşa Bahriye Nazırı, Birinci Ordu Komutanı ve İstanbul Muhafızı, Talat Paşa Dahiliye Nazırı olarak görev üstlenmişlerdir.²¹⁵ Ancak Osmanlı Devleti'nin umutla dahil olduğu dünya savaşında ağır kayıplar vererek yenilgiye uğraması İttihat ve Terakki için zorlu bir sürecin başlangıcı olmuştur.

1918 yılına gelindiğinde Mondros Mütarekesi sonrası yenilginin yegâne sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki politikalarının devam edemeyeceğini anlamış lider kadro yeni stratejiler geliştirmek için çareler düşünmeye başlamıştı.²¹⁶ Bu zorlu mütareke günlerinde İttihat ve Terakki Fırkası içinde bulunan liberal üyelerden Ali Fethi Bey'in başını çektiği bir grup "Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası"nı adıyla yeni bir fırka kurmak suretiyle İttihat ve Terakki'de ayrılarak mecliste İttihat ve Terakki gücünü zedelemişlerdir.²¹⁷

Dünya Savaşı'na Almanya grubu içinde girilmesinin ve yenilginin baş sorumlusu olarak görülen ve kendi içerisinde de parçalanmalar yaşayan İttihat ve Terakki son kongresini 1 Kasım 1918 günü yapmış, başkanlığını Talat Paşa'nın yaptığı kongreye 120 kadar üye katılmıştır.²¹⁸ Talat Paşa burada istifasını da ilan etmiş yerini İsmail Canbolat'a bırakmıştır.²¹⁹ Kongrenin üçüncü gününde İttihat ve Terakki liderleri olan Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın yurt dışına firarları haber alınmış ardından İttihat ve Terakki Fırkası'nın feshine karar verilmiştir.²²⁰ Paşalar grubunun yurt dışına kaçış kararı Merkez-i Umumi'nin Mütareke sonrası İstanbul'da yaşanan taşkınlıkları göz önünde bulundurarak aldığı ve yararlı olacağını düşündüğü bir karar olarak paşalar tarafından uygulanmıştır.²²¹ Ardından yapılan görüşmelerde İttihat ve Terakki adının terk edilmesi, "Tecedüt" adı

²¹⁵ Karal, E.Z. (1995). **Osmanlı Tarihi**. Cilt 9. TTK Yayınları. Ankara. s. 374.

²¹⁶ Kocaoğlu, B. (2003). "İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması". s.288, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi. Danışman: Dursun Ali AKBULUT, Samsun.

²¹⁷ Kocaoğlu, B. (2003). a.g.t.s. 289

²¹⁸ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 662.

²¹⁹ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 662.

²²⁰ Hanioglu, Ş. (2001). "İttihat ve Terakki Cemiyeti". **DiA**. Cilt 23. s. 483.

²²¹ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 668.

altında yeni bir fırka oluşturulması kararlaştırılmış, İttihat ve Terakki'nin mal varlığı aceleyle kurulan bu fırkaya devredilmiştir.²²²

Yurt dışına gitmeyen İttihatçıları bünyesinde barındıran Teceddüt Fırkası Mebusan Meclisi'nde hâkim parti konumunda bulunması hükümeti ve padişahı rahatsız ediyordu. Meclis içinde eski ittihatçı mebuslar hem Teceddüt Fırkası'nda hem de daha önce kurulmuş olan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nda siyasete devam etmeye çalışıyor ve bütün bunlara karşın İttihatçılara karşı intikamcı tavır güç kazanıyordu. İşte öyle gergin bir ortamda padişah 21 Aralık 1918 günü meclisi fesh ettiğini açıklamış böylece İttihatçılar için daha zorlu bir süreç başlamıştır.²²³

Dönemin Âyan Meclisi'ne bakıldığında ise Ahmet Rıza Bey'in başkanlığındaki meclis, yenilgiyi ağır bir dille eleştirmiştir. Ahmet Rıza Bey ise İttihat ve Terakki politikalarını çok daha önceleri eleştirmeye başlamış savaş yıllarında tek başına muhalefet görevini yürütmüştür.²²⁴

Meclis'in fesh edilmesinin ardından İtilaf devletleri önce Tevfik Paşa hükümetine daha sonra Damat Ferit Paşa hükümetlerine ittihatçıları kontrol altında bulundurmaları konusunda sürekli uyarılarda bulunmuşlar, hükümet bu baskılar neticesinde İttihat ve Terakki'nin izlerini silmek için tasfiye süreci başlamıştır.²²⁵ Mondros Mütarekesi üzerinden yapılan istekleri yerine getirmek amacıyla Damat Ferit Paşa sadrazamlığa geldikten üç gün sonra Mustafa Nazım Paşa başkanlığında Divan-ı Harb-i Örfi'yi kurmuş ve bu mahkeme intikamcı bir tavırla İttihat ve Terakki'yi yargılamaya başlamıştır.²²⁶ Tutuklanan İttihatçılar 27 Mayıs 1919 tarihinde yargılanmaya başlamışlar yapılan yargılama neticesinde 66 İttihatçı Limni ve Malta'ya sürgün edilirken (28 Mayıs 1919) yurt dışında bulunan lider kadro (Talat, Enver ve Cemal Paşalar) hakkında idam kararı verilmiştir.²²⁷

²²² Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 662.

²²³ Kocaoğlu, B. (2003). a.g.t.s. 291.

²²⁴ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 659

²²⁵ Kocaoğlu, B. (2003). a.g.t.s. 291.

²²⁶ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 659.

²²⁷ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 678.

İttihatçılar savaş sonrası suçlamalara ve basın yoluyla yapılan ağır eleştirilere rağmen şahsi düşünmeyerek ellerini taşın altına koymayı tercih etmişlerdir. Teceddüt ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkaları bünyesinde siyasete yön vermeye çalışmışlar daha da önemlisi İtilaf devletlerinin işgal hareketlerine karşı kurulan yerel direniş örgütlerine ve müdafaa-i hukuk cemiyetlerine önderlik etmişlerdir.²²⁸

İşgallere karşı direnmenin yanı sıra yıllar sonra Ankara'daki meclisin toplanmasına yardım edenler de eski İttihat ve Terakki üyeleridir. 1915 yılında başlattığı Türkçülük hareketi ile temellerini attığı milli devlet ideali için Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermiş yıllarca İstanbul'da sürdürdükleri mücadele sahasını Anadolu'ya kaydırmışlardır. İttihat ve Terakki adı altında olmasa da İttihatçılık varlığını 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde dahi devam ettirmiştir. İttihatçılar mecliste bir araya gelerek 10 Mayıs 1921'de Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nu oluşturmuşlardır.²²⁹

4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE KADIN

4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yapısı ve İdeolojisi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş ve gelişme devreleri daha çok Rumeli bölgesinde geçmiş bu bölge yıkılışına kadar da İttihatçılık için önem arz etmiştir. Burada

²²⁸ Kocaoğlu, B. (2003). a.g.t. s. 293.

²²⁹ Kocaoğlu, B. (2003). a.g.t. s. 294.

ağırlıklı olarak mektepli subayların varlığı İttihatçılığın ordu içinde yayılmasını hızlandırmış ve yapılanma için uygun ortam oluşturmuştur. Sina Akşin İttihatçıların genellikle Türklük, Mekteplilik, Gençlik ve Yönetici sınıftan olma özelliklerini taşıdıklarını tespit etmiştir.²³⁰ İkinci Meşrutiyet öncesi ıslahat uygulamaları ile daha özgürlükçü bir ortam olan Rumeli’de oluşan Mason localarında eğitim alan İttihatçılar özellikle Selanik’teki localarla samimi ilişkiler kurmuşlardır.²³¹ Dönemin şartları gereği üst düzey gizlilik gerektiren bu oluşumda bu gizliliğin sağlanması açısından mason localarında öğrenilenler önem arz etmektedir. Gizlilik cemiyetin gelişmesinde ve büyüebilmesinde belki de en önemli faktör olmuştur. Öyle ki şubelerde yönetim kurulunu oluşturan üç kişiden biri “kolbaşı” olarak görevlendirilmiş bu şahıs güvendiği diğer kişileri cemiyete dâhil ederken diğer üyeler daima gizli kalmıştır.²³² Özveri ve güvenilirlik cemiyete üye olmak isteyenlerde muhakkak bulunması gereken özelliklerdir. Şubelerle yapılan yazışmalarda şahıs, üye ve konu isimleri gizli tutularak bu görüşmeler için şifre defteri kullanılmıştır.²³³

Vatanı içinde bulunduğu durumdan kurtarıp hürriyeti ilan etmeyi amaç edinen İttihat ve Terakki üyeleri birbirlerini “kardeş” olarak görmüş ve hiyerarşik bir düzen olmaksızın örgütlenmişlerdir. Ayrıca bu üyeler cemiyete girerken gözleri bağlı vaziyette din, vicdan, namus ve Tanrı adını da içeren bir and içmişlerdir. Üyeler arası eşitlik ilkesi gereği bir başkan belirlemeyen cemiyet “Merkez-i Umumi” adı verilen ve birkaç üyeden oluşan gruba yönetim hakkı tanımıştır.

II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında meclise giren mebuslar ile cemiyetin ilişkileri büyük bir problemi beraberinde getirmiştir. Cemiyet-Fırka ikilemi ilerleyen yıllarda muhalefetin ağır eleştirilerine konu olmuştur. Zira mecliste bulunan fırkanın politikalarını cemiyetin genel merkezi belirlemekteydi. Bu eleştirilere son vermek isteyen İttihat ve Terakki’nin 1909 nizamnamesi artık onun bir kanun dışı bir örgüt olmadığını teyit etmiştir. Bu yapılanmada genel merkez olan Merkez-i Umumi’nin altında sırasıyla vilayet merkez heyetleri, sancak, kaza ve nahiye ve köy heyetleri vardır.²³⁴ Ancak İttihat ve Terakki sadece teşkilatını

²³⁰ Akşin, S. (1971). “İttihat ve Terakki Üzerine”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. Sayı 1. Cilt 26. s. 153.

²³¹ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 394.

²³² Aydın, M. ve Cengiz, F. (2007). “Kendi Kaynağından İttihat ve Terakki”. **Tarih Dergisi**. Sayı 46.s. 129-154.

²³³ Aydın, M. ve Cengiz, F. (2007). **a.g.m.** s.129-154

²³⁴ Akşin, S. (1971) **a.g.m.** s. 153.

genişletmek için aradığı nitelikte kişilerin bulunmadığı yerlerde her hangi bir kişiyi teşkilata kabul etme yolunu tercih etmemiştir. Cemiyetin kurucularından olan İbrahim Temo'ya göre ilerleyen yıllarda seçici olmaktan uzaklaşılması ve cemiyetin kapılarının niteliksiz kişilere açılmış olması cemiyeti karar veremeyen karışık bir oluşum haline getirmiştir.²³⁵

İttihat ve Terakki amacına ulaşip Meşrutiyet'i ilan ettirmesine ve kendisinden iktidar olarak söz ettirmesine rağmen derhal hükümetin başına adamlarını koyup yönetimi eline almamıştır. Ancak 1910'dan sonra İttihatçılar kabinelerde görülmeye başlanmıştır. Bunda geleneksel yapının göz önünde bulundurulması, genç İttihatçı kadronun henüz tecrübesiz olması etkili olmuş olabilir. Öyle ki İttihatçı denilebilecek ilk kabine meşrutiyetin ilanından beş yıl sonra 13 Haziran 1913'de kurulan Sait Halim Paşa kabinesi olmuştur.

İttihat ve Terakki öncelikle Balkanlar'da daha sonraları da Anadolu'da hemen hemen ülkenin her köşesinde geniş tabana yayılan bir teşkilatlanma oluşturmuştur. Ancak siyaset sahasında daha seçici ve dar bir yapılanmayı tercih ederek kuruluşundan yıkılışına kadar cemiyet merkezi tarafından idare edilen ve komitecilik özelliği ön planda olan bir yapı olarak görünmüştür.

İttihatçılık terimi İttihat ve Terakki'nin son kongresini yapmasından ve dağılmasından sonra tarihe karışmamıştır. Çünkü İttihatçılık yalnızca parti ve cemiyet üyeliği olarak tanımlanamayacağı gibi parti yada cemiyetin yok olmasıyla ortadan kalkmayacaktır. İttihatçılığın temel ideolojisi, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı Devleti'ni kurtaracak tek güç olduğu ve bu kişilerin Tanrı tarafından görevlendirildikleri fikridir.²³⁶ İttihatçılar verilen görevleri yerine getirmedikleri takdirde ölmeyi dahi göze almış kişilerdir. "Fedai" olarak tanımlanan bu karakterler Cemiyet'in 1908'de yayınladığı ilk nizamnamesinde yer almıştır.²³⁷ Kendisinde bir görev yükü hisseden İttihatçı buna bağlı olarak eylemci ve ihtilalci özellikler taşır. Bu özellikleri taşıyan şahsiyetler İttihat ve

²³⁵ Temo, İ. (2007). **a.g.e.** s. 344.

²³⁶ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 399.

²³⁷ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** Cilt 1. s. 55-56, Nizamname maddeleri 48-55.

Terakki'nin kendisini fesh etmesiyle bir anda ortadan kaybolmamıştır. Hem milli mücadelede hem de sonraki yıllarda bu şahsiyetler her zaman var olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluş aşamasında farklı etnik köken ve dine mensup şahsiyetleri bünyesinde barındırıyor ve Osmanlı milletini bir arada tutmanın yolunu “Osmanlılık” olarak görüyordu. Osmanlı topraklarında yaşayan bütün etnik unsurların eşit görüldüğü ve parlamentoda temsil hakkını da içeren bu görüş azınlıkların ayrılıkçı hareketlerine rağmen Balkan Harbi'nin sonuna kadar savulmuştur. Ancak milliyetçilik akımına kapılan ve II. Meşrutiyet sonrası Avrupalı Devletlerin de katkısıyla örgütlenmeye başlayan azınlıklar birlik olmaya dair umutları yavaş yavaş yok etmişlerdir. Daha önce Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan Romanya, Sırbistan, Bulgar ve Yunan milli devletlerini örnek alan diğer azınlıklar da kendi milli devletleri kurmak için mücadeleye girişmiş, parlamentoda bulunan azınlık milletvekilleri dahi bu amaç için çalışmaya başlamıştır. Kısacası “Osmanlılık” düşüncesi hiçbir zaman Balkan uluslarını ve Arapları tatmin etmemiş özellikle Araplar İttihatçıların politikasını “Türkleştirme” olarak yorumlayarak İttihatçılara karşı tavır almışlardır.²³⁸

Balkan Savaşları sonunda Rumların, Slavların ve Arnavutların da bağımsızlık ilan etmeleri İttihat ve Terakki için bir politika değişikliğini beraberinde getirmiştir. Cemiyet politikasını baştan beri devletin ana unsuru olarak gördüğü Türkler üzerine kurduysa da dağılmayı hızlandırmamak için bir süre bunu açıkça dile getirmemişti.²³⁹ Ayrılıkların durdurulmayacağı gören İttihatçılar Türk milletini de bu yolda eğiterek geç de olsa Türkler arasında milliyetçiliği vurgulamaya başlamışlardır.²⁴⁰ Milli temele yönelmek isteyen İttihatçılar önce söylem düzeyinde daha sonra da eylemlerinde Türkçülük fikrini açıkça savunmaya başlamışlardır.²⁴¹ Bu dönemde “Milli” kelimesi ön plana çıkarılmış Milli Kütüphane, Milli Coğrafya Cemiyeti, Milli Musiki gibi adlandırmalar yaygınlaşmış Türk Derneği, Türk Yurdu gibi dernekler Cemiyet'ten destek görmüştür.²⁴²

²³⁸ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 377.

²³⁹ Semiz, Y. (2014). “İttihat ve Terakki ve Türkçülük Politikası”. **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. Sayı 35. s. 221.

²⁴⁰ Akşin, S. (1971) a.g.m. s. 165.

²⁴¹ Yıldız, A. (2001). **Ne Mutlu Türküm Diyene**. İletişim Yayınları. İstanbul. s. 61-65.

²⁴² Semiz, Y. (2014). **a.g.e.** s.221.

Türkçülük ideolojisinin temellerini atan Ziya Gökalp ünlü bir sosyolog olmasının ve Darülfünun'da hocalık vazifesinde bulunmasının yanı sıra İttihat ve Terakki Fırkası'nın Merkez-i Umumi Âzası ve Diyarbakır Mebusu olarak öne çıkmış cemiyetin vazgeçilmez ideoloğu haline gelmiştir.²⁴³Şüphesiz onun fikirleri İttihat ve Terakki'nin politikalarına da yön vermiştir.

İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin geleneksel teokratik yapısının tabanında yer alan İslamcılık düşüncesini savunmanın da bir gereklilik olduğunu düşünerek bu düşüncüyü de benimseme çabasını sürdürmüştür. Bu görüşü resmi ve mecburi bir ideoloji kabul etmiş ve dönemin şartları içinde İslamcılıktan vazgeçerek başarıya ulaşamayacaklarını görmüşlerdir.²⁴⁴Bu sebeple uzun süre tamamıyla bir ideolojiye yönelmek yerine daha birleştirici rol oynayan fikir etrafında toplanmayı uygun görmüşlerdir.

4.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde Kadın Algısı

İttihat ve Terakki Cemiyeti çalışmamızın ilk bölümünde detaylı olarak açıkladığımız gibi fikrî altyapısı Yeni Osmanlılara kadar dayanan, gerek kuruluş gerekse gelişim aşamasında çetin mücadeleler vermiş, Osmanlı Devleti'nin son yıllarını anlamak için üzerinde durulması gereken köklü bir yapılanmadır. Kendisini Avrupa'da hayli geliştiren cemiyet 1908 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli rol oynamış ve daha sonraki dönemde yönetimi eline almayı başarmıştır.

²⁴³ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 371.

²⁴⁴ Tunaya, T.Z. (2015). **a.g.e.** s. 377.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 39 maddeden oluşan ilk nizamnamesinde kadınlarla ilgili fikrini kadın-erkek bilcümle Osmanlıların cemiyete üye olabileceğine dair bir madde hazırlayarak açıkça ortaya koymuştur. 1908 yılına gelindiğinde 40 kadın üyeye ulaşan cemiyet, kadınlara yazışmaların gizlice dağıtılması gibi görevler vermiştir.²⁴⁵Çoğunluğunu cemiyet üyelerinin anneleri ve eşlerinin oluşturduğu İttihatçı kadınlar siyasetle doğrudan ilgilenmeye başlamış ve önemli sorumlulukları başarıyla yerine getirmişlerdir.²⁴⁶

19.yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı Devleti içinde kadının konumunu anlamak için İttihat ve Terakki'nin kadına bakış açısını anlamak gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle çalışmamızın özünü oluşturan Selma Rıza Hanım'ın 19. Yüzyıl Osmanlı toplumundaki yerini ve hizmet ettiği cemiyetin kadına karşı yaklaşımını açıklamaya çalışacağız.

4.2.1. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı'da Kadın

3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda ilan edilen ferman ile başlayan Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti için yalnızca askeri yeniliklerle ilerlemenin mümkün olmadığını anlaşıldığı ve yenilik çabalarının hemen hemen her alana yayıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türk aydınları Batı toplumlarındaki düşünce hayatını incelemiş ilerlemenin sebeplerini irdeleyerek yeniliklerin Osmanlı toplumuna nasıl uygulanacağı konusunda fikir yürütmeye başlamışlardır.

Osmanlı aile yapısı ve toplumda kadının yeri gibi konular Batılılaşmaya paralel olarak gelişmeye başlamış Osmanlı kadınının hayatında önemli değişiklikler ilk defa bu dönemde meydana gelmiştir. 19. Yüzyılda eğitim, tarım gibi alanlarda meydana gelen değişiklikler ve dünyada yaşanan teknolojik gelişmeler Osmanlı topraklarında yaşayan

²⁴⁵ OK, S. (2012). **İttihat ve Terakki'nin "Yemin" siz Kadınları**. Destek Yayınevi. İstanbul. Ocak. s.25-26.

²⁴⁶ Tahsin Uzer'in annesi Hatice Hanım, Refik Bey'in annesi Zişan Hanım ve eşi Müdevvet Hanım cemiyetin kadın üyeleri arasında gösterilmiştir. Bkz. Ok, S. (2012) **a.g.e.** s. 26.

kadınları aşamalı olarak etkilemiş ve yeni iş kollarının ortaya çıkmasıyla aile yapısında yaşanan değişim kadın hayatında modernleşmeyi beraberinde getirmiştir.²⁴⁷

Batılılaşmanın en mühim vasıtası olan eğitim alanındaki gelişim kadınlar adına bu devrin en önemli kazanımı olmuştur. Tanzimat dönemi öncesinde Türk kadını yalnızca ilköğretim derecesindeki sıbyan mekteplerinde eğitim alabilmekte diğer kadınlara nazaran daha şanslı olan idareci ve ulema sınıfından kişilerin kızları ailelerinin desteği ile evlerinde aldıkları özel dersler vasıtasıyla kendilerini geliştirmekteydi.²⁴⁸

Sultan Abdülmecid'in fermanı üzerine cehalete karşı eğitim programları hazırlamak için komisyonlar oluşturulmuş ve eğitim öğretim işlerinin düzenlenmesi için 1847 yılında Mekatib-i Umumiye Nezâreti kurulmuştur.²⁴⁹ 1859 yılında kızlar için ortaokul düzeyinde eğitim veren ilk kız rüştiyesi İstanbul'da Sultan Ahmet semtinde Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi adıyla kurulmuştur.²⁵⁰ İlk erkek rüştiyesinin 1847 yılında açıldığı düşünülürse kadınlara orta öğretim hakkının on iki yıllık bir gecikmeyle verildiği anlaşılabacaktır.

1869 yılında Şuray-ı Maarif Dairesi tarafından hazırlanan "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" ile ilköğretim zorunlu hale getirilmiş kızlar için 7-11 yaşları arasına kadar okula devam mecburiyeti getirilmiştir.²⁵¹ Kız Rüştiyelerinin sayıları hızla arttırılmış 1867'ye kadar 108 kız rüştiyesi kurulmuş ve 1869 yılında kızlara mesleki eğitim verilmesi çerçevesinde Kız Sanayi Mektebi açılmıştır.²⁵² 1870 yılına gelindiğinde oluşan öğretmen ihtiyacı üzerine kız okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla "Dârülmallimât" adıyla kadınlar için yükseköğretim derecesinde bir öğretmen okulu açılmıştır. Dârülmallimât'ın ilk mezunları olan kadın öğretmenlerin mesleğe başlamasıyla kadın resmi olarak çalışma

²⁴⁷ Ortaylı, İ. (2016). **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. Timaş Yayınları. İstanbul. s. 283.

²⁴⁸ Kurnaz, Ş. (2015). **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923**. Ötüken Yayınları. İstanbul. s. 24.

²⁴⁹ Birbudak, T.S. (2012). **Türk Eğitim Tarihi**, G. Kırpık, U. Ünal, H. Işık, B. Demirtaş, H. Akyol. (editörler). Otorite Yayınları. Ankara. s.191.

²⁵⁰ Akyüz, Y. (1982). **Türk Eğitim Tarihi**. Pegem Yayınları. Ankara. s. 117.

²⁵¹ Kodaman, B. (1991). **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**. TTK Yayınları. Ankara. s. 63.

²⁵² Birbudak, T.S. (2012). **Türk Eğitim Tarihi**. G. Kırpık, U. Ünal, H. Işık, B. Demirtaş, H. Akyol. (editörler). Otorite Yayınları. Ankara. s.198.

hayatına girmiştir.²⁵³Türkiye tarihinde kadınların çalışma hayatına eğitim sahasından girmiş olması günümüzde kadınların bürokrasideki güçlü durumunun nedenini oluşturmaktadır.²⁵⁴

1869 Nizamnamesi'nden sonra 1876'da ilan edilen ve ilk anayasa olma özelliğini taşıyan Kânûn-ı Esâsî maddelerinde de eğitim konusuna yer verilmiştir. Bütün Osmanlı vatandaşlarına genel ve özel eğitim hakkı tanıyan bu anayasa ilköğretimi de zorunlu hale getirmiştir.²⁵⁵Bu mecburiyet ile kız ve erkek çocuklar için eşit eğitim hakkı sağlanmıştır. Ayrıca kızlar için lise düzeyinde eğitim veren ilk idadi mektepleri de 1880'de açılmış böylece kızlara ortaöğretimden sonra ilerleme imkânı sağlanmıştır.²⁵⁶ Ancak elbette geleneksel Osmanlı toplumunda kızların konumu bütün bu imkânların sağlanmasıyla bir anda değişmemiştir. İdadiler açılrsa bile bu okullara ilginin az olması ve sayılarının artmaması, halkın kızlarını belli bir yaştan sonra okula göndermek istememesinden kaynaklanmaktadır.²⁵⁷

İslam hukukunun geçerli olduğu bütün toplumlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de mekânlar cinsiyete göre keskin çizgilerle ayrılmış Tanzimat dönemine gelinceye kadar kadınlara yönelik yasaklamalarla devlet giyim kuşamdan gezinti yerlerine kadar müdahale etmiştir. Tanzimat dönemi kadınları hukuki olarak da haklar kazandığı yıllarca süregelen alışkanlıkların değiştirilmeye başlandığı bir dönem olmuştur. Kadınlar bu dönemde miras haklarında değişiklik yapılarak miri arazinin kız evlada geçebileceği kabul edilmiş, arazilerin kız ve erkek kardeşler arasında eşit olarak paylaşılmasına yönelik olarak 1858 tarihinde Arazi Kanunnamesi yayınlanmıştır.²⁵⁸ Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin 1856 Paris Antlaşması ile kabul edildiği Avrupa Devletler Topluluğu'nun devlete yüklediği vazifeler kadınların toplumsal yaşamdaki konumunu da etkilemiştir. Bir çeşit esirlik olan cariyelik Avrupalı Devletlere esirliğin kaldırılmasını taahhüt eden Osmanlı Devleti tarafından kaldırılmaya çalışılmış ancak buna rağmen cariyelik varlığını uzun yıllar daha

²⁵³ Kurnaz, Ş. (2015). **a.g.e.** s.61

²⁵⁴ Ortaylı, İ. (2016). **a.g.e.** s. 285

²⁵⁵ Birbudak, T.S. (2012). **Türk Eğitim Tarihi**. G. Kırpık, U. Ünal, H. Işık, B. Demirtaş, H. Akyol. (editörler). Otorite Yayınları. Ankara. s.208.

²⁵⁶ Kurnaz, Ş. (2015). **a.g.e.** s.44.

²⁵⁷ Kurnaz, Ş. (2015). **a.g.e.** s.44.

²⁵⁸ Kurnaz, Ş. (2015). **a.g.e.** s.64.

sürdürmüştür.²⁵⁹Bu sistemin dönemin edebi eserlerinde sıkça yer alması ve ağır eleştirilere maruz kalması ileride tamamen ortadan kaldırılması için zemin oluşturmuştur. Bu dönemde şehirde yaşayanlar arasında ve özellikle aydın çevrede çok eşlilik ciddi oranda gerilemiş, Osmanlı toplumu zaten sonradan kabullendiği bu aile tipini yavaş yavaş terk etmeye başlamıştır.²⁶⁰Tanzimat kadına birey olarak yer veren ilk kanuni düzenleme olan 1869 tarihli Tabiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin de yayımlandığı bir dönem olması bakımından da kadın tarihi açısından önem taşımaktadır.²⁶¹

Bu hukuki gelişmeler toplumsal hayatta kadının yerini bir adım öne taşımış ve en önemlisi toplumu gelecekteki gelişmelere hazırlamıştır. Kadınların giyim tarzı da bütün bu gelişmelere bağlı olarak değişim göstermiştir.²⁶²Kadınların hayata bakış açısı da elbette eskisi gibi kalmamış yeni toplumsal düzene göre şekillenmiştir.

Tanzimat Dönemi edebiyatına bakıldığında kadının ailedeki ve dolayısıyla toplumdaki yeri hakkında yazılanlar göze çarpacaktır. Bu dönemin eserlerinde aile yapısına eleştiriler artmış erkekler cariyeden ziyade artık tam manasıyla bir “eş” istediklerini eserlerinde ortaya koymuşlardır. Ünlü Tanzimat Dönemi yazarlarından İbrahim Şinasi Bey ilk tiyatro eserimiz olan “Şair Evlenmesi”nde geleneksel evlilik geleneğini eleştirmiş kadının konumuna dikkat çekmiştir. Yeni Osmanlıların lideri Namık Kemal Bey kadın konusunu “vatan” kavramı ile birlikte ele alarak “Vavelya” adlı manzûmesinde kadına verdiği değeri ortaya koymuştur. Vatan’ı bir anneye benzeten Namık Kemal bu iki kavramı ustalıkla harmanlayarak şu mısraları ortaya çıkarmıştır:

*“Bu güzellikte hiç bu çağında
Yakışır mıydı boynuna o kefen?
Cisminin her mesamı yare iken
Tuttun evladını kucağında*

²⁵⁹ Kurnaz, Ş. (2015). **a.g.e.** s.67.

²⁶⁰ Ortaylı, İ. (2016). **a.g.e.** s. 287.

²⁶¹ Akagündüz, Ü. (2015). **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak.** Yeni İnsan Yayınevi. I. Baskı. İstanbul. s. 80.

²⁶² Kurnaz, Ş. (2015). **a.g.e.** s.67.

*Sen gider isen bizi kalır sanma
Şühedan oldu mevt ile handan
Sağ kalanlar durur mu hiç giryan?
Tende yaştan ziyadedir kan
Söyleyen söylesin sen aldanma!
Sen gidersen bütün helak oluruz
Koynuna can atar da hak oluruz’’²⁶³*

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi kadını vatan tasvirinde bir metafor olarak kullanan Namık Kemal Zavallı Çocuk, İntibah gibi diğer eserlerinde de toplumda kadın konusuna vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra sergilenen ilk tiyatro oyunumuz olan “Vatan Yahut Silistire” de Namık Kemal ilk defa erkeklerle birlikte savaşa katılan bir kadın tipini tasvir etmiştir.²⁶⁴Namık Kemal’in kadınlar hakkındaki düşünceleri Jöntürk bakış açısını anlamak bakımından önem taşımaktadır.

Modernleşme döneminin batı eğitiminden geçmiş bir diğer ismi olan Şemseddin Sami Türk dilinin en iyi sözlüklerinden birini (Kamus-ı Türki) ve ilk Türk romanını kaleme almanın yanı sıra kadının toplumdaki konumuna dair fikirlerini “Kadınlar” adlı çalışmasında açıkça ortaya koymuştur. Şemseddin Sami bu eserinde toplumların temelinde bulunan ailenin önemine değinmiş kadınların aile içerisindeki dolayısıyla toplumdaki yerinin ne derece kutsal olduğuna vurgu yaparak kadın meselesinin ihmalinin toplumun uygarlaşmasına engel olacağını belirtmiştir.²⁶⁵ Ayrıca Kadınların mevcut kusurlarını eğitimsizliğe bağlayan yazar kadın eğitimini iki sebebe bağlayarak birincisini kadınların yeryüzü nüfusunun yarısını oluşturması dolayısıyla insan türünün yarısının cahil kalamayacağı gerçeği, ikincisini ise annelik vazifesi sayesinde eğitilmiş kadın ile eğitilmiş nesil oluşacağı fikri olarak ortaya koymuştur.²⁶⁶Bunun yanı sıra kadın hakları konusunda geri kalmışlığı İslamiyet’e bağlayan Avrupalılara karşı bir savunma olarak Müslüman milletlerin kusurlarını İslamiyet’e atfetmenin doğru olmayacağını dile getirmiştir.²⁶⁷

²⁶³ <https://www.antoloji.com>. (Erişim Tarihi 10.11.2018 13:30)

²⁶⁴ Kurnaz, Ş. (2015). **a.g.e.** s.76.

²⁶⁵ Sami, Ş. (t.y). **Kadınlar**. Haz. İsmail Doğan. Gündoğan Yayınları. Ankara. s. 88.

²⁶⁶ Sami, Ş. (t.y). **a.g.e.** s. 27-28.

²⁶⁷ Sami, Ş. (t.y). **a.g.e.** s. 54.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru batılı kadın tipini destekleyen milliyetçi ve aydın bir erkek modeli ortaya çıkmış, bu aydın kitle modernleşmenin modern kadınlar tarafından gerçekleştirileceğine inanarak kendi çevrelerini bu doğrultuda yönlendirmişlerdir. Osmanlı toplumunda kadın sorununu ilk defa ortaya çıkaran ve gazeteler aracılığıyla konuyu gün yüzüne çıkaran Genç Osmanlılar olarak bilinen bu milliyetçi zümrenin temsilcileridir.

Tanzimat Dönemi'nin modernleşme adımlarıyla aydınlar arasında üst sınıftan kadınlar da görülmeye başlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın büyük kızı olan ve ilk kadın roman yazarımız olarak kabul ettiğimiz Fatma Aliye Hanım 1891 yılında Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayınladığı “Nisvan-ı İslam” adlı yazısında çok eşlilik, cariyelik, örtünme gibi konulara değinmiş dönemin bir kadını olarak kadının konumunu sorgulamıştır. Bu yazıda İslam'ın kadına bakışını da ayrıntılı olarak açıklayan Fatma Aliye görücü usulü evliliğin dinin şartı olmayıp bir âdet niteliği taşıdığını belirtmiştir.²⁶⁸ Bir diğer Tanzimat kadını olan şair Nigâr hanım ise kadının eğitilerek vazifelendirilmesi konusuna dikkat çekmiştir.²⁶⁹

Tanzimat Dönemi edebi eserlerinin genelinde kadın eğitimi, çok eşlilik, cariyelik gibi konuların ele alınmış, eğitilmiş ve kendi ayakları üzerinde durabilen kadın tipleri eserlerle yer almaya başlamıştır. Öncelikle edebi eserlerde başlayan kadın hareketi süreli yayınlarla daha geniş kitlelere ulaşma imkânı bulmuştur. Fikrî tartışlarıyla birer mektep vazifesi gören “Tasvir-i Eflar”, “İbret”, “Muhbir”, “Hürriyet” gibi gazeteler bu dönemde toplumu bilinçlendirmişlerdir.²⁷⁰ Bunun yanı sıra 1868 yılında yayınlanmaya başlayan “Terakki” gazetesi kadınlar lehinde yayın yapan, kadın hakları ve seçimlerden söz eden ilk gazete olma özelliği taşımaktadır.²⁷¹ Bu tür yayınlar konumuzun özünü oluşturan kadın algısının oluşması bakımından oldukça önemlidir.

²⁶⁸ Canbaz, F. (2015). “Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu”. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Edebiyatı Bölümü. Haziran.

²⁶⁹ Kurnaz, Ş. (2015). **a.g.e.** s.83.

²⁷⁰ Turhan, M. (2017) **a.g.e.** s. 125- 133.

²⁷¹ Kurnaz, Ş. (2015) **a.g.e.** s.85.

Tanzimat Dönemi kadının evden çıktığı, üst sınıfa mensup kadınların aydın zümre içinde yer almaya başladığı bir dönem olmuştur. 19.yüzyılda kadın sanayileşme ve kentleşmenin yavaşlığına rağmen özgürleşme sürecine girmiştir.²⁷²Tanzimat döneminde eğitim alanındaki dönüşüm ve iletişim araçlarının yaygınlaşması toplumsal ve kültürel gelişimi de beraberinde getirmiş kadın geleneksel kalıpların dışına çıkmaya başlamıştır. Kısacası Tanzimat Fermanı kadının konumu hakkında herhangi bir fikir beyan etmese de getirmiş olduğu bürokratikleşme ve hukukileşme ortamı kadınların toplumsal statüsünü değiştirerek öncelikle şehirlerde Batılı hayat tarzını benimseyen ve muhafazakâr çevrelerle çatışan yeni bir kadın tipi ortaya çıkarmıştır. Oluşan bu kadın tipi ilerleyen yıllarda kendi haklarının savunucu olacak hem aile hayatında hem de iş hayatında varlık mücadelesine girecektir. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve sonrasında yapılan reformların oluşturduğu bu ortamı incelemizin en temel sebebi de tarihsel süreçte olayların birbirinin devamı niteliğinde ortaya çıkmasıdır. Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin yetiştiği dönem anlamak Meşrutiyet dönemini ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın politikalarını yorumlayabilmek açısından oldukça önemlidir.

4.2.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı'da Kadın

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile iktidarı kısmî de olsa ele geçiren Jön Türkler XIX. yüzyılın sonlarında toplumda güçlerini hissettiren ve Batı tipi okullarda eğitim alan alt-orta sınıf eğitilmiş bir zümrenin üyeleri olarak geleneksel fikir kalıplarının dışına çıkabilmiş kişilerdi. İşte bu Jön Türklerin öncülüğünde II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı siyasal yapısı laikleşme, özgürleşme ve modernleşme süreci yaşamış buna bağlı olarak da kadın toplumsal hayatta farklı bir yer kazanmak amacıyla mücadele etmeye başlamıştır.²⁷³

Kadının dini bakış açısıyla ele alındığı Osmanlı toplumunda ekonomik, düşünsel ve toplumsal faktörlerin de etkisiyle eve hapsedilen kadın bu döneme kadar pek çok faaliyet sahasından uzak kalmış değişen siyasal yaşamın etkisiyle yavaş da olsa evden dışarıya

²⁷² Ortaylı, İ. (2016). **a.g.e.**, s. 286.

²⁷³ Çakır, S. (2016). **Osmanlı Kadın Hareketi**. Metis Yayınları, Beşinci. Basım. İstanbul. s.59.

çıkmaya başlamıştır. Devletin Tanzimat'tan beri süre gelen modernleşme kaygısı kadın eğitimine yansımış hızla bilinçlenen Türk kadını II. Meşrutiyet Dönemi'nde gelişmişlik simgesi haline gelmiştir.²⁷⁴Bu noktada devlet eliyle açılan Batı tarzı okulların ve basının katkıları kadını önemseyen eğitilmiş bir kadronun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde basın hayatında bir patlama yaşanmıştır. Öyle ki gazete ve dergiler fikirlerini beyan etmek isteyenlere o güne kadar bulamadıkları fırsatı sunmuş, Meşrutiyet ilanını takip eden ilk iki ayda 200'ün üzerinde gazete yayın hayatına dâhil olmuştur.²⁷⁵Bu gazetelerde yazan ve kendi eserlerinde de kadınların haklarına vurgu yapan erkek yazarlar Osmanlı kadını için mücadeleye girişmişlerdir. Kadınlara nazaran daha eğitilmiş durumda bulunan Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Hakkı Tarık, Faik Şevket, Süleyman Sırrı, Celal Sahir, Selahaddin Asım gibi dönemin önde gelen düşünürleri modernleşmenin kadın gelişimine bağlı olduğunu belirtmiş ve özellikle çocuk eğitiminde kadının rolü üzerinde durmuşlardır.²⁷⁶

Dönemin Batıcı aydınlarından Celal Nuri kadın meselesini çeşitli başlıklarla ele aldığı "Kadınlarımız" adlı eserinde Türk Kadını'nın geç de olsa bir uyanış süreci yaşadığını şu sözlerle ortaya koymuştur: "*Kadın şahsiyeti gittikçe kendini anlıyor ve anladıkça mahrum-ı hukûk olduğunu görüyor. Vakıa, el-yevm, böylece şahsiyetini anlayan ve hukûkunu isteyen kadınların adedi, beşerin nıfs-ı müennesi içinde, pek küçük bir ekalliyet teşkil eder; fakat bunun ehemmiyeti yoktur. Cereyan başlamıştır. Gelecek asırda bütün nisa, hukûkunu mütâlebede yek-fikir olacaktır.*"²⁷⁷ Erkek ve kadın arasında hiçbir fark bulunmadığını ve birbirlerine nispetle eşit mertebede bulduklarını söyleyen yazar:

"Kadimde, insanlar, kadının rolünü asla bilmemişlerdi. Hâlâ da, eskilerin seviyesinin fevkinde bulunmayan mütedennî milletler kadınlığın ne demek olduğunu bilmiyorlar. Halbuki fikrimce, ashabın hukûkunu temin etmek cidden bir şeref ve bir

²⁷⁴ Akagündüz, Ü. (2015). **a.g.e.** s. 84.

²⁷⁵ 25 Temmuz 1908 günü İkdam 60.000. Sabah 40.000 nüsha basmış ve bu nüshalar satışının kırk misli fiyatla elden ele dolaşmıştır. Bkz. Akagündüz, Ü. (2015). **a.g.e.** s. 84.

²⁷⁶ Akagündüz, Ü. (2015). **a.g.e.** s. 82.

²⁷⁷ İleri, C.N., (2017). **Kadınlarımız**. Kaknüs Yayınları. İstanbul. s.99.

vazifedir. Vakta ki kadının, validenin mekii taayyün ve tavazzuh edecek, yanı mazhar-ı tevkir olacaktır, bittabi beşeriyet de yükselecektir. Analığın bir memuriyet-i ictimâiyye olduğu güzelce anlaşılmalıdır. Bu vazifenin iyice tefhimi kadının ne gibi hukûku, vezâifi ve bunların zımında mesuliyeti olduğu meselesi de tavzihe bâis olacaktır.”²⁷⁸ sözleriyle dönemin aydınlarının çoğu gibi kadının annelik vazifesine vurgu yapmıştır. Toplumda ailenin önemini belirterek cariyelik meselesine değinen yazar “kapatma” ile bir aile teşkil edilemeyeceğini aile kavramının batıda olduğu gibi daimi olması gerektiğinin altını çizmiştir. Osmanlı toplumunda aile kavramını zedeleyen ve daimi aile kurulmasına mâni olan iki faktörü “Tâlak”²⁷⁹ ve “Taadüd-i zevcât”²⁸⁰ olarak tespit etmiştir.²⁸¹ Kadın meselesini Türklük ve Müslümanlık meselesi olarak gören Celal Nuri toplumun istikbalini bu meselenin halledilmesine bağlı görmüş ve yine dönemin diğer aydınları gibi fikirlerini dine dayandırarak “İslamiyet feministtir”²⁸² sözüyle toplumun değerleri üzerinden kadın meselesini somut hale getirmiştir.

Dönemin bir diğer önemli kadın hakları savunucusu İttihat ve Terakki’nin ideoloğu olarak da bahsettiğimiz Ziya Gökalp’tir. Gökalp milletin ailelerden oluştuğunu, ailenin en önemli üyesinin de anne olduğunu dolayısıyla milletleri şekillendirecek olan kadın gücünün yadsınamaz olduğunu her fırsatta vurgulamıştır. Kadınları huzursuz eden bir uygulama olarak gördüğü çok eşlilik kavramına karşı çıkan Gökalp aile hukukunu milli bir kanunla somutlaştırmayı gerekli görmüştür.²⁸³ Ona göre, Türk medeniyetinde kadın ve erkek eşit haklara sahip olduğu için Türk kadınının kurtuluşu ancak Türk kültürüne bağlı bir toplum oluşursa mümkün olacaktır. Gökalp’in özellikle kadınların eğitimi konusundaki hassasiyetini kaleme aldığı şu sözler açıkça ifade etmektedir:

“Ne zaman ki, kadınlar da erkekler kadar tahsil görerek cemiyetin idaresindeki rollerini icraya başlarsa! Evet tarih gösteriyor ki, yalnız erkeklere istinad eden bir

²⁷⁸ İleri, C.N., (2017 a.g.e. 102.

²⁷⁹ Talâk: Erkeğin karısını boşaması suretiyle evliliğin sona ermesidir. Bkz. <http://www.tdk.gov.tr>

²⁸⁰ Taadüd-i zevcât: Bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesidir. Bkz. <http://www.islamansiklopedisi.info>

²⁸¹ İleri, C.N., (2017), a.g.e. 122-123.

²⁸² İleri, C.N., (2017) a.g.e. 145.

²⁸³ Albayrak, A. (2017) “Ziya Gökalp’te Kadın ve Aile”. **Social Sciences Research**. Cilt 6. Sayı 4. s. 244-252. Aralık. ISSN: 2147-5237

medeniyet kalpsizdir, şefkatsizdir, samimiyezsizdir. Erkekler maddi medeniyeti vücuda getirerek dretnotlar²⁸⁴, teyyareler, toplar, dinamitler vücuda getirdiler. Kadınlar da manevi medeniyeti yükselterek kalbimizi, ruhumuzu, vicdanımızı yükselteceklerdir.”²⁸⁵ Kız ve erkek çocuklar arasında ayırım gözetmeyen Gökalp kızı Seniha Hanım’a Malta’dan yolladığı 5 Ocak 1929 tarihli mektubunda “Ben kadınların istidatça (kabiliyet) erkeklere müsavi (eşit) olduğunu, hukukça da olması lazım geldiğini dilimin döndüğü ve kalemimin yazabildiği kadar anlatmaya çalıştım. Senin gibi kahraman kızlar, bu hakikati fiilen ispat ediyorlar.”sözleriyle bu konuda ne kadar samimi olduğunu ortaya koymuştur. ²⁸⁶ Düşüncelerini Türk Kültürüne dayandıran Ziya Gökalp Türklerin hiçbir zaman kadını aşağı görmediğini ve eski Türklerde kadının bir tabu olarak görülmediğini buna bağlı olarak harem ve tesettür gibi adetlerin de bulunmadığını belirtmiştir. ²⁸⁷ Ziya Gökalp’in kadınlar hakkındaki bu fikirleri İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin konuya bakış açısını kavrayabilmek açısından büyük önem taşımaktadır.

II. Meşrutiyet yıllarında kadın meselesinin seyrini belirleyen Batılılaşma çabası olmuş Batı’da hızla gelişen kadın hareketi Osmanlı topraklarındaki kadınları da etkilemeye başlamıştır. Jön Türklerin kadın meselesine ilgi göstermesinin temelinde de orta ve üst sınıf erkeklerden oluşan ve modernleşme yanlısı erkeklerin de geleneksel kadın-erkek ilişkisinden ve kadının toplumsal durumundan duydukları samimi hoşnutsuzluktur. ²⁸⁸ Kadının ve kadın haklarının gelişimi için öncelikle erkek bakış açısının düzeltilmesi gerektiği düşünülürse Jön Türklerin kadın konusunda öncelikle kendilerini geliştirmiş olmaları hayli önemlidir.

23 Temmuz 1908’de “Hürriyet” ilan edilince Genç Türkler pek çok konuda olduğu gibi kadın konusunda da atılımlarda bulunmuş laikleşme ve liberalleşme rüzgârları

²⁸⁴ Dretnot: 20. Yüzyılın başların kullanılan bir zirhli tipidir.

²⁸⁵ Göçgün, Ö. (1992). **Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp’in Hayat Görüşü**. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara. s. 321-322.

²⁸⁶ Göçgün, Ö. (1992). **a.g.e.** s. 80

²⁸⁷ Gökalp, Z. **Türk Medeniyeti Tarihi**. Haz. İ. Aka, K. Yaşar Kopruman. Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları. İstanbul. 1976.

²⁸⁸ Berktaş, F. (2004). “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”. **İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi. Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları**. No. 7. s. 13.

kadınların lehinde esmeye başlamıştır.²⁸⁹ Ancak birinci bölümde ayrıntılı olarak bahsettiğimiz gibi İttihat ve Terakki'nin iktidarı tam anlamıyla ele geçirmesi derhal gerçekleşmemiş bu nedenle toplumsal tepkiler nedeniyle bazı adımları daha yavaş atmak durumunda kalmıştır.²⁹⁰ Kadın haklarıyla ilgili istekler gerek İttihat ve Terakki gerekse kadınlar tarafından başlangıçta üstü kapalı ifadelerle, toplumun dini yapısına ve değerlerine ters düşmeyecek şekilde dile getirilmiş zamanla yazılar ve ifadelerde daha sert bir tavır ortaya koyulmuştur.²⁹¹ Kadın meselesi Meşrutiyet Dönemi fikir akımları çerçevesinde bu akımların temsilcileri olan fikir adamları tarafından yayınladıkları gazete ve dergiler aracılığıyla tartışılan bir konu haline gelmiştir. Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük bu ortamda kadın hareketi ile ilgili olarak erkeklerin görüşlerini ifade ederken faydalandıkları kalıplar olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹² Batılı kadınlara tanınan hakların Müslüman kadınlara da tanınmasını isteyen ve kadınların derhal toplumsal hayata dâhil edilmesi gerektiğini savunan Batıcılara karşı şiddetle karşı çıkan İslamcılar kadının yüksek eğitim almasının gereksiz olduğunu ev işleri, dikiş dersleri gibi daha faydalı olacak eğitimleri alarak ev içinde bu bilgileri kullanması gerektiğini savunmuşlardır.²⁹³ Bu dönemde batı karşısında uzun yıllardır alınan yenilgiler sonucunda geri kalmışlığın nedenleri üzerinde düşünen ve kadın meselesini de bu çerçevede değerlendiren görüşler ortaya atılmıştır. İslamcılar bu düşüncelere karşı kadın meselesini ataerkil kalıplar içerisinde ele alarak Batı karşıtı bir tavır ortaya koymuştur. Türkçüler ise kadın hareketini İslamiyet öncesi Türk Tarihini de inceleyerek eski Türklerde kadının toplumsal konumunu hatırlatmış Türk toplumlarında kadınların erkekler gibi ata bindiğini, savaşa katıldığını örnek göstermişlerdir. Bu bağlamda Milliyetçiler kendi değerlerine bağlı milli, Müslüman Türk kadını idealize etmiş bunun yanı sıra bilinçsiz ve taklitçi batılılaşmaya da karşı çıkmışlardır.²⁹⁴ Pek çok fikir adamı bu dönemde modernleşme ile birlikte kadına verilen hakların aslında İslamiyet'in özünde bulunduğunu belirtmiş asr-ı saadet dönemine atıfta bulunarak kadınların bu haklara sahip olmaları gerektiğini vurgulamışlardır. 1904 yılında Yusuf Akçura tarafından yazıla “

²⁸⁹ Güzel, Ş. (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. İletişim Yayınları. Cilt 3. İstanbul. s.859.

²⁹⁰ 1908 yılı Eylül ayında muhafazakâr kesimlerden gelen tepkiler nedeniyle İstanbul’da planladığı tiyatro gösterisini iptal etmek zorunda kalmıştır. Bkz. Güzel, Ş. (1985) a.g.m, s.860.

²⁹¹ Kaplan, L. (1998). **Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908- 1960)**. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. Ankara. s. 19.

²⁹² Akagündüz, Ü. (2015). **a.g.e.** s. 61-63.

²⁹³ Kaplan, L. (1998). **a.g.e.** s. 22.

²⁹⁴ Kaplan, L. (1998). **a.g.e.** s. 22.

Üç Tarz-ı Siyaset” adlı eser İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük fikirlerinin karşılaştırmasını yaparak Türkçülüğün gerekliliğini ortaya koymuş ve ardından Ziya Gökalp’ in Osmanlılık çatısı altında Türkçü düşüncüyü Batıcılık ve İslamcılık ile sentezlemesi İttihat ve Terakki’nin itibar gösterdiği bir ideoloji ortaya çıkarmıştır.²⁹⁵ Türkçülerin kadın konusundaki fikirlerine paralel olarak Osmanlı Devleti’nde kadın haklarıyla ilgili olarak yapılan esaslı değişiklikler de Türkçülük fikrinin devletin resmi ideoloji haline geldiği 1913 yılı sonrasına rastlamaktadır.²⁹⁶

İttihat ve Terakki Partisi kadın hakları meselesiyle yakından ilgilenmiş kadının geleneksel kısıtlamalardan kurtulması ve toplumsal hayata karışmasını konusunda “Türkçülük” akımından faydalanmıştır.²⁹⁷ 1909 yılının Nisan ayında gerçekleşen daha önce bahsettiğimiz 31 Mart olayını Türkçüler ve İslamcılar arasındaki bu fikir ayrılıklarından kaynaklanan bir hesaplaşma olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Birlik ve ilerleme fikri üzerine kurulan İttihat ve Terakki toplumda kadının konumunu da farklılaştırmaya başlamış cemiyet içerisindeki aydın erkek grubu kadın hareketine destek vermiş ve bu tutumlarıyla muhafazakâr kitlelerden tepki almışlardır.²⁹⁸ 31 Mart olayından sonra iktidarı daha güçlü şekilde eline alan İttihat ve Terakki kadın hakları konusunda daha somut adımlar atmaya bu tarihten sonra başlamıştır.

Osmanlı Devleti’nde 1882 yılına kadar nüfus sayımlarına kadınlar dâhil edilmemiş olsalar da 1900’lerin başında kadınlar siyasetle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Öyle ki Meşrutiyetin ilanından sonra meclis açılış görüşmelerini izlemeyi talep etmiş ve aksi takdirde gösteri yapacaklarını bildirmişlerdir.²⁹⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi ideolojisine paralel olarak kadınları siyaset alanına da dâhil etmek amacıyla parti içerisinde kadınlara yer vermiş İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi’ni oluşturarak toplantılar düzenlemiş ve ülke meseleleriyle ilgilenecek genç kızlar yetiştirmek amacıyla kadınlar şubesi

²⁹⁵ Akagündüz, Ü. (2015). **a.g.e.** s. 75.

²⁹⁶ Akagündüz, Ü. (2013). “Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)” **CIU CYPRUS INTERNATIONAL UNIVERSITY Folklor Edebiyat Dergisi**. Cilt 19. Sayı 73. s. 74.

²⁹⁷ Kaplan, L. (1998) **a.g.e.** s. 63-64.

²⁹⁸ Akagündüz, Ü. (2015) **a.g.e.** s. 86.

²⁹⁹ Çakır, S. (2016). **a.g.e.** s. 125-126.

aracılığıyla faaliyetler yürütmüştür.³⁰⁰ İttihat ve Terakki Fırkası'nın düşünsel faaliyetleri toplumda kadını farklılaştırmış kadını modernleşmenin bir aracı konumuna getirmiştir.³⁰¹ Meşrutiyet öncesi dönemde kadın hakları tartışılmayan bir konu iken İttihat ve Terakki kadını memleketin ekonomik ve kültürel bir meselesi olarak kabul etmesi konuyu aydınların tartıştığı temel meselelerden biri haline getirmiştir. Burada önemli olan nokta olumlu veya olumsuz anlamda ilk defa kadın konusunun bu kadar açık bir şekilde ve çeşitli açılardan ele alınıyor olmasıdır. Dönemin önde gelen kadın yazarlarından Halide Edip anılarını kaleme alırken meşrutiyet sonrası oluşan bu ortamı şöyle değerlendirmiştir:

“Meşrutiyet ilânının bal ayı geçer geçmez birbirine zıt fikirler ortaya atan, iyi ve kötü neticelere sebebiyet veren birtakım gazeteler çıkmaya başladı. En kuvvetli muhalefet yeni rejimin “Kadın” hakkında koyu muhafazakârları memnun etmeyen ileri adımları olmuştur.”³⁰²

İttihat ve Terakki 1911 yılında Ceza Kanunu'nda yaptığı değişiklik ile erkekler için zina cezasında artırım yaparak böyle bir durumda kadın ve erkeğin eşit cezaya çarptırılmasını kabul etmiştir.³⁰³ 25 Ekim 1917 tarihinde ise Osmanlı tarihinde ilk defa kadının hukuki statüsünü ve aile içerisindeki konumunu düzenleyen bir belge olarak Hukuk-i Aile Kararnamesi yürürlüğe girmiştir. Evlilik için yaş sınırı getiren (kızlar için 17, erkekler için 18), nikâh ve boşanma ile ilgili düzenlemeler yapan bu kararname bir İslam ülkesinde hazırlanan ilk hukuki metin olması bakımında önem taşımaktadır.³⁰⁴ Söz konusu kararname ile boşanmayı gerektiren düzenlemeler için aile meclisi kurumu oluşturulmuştur.³⁰⁵ Bu kararnamenin çıkarılmasından başta Ziya Gökalp olmak üzere Ahmet Şuayb, İbrahim Hakkı, Mansurezâde Saib gibi aydınlar etkili olmuştur.³⁰⁶

³⁰⁰ Kaplan, L. (1998). **a.g.e.** s. 43-44.

³⁰¹ Akagündüz, Ü (2013). **a.g.m.** s. 73.

³⁰² Adıvar, H. E. (2018). **Mor Salkımlı Ev.** Can Yayınları. 23.Basım. İstanbul. Şubat. s.179.

³⁰³ Akagündüz, Ü. (2015). **a.g.e.** s.119

³⁰⁴ Özkiraz, A. ve Arslanel, M. N. (2011). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”. **Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi.** Cilt 3. No 1. ISSN: 1309- 8012(online) s.5.

³⁰⁵ Özcan Demir, N. (1999). “II.Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”. **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.** Cilt 16. Sayı 2. s. 107-115.

³⁰⁶ Aydın, H. (2015). “Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Kadın”. **Current Research in Social Sciences.** Cilt 1. Sayı 3. s. 88.

İttihat ve Terakki kadınların eğitim hayatında da yer alması için girişimlerde bulunarak eğitimi ülke çapında yaygınlaştırmaya çalışmıştır. İlköğretim zorunlu ve parasız olduktan sonra kızlar için rüştiyeden sonra gelen idadi mektepleri ve kız öğretmen okulları açılmış. 1913 yılında ilk kız lisesi olan İstanbul İnas Sultanîsi açılmış, ardından Erenköy, Çamlıca ve Kandilli’de açılan liselerle daha fazla kız öğrenciye eğitim imkânı sağlanmıştır.³⁰⁷ II. Meşrutiyet dönemi kadınların yüksek öğrenim hakkı kazanmaları açısından da büyük önem taşımaktadır. İlköğretim, ortaöğretim ve lise eğitimlerinin ardından 1914 yılında Darülfünun kızlara yönelik olarak eğitim vermeye başlamış ve kızlara özel İnas Darülfünun’u talepler üzerine kurulmuştur.³⁰⁸

II. Meşrutiyet dönemine kadar yapılan sayımlarda yer almayan kadınlar oy hakkından da mahrum bulunuyorlardı. Bu zamana kadar yalnızca öğretmenlik mesleğini yapmaya hak kazanan kadın, yapılan değişikliklerle çeşitli çalışma alanlarında yer almaya başlamış, kadın hakları açısından yeterli olmasa da 1913 yılında kadınlar ilk defa sanayi istatistiklerine yer almıştır.³⁰⁹ Yine aynı yıl ilk defa bir Türk kadını Bedrâ Osman Hanım devlet memuru olarak bir devlet dairesinde göreve başlamıştır.³¹⁰ Eğitim alanında ise kadınlar müfettişliğe kadar yükselebilmiş Halide Edip, Nezihe Muhittin gibi isimlere okulları denetleme görevi verilmiştir.

İttihat ve Terakki modernleşme sürecine paralel olarak gelişen kadın algısını öncelikle “aile” kavramıyla ele almış, bir ideolojinin üretilmesi ve benimsetilmesi için belki de en etkili kurum olan ailenin bir “kadın” etrafında şekillendiğini ve “nesil” yetiştirmek için önce “kadın” yetiştirmek gerektiğini göz önünde bulundurarak politikalarını geliştirmiştir.³¹¹

Avrupa’da Fransız İhtilali ile başlayan kadın hareketleri 19.yüzyılın ortalarında ilgi görmeye başlamış Amerika Birleşik Devletleri’nde 1840’larda, İngiltere’de 1850’lerde ilk

³⁰⁷ Özkiraz, A. ve Arslanel, M. N. (2011). a.g.m. s. 4

³⁰⁸ Özkiraz, A. ve Arslanel, M. N. (2011). a.g.m. s. 4

³⁰⁹ Aydın, H. (2015). a.g.m. s. 88.

³¹⁰ Demir, N. Ö. “ II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt. 16. Sayı 2. s. 107-115

³¹¹ Çiçek, A.C. ve Aydın, S. ve Yağcı, B. (2015). “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”. **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt 6. Sayı 9. s.269-283.

örgütlü kadın hareketleri gelişmiş ve kadınlar kamusal alanlarda haklarını savunmaya başlamışlardır.³¹²“İlk Dalga” olarak adlandırılan bu kadın hareketleri seçme ve seçilme hakkına kavuşana kadar devam etmiş ve İngiltere’de 1918’de ABD’de 1920’de kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilince aniden sona ermiştir.Bu hakkı kazanmakla erkeklere eşit sayıldıklarını düşünen kadınlar 1960’larda bu “eşitlik” kavramını yeniden sorgulamaya başlamışlardır.Siyasi ve hukuki olarak kadın sorununun çözülmesi gerektiğini savunan kadınlar, toplumların ataerkillikten sıyrılması, cinsiyet- toplumsal cinsiyet gibi farklılıkların giderilmesi gibi çok daha kapsamlı isteklerle harekete geçmişlerdir.Avrupa’daki örneklerinden farklı olarak Türk kadın hareketi ve kadın tartışmaları çalışma hayatına katılma, eşit eğitim, evlilik ve boşanma hukuku gibi konularda yoğunlaşmıştır.³¹³ Türk kadını geleneksel temellere dayanan ve cinsiyet algısına meydan okumaktan çok temel haklarını talep eden bir tavır sergilemiştir.Tabii olarak politikalar ve kadın eğitimi de bu anlayışa göre şekillenmiştir.

4.2.3. İttihat ve Terakki ve Kadın Dernekleri

II. Meşrutiyet döneminde modernleşme çabası içinde olan ve yüzünü Batı’ya dönen Osmanlı Devleti’nde bu dönemde ilk kez örgütlü şekilde kurulan kadın dernekleri göze çarpmaktadır.³¹⁴ Osmanlı Devleti’nde de Avrupa’da olduğu gibi kadın hareketinin ilk temsilcileri nispeten daha iyi eğitim almış olan üst düzey ailelerin kızları olmuştur.³¹⁵Ailelerinin imkânları sayesinde erkekler kadar eğitim alabilen Halide Edip, Şukufe Nihal, Nezihe Muhiddin, Sabiha Zekeriya, Fatma Aliye, Emine Semiye, Selma Rıza gibi kadınlar hak talebinde bulunmuşlar cemiyet hayatına dâhil olarak yazılarıyla bir bilinçlendirme kampanyası başlatmışlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti henüz kuruluş aşamasında Paris’te Meşveret gazetesi aracılığıyla yayın yaptığı sırada önde gelen devlet adamlarından Fazıl Paşa’nın kızı Prenses

³¹² Çiçek, A.C. ve Aydın, S. ve Yağci, B. (2015). a.g.m. s. 269-283.

³¹³ Demir, N. Ö a.g.m. s. 107-155

³¹⁴ Aydın, H. (2015). a.g.m. s.87

³¹⁵ Akagündüz, Ü. (2015). a.g.e. s.86.

Nazlı Hanım'ın cemiyete yaptığı ziyaretten duydukları memnuniyeti haber olarak yayınlamışlar ve Nazlı Hanım'a iltifatlar ederek onun şahsında kadınlara verdikleri değeri somutlaştırmışlardır.³¹⁶ Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki 39 maddeden oluşan ilk nizamnamesinde yer alan birinci maddesinde “ Meşrutiyet-i idarenin tesisine ve cins ü mezahib ayırmaksızın bütün Osmanlıların bir ittihad-ı tamme dahilinde istikmâl-i refahıyla nail-i hürriyet olmalarına çalışmış olan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti bundan böyle dahi bu maksad- ı mukaddesenin ve maddî ve manevî terakkiyat-ı medeniyenin temini uğrunda müttehiden çalışmayı esas maksad ve meslek ittihaz eder.” İfadeleriyle cins ve mezhep ayrımı yapmadığını açıkça belirtmektedir.³¹⁷ 1906 tarihli nizamnamenin altıncı maddesinde ise kadınların cemiyete üye olabileceklerini belirten “bila tefrik-i cins ü mezhep kadın ve erkek bilcümle Osmanlılar cemiyete âzâ olabilirler.” maddesi yer almaktadır.³¹⁸

II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında İttihat ve Terakki bünyesine katılarak haklarını siyasal olarak arayan kadınlar bulunmaktaydı. Dr. Bahaettin Şakir'in cemiyette bu sırada 40 kadın üye bulunduğu ve bu kadınların mektupların gizlice dağıtılmasında önemli görevler üstlendiklerini belirttiği 1934 tarihli yazısı bu gerçeği açıkça gözler önüne sermektedir.³¹⁹ Dönemin şartlarına bakıldığında oldukça cesur davranan bu kadınlar bu cesareti fikirlerine önem veren ve eğitimleri için somut adımlar atan cemiyet üyelerinde almış olmalıdır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sebebiyle zor durumda bulunması kadın derneklerinin daha çok yardım derneği olarak çalışmalarına sebep olmuştur. Kurulan ilk kadın derneği olarak bildiğimiz 1908 tarihli ve başkanlığını Fatma Aliye Hanım'ın üstlendiği Cemiyet-i İmdadiye yardım derneği olarak görev yapan kadın derneklerine bir örnek olarak gösterilebilir.³²⁰ Bunun yanı sıra yine 1908 tarihinde kurulan Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi de hayır derneği olarak göze çarpmaktadır.

³¹⁶ Mechveret, (1886). “La Visite de S.A. Princesse Nazli au Comite” 1 October (Ekim). s.1-2.

³¹⁷ Birinci, A. (2001). **Tarih Yolunda Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvalı**. Dergâh Yayınları. İstanbul. Eylül.s. 84.

³¹⁸ İnternet: Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Nizamname-i Esasi 1323, İSAM KÜTÜPHANESİ, <http://ktp.isam.org.tr/> (Erişim Tarihi 29.12.2018)

³¹⁹ Coşar, Ö.S. (1973). **Atatürk Ansiklopedisi**. Cilt 2, İstanbul reklam Ltd. Şirketi, İstanbul, s. 59.

³²⁰ Aydın, H. (2015). a.g.m. s.89

Bu dernek mezhep ayrımı yapmaksızın kimsesiz Osmanlı kadınlarına ve çocuklarına yardım etmeyi amaçlamıştır.³²¹

Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında İttihat ve Terakki aracılığıyla kurulan bir başka kadın cemiyeti de Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyetidir. Cemiyet nizamnamesi birinci maddesinde “merkez-i umumisi Selanik olmak üzere Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin taht-ı himayesinde 4 kanun-ı Evvel 325 (17 Aralık 1909) tarihinde” kurulduğunu açıkça belirten cemiyet Nesime Yusuf Hanımefendi'yi de başkan olarak görevlendirmiştir.³²² Kadınları seferber ederek yardım toplamayı amaçlayan dernek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Beşinci Klübü tarafından denetlenmektedir. ³²³ Cemiyet nizamnamesinin dördüncü maddesinde

“bilâ- tefrik cins ü mezheb her sahibe-i ihtiyacın indel- tahkik anlaşılacak fark u zaruretine vesait-i mümkünine ile çaresâz olmağa dahi gayret edecektir.” ifadesiyle kapsayıcı bir madde yer almaktadır.³²⁴

İttihat ve Terakki Cemiyet kadınları toplumsal hayata katmak amacıyla kurduğu, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti gibi derneklerin yanı sıra Türk Ocakları bünyesinde düzenlediği konferanslarla kadın konusunda toplumu bilinçlendirmeye çalışmıştır. 1911 tarihinde İttihat ve Terakki'nin desteği ile kurulan “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti” yine bir yardım derneği olarak Balkan Savaşı'nın yaralarını sarmaya çalışmıştır. Derneğin kurucusu olan Dr. Besim Ömer Paşa'nın Darülfünun'da verdiği konferanslar kadınlar tarafından ilgiyle karşılanmış, özellikle sağlık alanında eğitilen kadınlar I. Dünya Savaşı sırasında önemli görevler üstlenmişlerdir.³²⁵

³²¹ Çakır, S. (2016). **a.g.e.**, s. 87.

³²² Toprak, Z.(1989). “İttihat Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”. **Toplum ve Bilim Dergisi**. Güz. No. 43-44, s. 184. Bu yazıda derneğin nizamnamesi de yer almıştır.

³²³ Toprak, Z. (1989). a.g.m, s.187.

³²⁴ Toprak, Z. (1989). a.g.m. s.186.

³²⁵ Çakır, S. (2016). **a.g.e.** s. 101. I. Dünya Savaşı sırasında bu dernek sayesinde sağlık eğitimi alan kadınlar hem cephe gerisindeki seyyar hastanelerde hem de İstanbul'da bulunan hastanelerde fahri hemşirelik yapmışlardır.

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye adıyla kurulan kadın cemiyeti İttihat ve Terakki'nin de desteklediği yayın organı *Kadın* dergisinde her türlü fedakarlığı yaparak kendi sermayelerini oluşturacaklarını ayrıca eğitimde titiz davranarak teftiş hakkı olan okullarda eksikleri tamamlamaya çalışacaklarını bildirmişlerdir.³²⁶

II. Meşrutiyet döneminin önemli kadın yazarlarından olan Halide Edip Teali Nisvan Cemiyeti'nde aktif görevler alarak kadınlara konferanslar vermiş ve bu sayede çok eşlilik, kadın hakları gibi konularda bir anlamda kadınlara eğitim vermiştir. Anılarında üyesi bulunduğu bu dernekten şöyle söz etmektedir: “Bu ilk kadın klübü bazı münevver kadınlar ve hocalar tarafından kurulmuştu. Gaye daha fazla fikrî inkişaf istikametinde idi. Küçük merkezinde Fransızca, İngilizce dersleri verildiği gibi, aynı zamanda çocuk bakımı ve ev bakımı hakkında da malûmat veriliyordu. Burada müfrit³²⁷ feminizme kaçan bir temayül³²⁸ olmakla beraber, gürültüden şöhret avcılığından çekiniliyor, ölçülü bir orta yol tutuluyordu.”³²⁹ Halide Edip Hanım bu derneğin faaliyetlerine katılırken Meşrutiyet'in oluşturduğu ortamdan faydalanan kadınlar 1911 yılında İstanbul'da “Beyaz Konferanslar” adıyla düzenlenen konferanslarda Fatma Nesibe Hanım'ın yaptığı konuşmaları dinlemek için bir konakta bir araya geliyorlardı.³³⁰ aynı zamanda burada yapılan konuşmalar “Kadın Dergisi”nde yayınlanarak daha fazla kadına ulaşıyordu.

Balkan Savaşları sonrasında 1913 tarihinde kurulan “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği” programının birinci maddesinde “İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebine nakden ve fikren yardım etmek, şüheda veya muhacirinin yetim ve bi- kes kalan kız çocuklarına tesis olunacak Darüssınavi'de sanayi-i nisaiye öğretmek ve hayat-ı iktisadiye-i Osmaniye'nin inkişaf ve terakkisine çalışmaktır.” İfadelerinin yer alması derneğin İttihat ve

³²⁶ Çakır, S. (2015). *20.Y.Y Başlarında Osmanlı Sosyal Ekonomik Hayatında Kadın Cemiyetleri; Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı.

³²⁷ Müfrit: Aşırı

³²⁸ Temayül: Eğilim

³²⁹ Adıvar, H. E. (2018) **a.g.e.s.** 224-225.

³³⁰ Ok. S. (2012) **a.g.e.** s.29.

Terakki Cemiyeti ile fikir birliği içerisinde olduğunun göstergesidir.³³¹Yine 1913 yılında kurulan “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti” *Kadınlar Dünyası* adıyla bir dergi yayınlarak burada kadın sorunlarına yer vermişler yaptıkları çalışmalarla kadının toplumsal hayattaki rolünü farklılaştırmaya çalışmışlardır.³³²

Kadınların eğitimi ve çalışma hayatı konusunda izlediği politikalarla kadını geleneksel kalıplardan çıkaran İttihat ve Terakki toplumsallaşma ve özgürleşme adına önemli adımlar atmıştır. Müslüman kadınların çalışma hayatına katılması yönünde girişimlerde bulunan ve kadınları bu yönde teşvik eden İttihat ve Terakki “İslam Kadınları Çalıştırma Cemiyeti” gibi kuruluşları desteklemişler, kulüpler oluşturarak kadınlara gece dersleri gibi imkânlar sağlamaya çalışmış, kadınların topluma faydalı bireyler haline getirilmesini amaçlayarak “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” ne katılımı teşvik etmiştir.³³³İttihat ve Terakki’nin politikaları sonucunda kadınlar hızla çalışma hayatına dâhil olarak ekonomik özgürlüklerini kazanma yolunda adımlar atmışlardır.³³⁴ Kadınları ekonomik hayata kazandırmak adına 1916 yılında bizzat Enver Paşa himayesinde kurulan “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi” kadınlara istihdam alanları açmanın yanı sıra gönüllü olan 18-30 yaş arasındaki Osmanlı kadınlarının askere alınarak “kadın işçi taburlarına” girmelerini sağlamıştır.³³⁵ Enver Paşa’nın eşi Naciye Sultan himayesindeki “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi” dernekler arasında bir ilke imza atarak aile hayatını desteklemek amacıyla bünyesinde tüm bekar işçileri barındıran İzdivaç Talimatnamesi hazırlamıştır.³³⁶Dernek bünyesinde böyle bir faaliyet yürütülmesi, I.Dünya Savaşı sonrasında azalan nüfusun telafi edilmesi düşüncesiyle evliliklerin desteklenmesi bağlamında yorumlanabilir.

Meşrutiyet döneminde kurulan kadın derneklerini kurucuları kadın olan ve kadın haklarını savunmak için bir araya gelenler, kurucuları kadın olan ve toplumsal yardım

³³¹ Çakır, S. (2016). **a.g.e.** s. 92.

³³² Aydın, H. (2015) a.g.m. s. 88.

³³³ Kaplan, L. (1998). **a.g.e.** s. 65

³³⁴ Aydın, H. (2015). a.g.m. s. 88.

³³⁵ Çakır, S. (2016). **a.g.e.** s.94-95

³³⁶ Çakır, S. (2015). “20.Y.Y Başlarında Osmanlı Sosyal Ekonomik Hayatında Kadın Cemiyetleri; Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Örneği” Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı.

amacıyla kurulanlar, yine kurucuları kadın olan ve kadının toplumda yer edinmesini sağlayanlar ve çeşitli amaçlarla bir araya gelen siyasi kuruluşların himayesinde bulunanlar olarak nitelendirebiliriz.³³⁷ Buradan hareketle kurucuları kadın olan derneklerin dönemin şartlarına göre daha çok sağlık ve eğitim alanında faaliyet gösterdiği söylenebilir. Ancak kadının devlet yönetimiyle yakından ilgilenmeye başlaması Osmanlı kadını açısından oldukça önemli bir gelişmedir.

4.2.4. İttihat ve Terakki'nin Yayın Organları ve Kadın

İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşundan itibaren basın aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemiş ve bu doğrultuda gazete ve dergileri etkili şekilde kullanmayı başarmıştır. Yurtdışında mücadele başlığı altında bahsettiğimiz Ahmet Rıza Bey'in çıkardığı "Meşveret" ve Murat Bey'in çıkardığı "Mizan" gazeteleri cemiyetin ilk yayın organları olma özelliğini taşımaktadır. Bunların yanı sıra İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet'in Cenevre'de Mizan'ın devamı niteliğinde çıkardıkları "Osmanlı" gazetesi de meşrutiyet yanlısı yayınlarıyla cemiyetin yayın organlarından biri olarak sayılabilir. Baskılardan dolayı uzun soluklu olamasa da birbirinin devamı niteliğinde farklı isimlerde yayın yapan cemiyet taraftarı gazeteler arasında İntikam, İstirdâd, Vatan gibi gazeteler de yer almaktadır. Abdullah Cevdet'in çıkardığı İçtihad gazetesi de Batıcı yaklaşımıyla bir Jöntürk gazetesi olarak yayın hayatına dâhil olmuştur. Ahmet Rıza Bey'in fikirlerini yansıtan ve Meşveret gazetesinin devamı olarak değerlendirebileceğimiz "Şuray-ı Ümmet" gazetesi de Kahire'de çıkarıldığı dönemde meşrutiyet yanlısı yazıların toplandığı bir mecmua olarak karşımıza çıkmaktadır. Oldukça kısa bir süreliğine yayın hayatına dâhil olan Efkâr-ı Umumiye, Sada-yı Millet gibi gazeteleri de Jöntürk yayınları olarak saymak mümkündür. Bu dergi ve gazetelerin yanında broşürlerden de yararlanan İttihat ve Terakki halka meşrutiyeti tanıtmak ve propaganda faaliyetlerini yürütmek amacıyla sık sık matbaayı kullanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantısı olan yayın organlarının tamamını tespit etmek mümkün olmasa da bağlantısı açık olan gazete ve dergilerden bazıları şunlardır:

³³⁷ Aydın, H. (2015). a.g.m. s. 89.

Meşveret, Mizan, Osmanlı, İttihat ve Terakki, Hürriyet, Tanin, Şura-yı Ümmet, Türk Yurdu, Yeni Mecmua. Bu gazette ve dergilerin yanı sıra Meşrutiyet döneminde yayınlanan pek çok yerel gazete de cemiyete destek vermiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk yayın organlarından Mizan'ın sahibi Murat Bey'in *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı romanı kendisinin kadın algısına dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Burada kadınları genellemekten kaçınan Murat Bey oluşturduğu kadın karakterlerin aralarındaki farkları keskin çizgilerle ortaya koyarak bireysel değerlendirmeler yapmıştır.³³⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin saygın isimlerinden Murat Bey'in kadın algısı cemiyetin kuruluş yıllarından itibaren bakış açısını değerlendirmemiz bakımından önem taşımaktadır. Burada Mizancı Murat Bey din ve ahlak anlayışına bağlı ancak eğitilmiş ve toplumsal konularda fikir sahibi olan bir kadın karakteri "ideal" tip olarak ortaya koymuştur.³³⁹

Meşrutiyet'in ilanından önce basını yönetim üzerinde etkili bir baskı unsuru olarak kullanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyeti ilan ettirdikten sonra Osmanlı Devleti'nde daha önce görülmemiş bir matbuat patlaması yaşanmasını sağlamıştır. Meşrutiyet ilan edildiği sırada İkdam, Mihran, Sabah, Tercüman-ı Hakikat gibi gazeteler yayına devam etmekle birlikte çok sayıda dergi ve gazete bu tarihten sonra yayın hayatına katıldı. 1909 yılında ilan edilen Matbuat Kanunu ile her Osmanlı vatandaşına matbaa açma, dergi, gazete ve kitap yayınlama hakkı verilmiştir. 1908-1909 yılları arasında 353, 1910'da 130, 1911'de 124 gazete ve dergi yayın hayatına katılmıştır.³⁴⁰

Meşrutiyet sonrası yayınlanan ilk gazeteler 2 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına giren Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesi ve Abdullah Zühdü Bey'in "Yeni Gazete"si olmuştur. İttihat ve Terakki Partisi, kendine ait bir yayın organı olması gerektiğini düşünerek üyelerinden Kazım Karabekir'i Hüseyin Cahit Bey'e göndermiş ve Tanin gazetesinin bu görevi üstlenmesi için bir teklifte bulunmuştur.³⁴¹ Yapılan bu teklife şahsen bağımsız kalmak

³³⁸ Uyanık, S. (2007). *19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanında Gayrimüslim İmgesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi. Türk Edebiyatı Bölümü.

³³⁹ Uyanık, S. (2007). a.g.t. s.69.

³⁴⁰ Toprak, Z. (1985) "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri". **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 1. İletişim Yayınları. İstanbul. s. 126-132.

³⁴¹ Karabekir, K. (1995). **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**. Emre Yayınları. İstanbul. s.332-333.

istediğini ancak “Tanin” gazetesinde İttihat ve Terakki yayınlarına yer verebileceğini söyleyerek yanıt veren Hüseyin Cahit ilerleyen yıllarda mebus olmak amacıyla cemiyete üye olmuştur.³⁴² Hüseyin Cahit Bey anılarında İttihat ve Terakki Partisi’nin bu teklifinin ardından “*Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti’nin mürevvic-i efkârı olmak üzere Şura-yı Ümmet namıyla derdest-i intişar bulunan gazeye neşr edilinceye kadar cemiyetin tebligatı gazetemiz vasıtasıyla vukua gelecektir. Gazetemizle neşredilmeyen tebligat cemiyetin değildir.*”³⁴³ şeklinde bir bilgilendirme yapıldığını beyan etmiştir.

Tanin Gazetesi Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım tarafından kurulmuş; ancak Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım kısa bir süre sonra gazeteden ayrılmıştır.³⁴⁴ İttihat ve Terakki Partisi’ne üye olan Hüseyin Cahit, gazetede önce “Osmanlıcılık” fikri etrafında yayın yaparken daha sonra “Türkçülük” fikri doğrultusundaki yayınları ön plana çıkarmıştır. Tanin, yalnızca parti sözcülüğü yapan bir gazeteden ziyade bir fikri samimi şekilde savunan bir yayın organı olarak incelenmelidir. Hüseyin Cahit Yalçın İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkındaki fikirlerini anılarında şu şekilde beyan etmiştir: “*İttihat ve Terakki Cemiyeti, benim gözümde, yurdu kurtarmış kutsal bir kuruluştur. Ona karşı kalbimde minnetarlıktan ve sevgiden başka bir duyguya yer olamazdı.*”³⁴⁵

Tanin’in yayın politikası sebebiyle 31 Mart Vak’ası sırasında hedef gösterilen ve saldırılara maruz kalan Hüseyin Cahit Bey, Tanin’in çıkarılmasına bir süre ara verse de fikirlerinden asla vazgeçmemiş İttihatçı karşıtı hükümetlerin kurulduğu yıllarda kapatılan Tanin gazetesini Cenin, Senin, Renin, Hak gibi farklı isimlerle çıkarmaya devam etmiştir.³⁴⁶ “Tanin” gazetesinin yazar kadrosu oldukça geniş olup bunlar arasında; Babanzâde İsmail Hakkı, İsmail Müştak Mayokan, Falih Rıfkı Atay, Cenab Şahabettin, Halit Ziya Uşaklıgil, Halide Edip Adıvar, Aka Gündüz, Fazıl Ahmet Aykaç gibi tanınmış isimler yer almıştır.³⁴⁷ Bu yazarlar arasında özellikle Halide Edip Hanım’ın Halide Sâlih imzasıyla yayımlanan kadın konulu makaleleri konumuz açısından oldukça önemlidir.

³⁴² Karabekir, K. (1995) a.g.e. s. 333.

³⁴³ Yalçın, H.C. (1976). **Siyasal Anılar**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Hazırlayan: Rauf Mutluay. İstanbul. s.18-19.

³⁴⁴ Huyugüzel, Ö.F. (2010). “Tanin”. **DİA**. Cilt 39. İstanbul. s. 565-567.

³⁴⁵ Yalçın, H.C. (1976) a.g.e. s.49-50.

³⁴⁶ Huyugüzel, Ö.F. (2010). a.g.m. s. 565-567.

³⁴⁷ Huyugüzel, Ö.F. (2010). a.g.m. s. 565-567.

Tanin Gazetesi'nde 18 Ağustos 1908 tarihinde yayımlanan makalesinde kadın hareketinin öncü isimlerinde Müfide Ferit Tek “*Hanımlarımız hayât-i umumiye-i Osmâniyeye bilfiil iştirak etmedikçe hiçbir zamanda kuvvetli, mâlumatlı cinsin seviye-i idrâk ve irfânına vâsıl olamazlar.*”³⁴⁸ Sözleriyle kadınların hayata dahil olmaları gerektiğini belirtmiş ve ancak kadınlar da erkekler gibi çalışırsa terakkinin gerçekleşeceğine dikkat çekmiştir. Gazetenin bir başka sayısında Halide Halide Edib (Adıvar) hanım tarafından yazılarak Halide Sâlih imzasıyla yayımlanan “Kadınlar İçin” başlıklı makalede kadınlara Maarif Nezaretinden eğitim talep etmeleri, kardeşleri, oğulları ve eşleri gibi eğitim alarak kendi saygınlıklarını kazanmaları telkin edilmiştir.³⁴⁹ “Tanin” gazetesinin devamlı yazarlarından olan Halide Edip kadın meselesini işlediği pek çok makalesinde, kadınların eğitim, hukuk, ekonomik özgürlük gibi konularda hakları için çaba sarf etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Tanin, kadın haklarını savunan bu tür yazılar yayımlamanın yanı sıra kadınlara yönelik hikayelere, hatıralara, reklam ve resimlere de yer vermiştir.

31 Mart olayı sonrasında Hüseyin Cahit Bey'in İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarına karşı eleştirilerde bulunması ve Ocak 1914 tarihinde *Tanin*'i tamamen İttihat ve Terakki Fırkası'na devretmesi ve bu tarihten sonra Tanin'in arka planda bir gazete olarak kalması, İttihat ve Terakki'nin kadın algısını anlamak için daha çok bu tarihler arasına odaklanmamız gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple Tanin gazetesinin 1914'e kadar olan sayılarında kadın konulu yazılar ve savunulan fikirler incelendikten sonra buradaki bakış açısının cemiyetin diğer yayın organlarındaki yaklaşımla paralellik gösterip göstermediği göz önünde bulundurularak bir çıkarım yapmak daha doğru olacaktır.

Meşrutiyet'in ilan edilmesinden hemen sonra “Sırat-ı Müstakim” adlı dergi, mutlak otoriteye karşı çıkan ilk İslamcı-Türkçü yayın organı olarak faaliyete başlamıştır. Mehmet Akif Ersoy, Ahmet Ağaoğlu gibi tanıdık isimler fikirlerini bu dergi aracılığıyla beyan etmişlerdir. II. Meşrutiyet ile gündeme gelen kadın sorunu dergide sıkça işlenen konular arasındadır.³⁵⁰ Kadın konusuna İslamcı bir bakış açısıyla yaklaşan “Sırat-ı Müstakim” her

³⁴⁸ İnternet: Tek, M. F. “Açık Sütunlar: Kadınlarımızda Fikri Teşebbüs”. Tanin. 18 Ağustos 1908.

<http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/60/1449/19126.pdf> (Erişim Tarihi 20.05.2019).

³⁴⁹ İnternet: Sâlih, H. “Kadınlar İçin”. Tanin. 13 Kasım 1908. s. 2.

<http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/60/1460/19407.pdf> (Erişim Tarihi 20.05.2019)

³⁵⁰ Toprak, Z. (1985) **a.g.e.** s. 126

ne kadar eşitlik taraftarı olsa da kadın konusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aynı fikirde değildir. Diğer yandan, modernist İslamcı dergiler arasında “İslam Mecmuası” Ziya Gökalp’in hukuk reformu ile ilgili yazılarını barındırması açısından ayrı bir öneme sahiptir. 1914’ten itibaren Halim Sabit tarafından çıkarılan modernist İslamcı görüşlere sahip bir başka dergi ise “İslam Mecmuası” olmuştur. Ziya Gökalp’in pek çok makalesine yer veren bu dergi İttihat ve Terakki’nin yarı resmi yayın organı olarak görev yapmıştır.³⁵¹ İslam Mecmuası’nda yayımlanan “Kadın Meselesi” başlıklı bir yazıda kadın toplumun yapı taşı olan ailenin en değerli üyesi olarak tanımlanmış ve her şeyden önce gelecek nesillerin yetiştiricisi olan kadının muhakkak kendini iyi yetiştirmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.³⁵²

Batıcılık düşüncesinin şiddetli savunucusu olan Ahmet Cevdet’in çıkardığı “İçtihad” dergisi toplumda kadın konusunda İslamcı dergiler ile devamlı çatışma halinde 1932 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Kadının modernleşmesini ve çağdaş aile kavramını savunan “İçtihad” batı kökenli olan her şeyin kayıtsız şartsız kabul edilmesini gerektiğini öne sürerek aşırı batıcı bir tavır sergilemiştir.

II. Meşrutiyet yıllarında Türkçülük akımı Türk Derneği etrafında şekillenmiş bu derneğin çıkarmış olduğu “Türk Yurdu” dergisi sayesinde geniş kitlelere hitap edilmeye başlanmıştır. Ardından kurulan Türk Ocağı bünyesinde Ziya Gökalp gibi güçlü kalemler de yer almıştır. Ocağın yayın organı olan “Türk Yurdu” İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da desteklenmiş ve cemiyetin fikirlerine paralel yazılar yayınlamıştır.³⁵³

Toplumda kadın konusunu sık sık dile getiren Türk Yurdu dergisinde İttihat ve Terakki Partisi’nin merkez-i umumi üyesi ve Karahisar mebusu Ahmet Ağaoğlu’nun 3 Haziran 1915 tarihinde yayımlanan “Almanya Seyehati İntibaatımdan: Alman Kadınlığı” başlıklı yazısı İttihatçıların kadın eğitime bakış açısını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Alman seyahati sırasında yükseköğrenimde ve iş hayatında kadınların varlığını, harp sırasında erkeklerin yerine geçen kadınların her işi layığıyla yerine getirdiğini

³⁵¹ Toprak, Z. (1985) a.g.e. s. 126

³⁵² İnternet: Abdürreşid, F. (1333). “Kadın Meselesi”. **İslam Mecmuası**. Cilt 5. Sayı 53. s. 1054-1058. http://isamveri.org/pdfosm/D00522/1333_53/1333_53_ABDURRESIDF.pdf (Erişim Tarihi 19.05.2019).

³⁵³ Toprak, Z. (1985) a.g.e. s. 128

gözlemleyen Ahmet Ağaoğlu kadın erkek birlikte çalışan milletlerin mağlub edilemeyeceğini vurgulamıştır.³⁵⁴ İttihat ve Terakki'nin kadın eğitimi konusundaki tavrını yansıtan ve yine Türk Yurdu'nda 16 Ocak 1918 tarihinde yayımlanan “ Darülfünun ve Kadın” başlıklı bir makalede umuma açık derslere kadınların da katılması kararının kadın-erkek eşitliği açısından mühim olduğu ancak kadınlara layık oldukları değerin verilmesi açısından yetersiz olduğu belirtilmektedir.³⁵⁵ Aynı yıl “Cenevre’de Kadınlara Mahsus Ulum-ı İctimai Mektebi” başlığıyla yayımlanan makalede ise özellikle savaş yıllarında kadınların ne derece faydalı olabileceği göz önünde bulundurularak kadınlara meslek edindirmenin önemi vurgulanmıştır.³⁵⁶ Kadın hakları üzerine yazılan “Kadınlar Hukuku” başlıklı makalede Rusya’da ihtilalin ardından kadınların bir kongre topladığından, Kırgız ve Kazak kadınlarının da hak arayışına girdiğinden söz edilmiş Osmanlı kadını için hukuk alanında yapılan çalışmaların hızlandırılması ve Osmanlı kadınının da kendi haklarına sahip çıkması gerektiği üzerinde durulmuştur.³⁵⁷ Kadının eğitimi ve iş hayatına katılımını destekleyen bu yazıların yanı sıra Türk kadınının tarihsel süreçteki konumunu, Türk mitolojisinde kadın figürlerini ve savaş yıllarında Türk kadınının faaliyetlerini işleyen makalelere yer veren “Türk Yurdu” dergisi, İttihat ve Terakki'nin kadına yaklaşımı konusunda önemli ölçüde fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

İttihat ve Terakki'nin maddi yardımlarıyla desteklediği³⁵⁸ *Yeni Mecmua* adlı dergi, yayın kadrosunda pek çok İttihatçıya yer veren bir matbuat olarak kadın konusunda yaklaşımı incelenmesi gereken bir başka yayın organıdır. Fatma Aliye Hanım tarafından yazılarak *Yeni Mecmua* sayfalarında yayımlanan “Açık Sütunlar: Kadın Nedir?” başlıklı makalede İslamiyet'in kadına verdiği haklar çerçevesinde bir değerlendirme yapılarak

³⁵⁴ İnternet: Ağaoğlu, A. (1331) “Alman Seyehati İntibaatımdan: Alman Kadınlığı”. **Türk Yurdu**. 1.Seri. Cilt 8. Sayı 6 (84). 21 Mayıs 1331. s. 2614-2615.

http://isamveri.org/pdfosm/D00562/1331_8/1331_8_6/1331_8_6_AGAOGLU.pdf (Erişim Tarihi 17.05.2019).

³⁵⁵ İnternet: M. (1334) “Darülfünun Ve Kadın Meselesi”. **Türk Yurdu**. Cilt. 14. Sayı 2 (152). 16 Kanunisanı 1334. s. 66. http://isamveri.org/pdfosm/D00562/1334_14/1334_14_2/1334_14_2_66.pdf (Erişim Tarihi 17.05.2019).

³⁵⁶ İnternet: M. Rahmi. (1334) “Cenevre’de Kadınlara Mahsus Ulum-ı İctimai Mektebi”. **Türk Yurdu**. Cilt 14. Sayı 8 (158) 15 Haziran 1334. s. 259-261.

http://isamveri.org/pdfosm/D00562/1334_14/1334_14_8/1334_14_8_RAHMIM.pdf (Erişim Tarihi 18.05.2019).

³⁵⁷ İnternet: Z.N. (1333). “Kadınlar Hukuku”. **Türk Yurdu**. Cilt 13. Sayı 21 (149). 6 Kanunievvel 1333. s.3654-3656. http://isamveri.org/pdfosm/D00562/1333_13/1333_13_21/1333_13_21_ZN.pdf (Erişim Tarihi 20.05.2019).

³⁵⁸ İnternet: Toprak, Z. (1985) **a.g.e.** s. 129.

kadınların da erkekler üzerinde hak sahibi oldukları ve tahsil görmeyen kadın-erkek her Müslümana farz kılındığı hatırlatılmıştır.³⁵⁹ Ayrıca bu makalede İslamiyet öncesi Türk topluluklarında kadının erkekler gibi eğitim gördüğü ve hayatın pek çok kademesinde görev aldığı belirtilmiştir.³⁶⁰ Hayat mücadelesinde kadının karşılaştığı zorlukları, farklı milletlerden kadınların yaşayış biçimlerini, tarihten örnekler vererek işleyen “Yeni Mecmua” dergisi kadınlara hitaben yazılar yayımlamıştır. 14 Şubat 1918 tarihinde yayımlanan “Konferanslar: Ailede Kadının Hukukuna Dair” başlıklı yazıda kadının beden ve aklen erkekten noksan olduğu düşüncesi şiddetle eleştirilmiş kadın hafızasının erkek hafızasından daha kuvvetli olduğu ve kadınların verilen pek çok görevi layığıyla yapacağı beyan edilmiştir.³⁶¹ Aynı makalede aileyi erkeğin hâkimiyet, kadının mahkûmiyet alanı olarak görmeyen son derece sakıncalı olduğu, ailenin iki bireyin hürmet ve hürriyet alanı olarak algılanması gerektiği özellikle vurgulanmıştır.³⁶² Yeni Mecmua’nın yayımladığı bu makaleler ışığında Türk gelenekleri ve İslamiyet kaidelerine vurgu yaparak kadının mevcut konumunu iyileştirme çabası içinde olduğu, ailede, iş hayatında haklarının farkında olan bilinçli kadınların artmasına yönelik bir anlayış sergilediği görülmektedir.

Meşrutiyet dönemi basını incelendiğinde yüzlerce yayın karşımıza çıkmakta ve bu yayınlardan pek çoğunun İttihat ve Terakki etkisi altında kaldığı görülmektedir. Siyasi, ekonomik, sosyal konulara odaklanan bu yayınlar arasında pozitivistlerin güç kazanmasıyla “Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası” saygın bir dergi olarak öne çıkmıştır. Ahmet Rıza Bey’in düşünceleri ile paralel yazıların yayınlandığı bu dergi, pozitivist felsefesinin boyutlarını işleyen ilk Osmanlı dergisi olma özelliğini taşımaktadır.³⁶³ Halide Edip, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp gibi İttihat ve Terakki’ye yakın isimlerin birleştiği bir başka dergi de “Halka Doğru” dergisidir. Burada özellikle orta sınıftan Müslüman- Türk kitleye seslenen aydınlar, halkı eğitmeyi amaçlayarak sosyal konularda pek çok makale yayımlamışlardır.³⁶⁴

³⁵⁹ İnternet: Aliye, F. (1917). “Açık sütunlar: Kadın Nedir?”. **Yeni Mecmua**. Cilt 1. Sayı 21. 29 Teşrinisani 1917. s. 415-417. http://isamveri.org/pdfosm/D01049/1917_21/1917_21_ALIYEF.pdf (Erişim Tarihi 20.05.2019)

³⁶⁰ Aliye, F. (1917) **a.g.m.** s. 415-417.

³⁶¹ İnternet: Talat, M. (1918) “Konferanslar: Aileden Kadının Hukukuna Dair”. **Yeni Mecmua**. Cilt 2. Sayı 32. 14 Şubat 1918. s.117. http://isamveri.org/pdfosm/D01049/1918_32/1918_32_AILE.pdf (Erişim Tarihi 21.05.2019)

³⁶² Talat, M. (1918) **a.g.m.** s.117.

³⁶³ Toprak, Z. (1985) **a.g.e.** s. 126.

³⁶⁴ Özden, M. “Bir Halkçı Münevverler Platformu: Halka Doğru Dergisi”. **Milli Folklor Dergisi**. Sayı 89. s. 106.

Dönemin eğitim çabası içinde bu tür yayınların sayısı artmış, halkı bilinçlendirmek için çalışmalar yoğunlaştırılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı bulunan, maddi ve manevi olarak destek gören yayınlar incelendiğinde kadın algısı bakımından birbirine paralel söylemler görülmektedir. Gerek erkek yazarların gerekse kadınların cemiyet destekli dergi ve gazetelerdeki yazılarında kadın eğitimi, kadının hukuki hakları ve iş hayatında kadının yeri gibi konulara odaklandıkları görülmektedir. Bütün bu yayınların yanında İttihat ve Terakki Partisi'nin kadınların toplumsal statüsünü iyileştirmek adına hukuk alanında aldığı kararlar, kadın derneklerine ve dergilerine verdiği destek de göz önünde bulundurulursa, cemiyetin meşrutiyet öncesi hürriyet, eşitlik, kardeşlik söylemlerine uygun şekilde hareket ettiği söylenebilir. Meşrutiyet ve sonrasında yaşanan süreç kadına tam manasıyla bir eşitlik sağlamasa da toplumdaki mevcut konumunu değiştirmiştir.

4.2.5. Meşrutiyet Dönemi Kadın Basını

Kadınların kendilerini ifade etmeleri ve toplumsal statüleri hakkında görüşlerini belirtmeleri ilk kez basın aracılığıyla gerçekleşmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası basında yaşanan patlama kadınları da etkilemiş ve onları basın organlarında yer alma konusunda cesaretlendirmiştir. Bu dönemde toplumun her kesiminden kadın yazma konusunda yıllardır süregelmiş çekimserliğini bir kenara bırakarak özgürleşme konusunda sorumluluk üstlenmiştir. Geleneksel kalıplarından kurtulan kadınlar pek çok örgüt oluşturmuş ve yayın hayatına önemli dergi ve gazeteler kazandırmışlardır.

Kadını konu edinen ilk yayın Ali Reşit tarafından 1868 yılında çıkarılan Terakki Gazetesi'nin yanında verilen Muhadderat adlı özel ektir.³⁶⁵ Kadını modernleşme

³⁶⁵ Akagündüz, Ü. (2015) **a.g.e.** s.88.

çerçevesinde ilk defa tartışma konusu haline getiren bu gazete Tanzimat Dönemi'nin kadın konulu edebi eserlerine de yer vermiştir.³⁶⁶ Bu gazete “İslâm Kadınları İçin Gazetedir” başlığı ile yayımlanmış ve çok eşlilik geleneğine karşı çıkmıştır.³⁶⁷ 1880 yılında yayınlanan ve yazıları Şemseddin Sami'ye ait olan “Aile” dergisi ise kadınları pek çok konuda eğitmeyi amaçlamış ve kadınların toplumsal statüleri hakkında adım atmış bir başka kadın dergisidir.³⁶⁸ “Para Bohçası” isimli kadın dergisi de 1887 yılında yayımlanmış ancak uzun ömürlü olamamıştır.

Kadınlar tarafından çıkarılan ilk kadın dergisi olma özelliğini taşıyan Şükûfezâr ise Afife Hanım'ın öncülüğünde 1886 yılında yayın hayatına girmiştir.³⁶⁹ Bu dergi ilk sayısında yayımladığı anlamlı önsözünü dikkat çekmiştir. Bu önsözde kadınlar “*Biz ki saçı uzun, akli kısa diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek çalışma ve gayret yolunda olacağız.*”³⁷⁰ ifadelerini kullanarak o güne kadar açıkça belirtilmeyen bir gerçeği gözler önüne sermiştir. Günümüze yalnızca beş sayısı ulaşan Şükûfezâr'da yazan kadın yazarlar fikirlerini artık babalarının ya da kocalarının adıyla değil kendi imzalarıyla ifade ediyordu.³⁷¹

1888 yılında II. Abdülhamid'in teşvikleriyle çıkarılan “Mürüvvet” daha çok kadın eğitimi konusuna ağırlık vermiştir.³⁷² Kısa süreli bu ilk girişimlerden sonra 1893 tarihinde Mehmet Tahir ve eşi Fatma Sadiye Hanım'ın çabalarıyla uzun süre yayın hayatında kalan “Hanımlara Mahsus Gazete” yayın hayatına girmiştir.³⁷³ Resimli olarak yayınlanan bu kadın gazetesi eğitim, moda, sağlık gibi alanlarda yazılarıyla kadınları bilinçlendirmeyi amaçlamıştır. Dönemin tanınmış kadın yazarlarının yazılarına yer veren gazetede okuyucu mektupları da yer almıştır. Bu gazete 1895 yılında genç hanımlara yönelik bir ilave dergi de çıkararak farklı yaş gruplarından kadınlara ulaşmaya çalışmıştır.³⁷⁴

³⁶⁶ Akagündüz, Ü (2015) a.g.e. s. 88

³⁶⁷ Kaplan, L. (1998). a.g.e. s. 10

³⁶⁸ Çakır, S. (2016). a.g.e. s.62-63.

³⁶⁹ Akagündüz, Ü (2015). a.g.e. s.88-89.

³⁷⁰ Kaplan, L. (1998) a.g.e. s. 10

³⁷¹ Çakır, S. (2016) a.g.e. s.64-65

³⁷² Akagündüz, Ü (2015) a.g.e. s.88-89

³⁷³ Akagündüz, Ü (2015) a.g.e. s.88-89

³⁷⁴ Kaplan, L. (1998) a.g.e. s. 10

1906 yılında henüz Osmanlı Devleti sınırlarında kadın dergileri yaygı değilken Kafkasya'daki Müslüman kadınlara yönelik olarak Türkçü düşünür Yusuf Akçura Kırım'da yayımladığı Tercüman gazetesine ek Alem-i Nisvan adıyla bir dergi çıkarmış ve bu derginin yazı işleri müdürlüğüne kızı Şefika Hanım'ı getirmiştir.³⁷⁵

Kadının toplumsal statü bakımından hak ettiği yere ulaşamamış olmasının ve erkeklerin de bunun farkında olmamasının ilerlemeye mâni olacağını düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Batılı ülkelerde gözlemlediği kadın tipinin öncelikle eğitilmiş olduğunu fark ederek bu alana önem vermiştir. II. Meşrutiyet yayınlarında kadın ve erkek beyni arasındaki hacimsel farklılık gündeme geldiğinde bu söyleme İttihat ve Terakki üyeleri ve cemiyetin desteklediği kadın dergileri şiddetle karşı çıkmış kadınların beyinsel faaliyetler bakımından erkeklerden farklı olmadığını savunmuşlardır.³⁷⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın algısını anlayabilmek adına II. Meşrutiyet döneminde cemiyetin idaresi altında bulunan veya fikir birliğinin bulunduğu kadın dergilerini incelemek çıkarım yapabilmemiz açısından yardımcı olacaktır.

II. Meşrutiyetin ilanını takip eden aylarda Hakkı Bey tarafından kurulan Demet dergisi Jöntürklerin kadınlar konusundaki fikirlerini anlamak için bir örnek olarak alınabilir. Demet dergisi yazılarının çoğunda Jöntürk hareketini desteklemesi ve bu hareketin fikirlerini kadınlar arasında yaymaya çalışması bakımından siyasi özelliğe sahip bir kadın dergisi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷⁷ Kadınları ilk defa siyasi yazılarla tanıştıran Demet dergisi amacını şu şekilde özetlemiştir:

“Emelimiz pek safdır. Kadınlarımızın tenvir-i fikirlerine hizmet etmek, onlara haftada bir kere birkaç an-ı edebi ve ilmi imrar ettirmek istiyoruz. Gayemiz edebi, ilmi ve siyasidir.

³⁷⁵ Çakır, S. (2016) a.g.e. s.73.

³⁷⁶ Akagündüz, Ü. (2015) a.g.e.s.88-89

³⁷⁷ Kaplan, L. (1998) a.g.e. s. 11.

Arasına eğlenceye dair zarif resimler de bulunacak ve mu'assır olan her şey mesliğimiz dâhilindedir."³⁷⁸ Dergide sıklıkla "Terakki" anlayışı yer almış kadınların toplumsal statüleri hakkında onlarca makale yayımlanmıştır. Derginin başyazarı Celal Sahir olmakla beraber Enis Avni, Mithat Cemal, Cenap Şahabettin, Mehmet Emin, Mustafa Namık, Selim Sırrı, Mehmet Rauf, Süleyman Fehmi, Mithat Cemal gibi isimler de yazılarıyla kadınlara destek vermiştir.³⁷⁹ Derginin kadın yazarlarından bazıları ise Nigar bint-i Osman, Jülide, Ulviye, Neziye, Şiven Peride, Ruhsan Nevvare, İsmet Hakkı Hanım, Halide Edip (Adıvar) olarak sayılabilir.³⁸⁰

Kadın eğitimi konusunun üzerinde özenle duran Demet'in kadın yazarlarından İsmet Hakkı Hanım 25 Ağustos 1324 (7 Eylül 1908) tarihli "Kadınlarımız ve Ma'ârif" adlı yazısında gayrimüslim kadınlar ile Müslüman kadınları eğitim bakımından kıyaslayarak şu sözlerle Müslüman kadınlara seslenmiştir: "*Gayr-ı Müslim Osmanlı nısvânı*³⁸¹ *şehrâh-ı*³⁸² *terakki ve ma'arifde az çok bir yol ta'kîb ettikleri için zâten onlardan bahsetmek istemediğim tabi'i idi. Sâha-i terakkide yol alamayan kavim, yalnız bizler, nısvân-ı İslam'ız.*"³⁸³ Bu sözlerin ardından mevcut evlilikleri ve aile yapısını da eleştiren yazar:

*"Evvela hissiyât-ı aile öyle zannolunduğu gibi akvâm-ı Garbiye tarafından nazar-ı gıpta ve sitâyişle*³⁸⁴ *görülecek bir imtizâc*³⁸⁵ *içinde geçmiyor. Hüsn-i mu'aşeret*³⁸⁶ *maksadından uzaktır – bilakis mütebâyir*³⁸⁷ *fikirlerin mübâhesâtında*³⁸⁸ *daima ruhsuzluk nümâyân*³⁸⁹ *olur. Evin hanımı muttasıl modadan, idare-i beytiyeden –farz edelim- dokuduğu halıdan ördüğü danteladan bahseder, daha doğrusu edecek bahis bulamaz; erkeği de*

³⁷⁸ Keskin, T. (2004). "Demet Dergisi'nde Kadın ve İlerleme Anlayışı". **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**. Cilt 24. Sayı 37. Ankara. s.292.

³⁷⁹ Akagündüz, Ü. (2015) **a.g.e.** s.89-90

³⁸⁰ Keskin, T. (2004). a.g.m. s. 292

³⁸¹ Nısvân: Kadınlar

³⁸² Şehrâh: Yol

³⁸³ İnternet: İsmet Hakkı "Kadınlarımız ve Ma'ârif". **Demet**. 25 Ağustos 1324. s. 24/ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14494> (Erişim Tarihi 19.04.2019)

³⁸⁴ Sitâyiş: Övgü

³⁸⁵ İmtizâc: Uygunluk

³⁸⁶ Hüsn-i Mu'aşeret: Güzel geçim

³⁸⁷ Mütebâyir: Zıt, Ters

³⁸⁸ Mübâhesât: Sohbet

³⁸⁹ Nümâyân: Aşikâr

siyasetten, me'mûriyetinden, Meclis-i Vükela'nın programından, "Nitche"nin felsefesinden bahsederse evin içi Babil Kulesi'nden farklı kalır mı?"³⁹⁰ ifadeleriyle kadınların eğitimsiz kalmasının eşleriyle ve aileleriyle de aralarında mesafe oluşturacağını vurgulamıştır. İyi bir eş ve iyi bir anne olmanın ancak eğitimle mümkün olacağını ayrıntılı olarak açıklayan İsmet Hakkı Hanım Avrupa'dan da örnekler vererek Fransa'da kadınların üniversitede ders verebildiğini burada hukuk, tıp gibi eğitimleri kadınların da alabildiğini ifade ederek kadınların da erkekler kadar gelişime açık bulunduğuna kanıtlar sunmaktadır.³⁹¹

İsmet Hanım'ın kadın eğitimi konusundaki fikirleri Atıfet Celal hanım tarafından da Demet'in 16 Eylül 1324 tarihli sayısında yinelenmiş eğitim meselesinden kadın ve erkeğin eşit olduğu ancak bu eşitliğin hayatın her alanında geçerli olmadığı fikri ortaya atılmıştır.³⁹² Kadın mekteplerinin toplum tarafından ahlaksızlık ocağı olarak görülmesine karşı mevcut mektepleri savunmuş ancak buradaki eğitimin kadınlar için yeterli olmadığını öne sürerek şöyle bir öneride bulunmuştur: "*Kadınların tahsili için en evvel yapılacak şey mükemmel bir Dârül- Muallimât vücuda getirmektir. Bunun mükemmeliyetine ne kadar çalışılırsa istikbâlde açılacak inâs mekâtibinin intizamı o derece te'min edilmiş olur. Mektepler için her şeyden, hatta mekteb binasından, sıra ve hesâb tahtasından daha ziyâde lâzım olan hocadır.*"³⁹³ Atıfet Hanım makalesinde kadın eğitiminde en önemli unsurun iyi yetiştirilmiş hocalar olduğunu yalnızca okullar inşa ederek kadınların istenen seviyeye ulaşamayacağını belirtmiştir.

Demet Dergisi'nin erkek yazarlarından Hakkı Behiç yazılarıyla Milliyetçi- Batıcı bir erkeğin kadın hareketine desteğini somutlaştırmıştır. Toplumun huzur ve mutluluğunu kadınların mutluluğuna bağlayan yazar:

³⁹⁰ İnternet: İsmet Hakkı "Kadınlarımız ve Ma'arif" **Demet**, 25 Ağustos 1324. s. 24. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14494/> (Erişim Tarihi 19.04.2019).

³⁹¹ İnternet: İsmet Hakkı "Kadınlarımız ve Ma'arif" **Demet**, 25 Ağustos 1324. s. 26 <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14494/> (Erişim Tarihi 19.04.2019)

³⁹² İnternet: Atıfet Celal, "Terbiye-i Nisvâniye" **Demet**, 16 Eylül 1324. s. 27. https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14494 (Erişim Tarihi 20.04.2019)

³⁹³ İnternet: Atıfet Celal, "Terbiye-i Nisvâniye" **Demet**, 16 Eylül 1324. s. 27. https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14494 (Erişim Tarihi 20.04.2019).

“Kadınları mes’ud olmayan cemiyetler baştan başa bedbaht bir kâfile-i bî-çâregândan³⁹⁴ ibarettir. Cemi’yyât-ı beşeriyeyi gâye-i tekâmüle sevk eden hak ve adalet fikirleri, müsâvât³⁹⁵ ve uhuvvet³⁹⁶ nazariyeleri heyet-i muhtereme-i nisvâna bir şehrah-ı mes’ud-ı terakki hazırlayabilirse ancak o zaman kuru bir nazariye olmaktan kurtularak semeredâr³⁹⁷ bir sâha-i tatbîk bulabilir. Kadınları mahkûm –ı zillet ve esaret etmek beşeriyeti mahrûm etmek demektir cihan-ı insaniyeti alçaltmak, nursuz, şefkatsiz, himâyesiz bırakmak demektir.”³⁹⁸ ifadeleriyle bu fikrini açıkça dile getirmiştir. Bir milletin en temel yapı taşının aileler olduğunu ve aileyi bir arada tutan en önemli bireyin de anne olduğunu vurgulayan Hakkı Behiç topluma: “Osmanlılar eğer esir ve zelil çiğnedikleri otuz senelik mâzinin zâyî’at-ı medeniyesini telâfi etmek isterlerse, eğer arkalarında akîm, bomboş kalan zavallı mahsûldâr senelere avdet etmek istemezlerse kadınlarını lâyük oldukları nazar-ı tâkdîr ve hürmetle görmeğe artık alışmalıdırlar.”³⁹⁹ sözleriyle seslenmiştir.

Müslüman kadınların batılı kadınları kıyafetleri başta olmak üzere pek çok alanda taklit etmeye başladıkları bu dönemde kadının yalnızca maddi olarak değil manevi yönleriyle gelişmesi gerektiği fikri yine Demet’in sayfalarında işlenmiştir. Süleyman Fehmi Bey’in burada yayımlanan bir makalesinde konuyu şu şekilde özetlemektedir: “Diyebiliriz ki hüsn-i ahlâkî ile müterâfik olmayan maddi güzellikler, kokusuz çiçeklere benzer.”⁴⁰⁰

II. Meşrutiyet’in hemen sonrasında kadınların dergiler çıkarması dernekler kurması ve toplum hayatına katılmaya başlaması toplumun bazı kesimlerini rahatsız etmiş kadınlara yönelik ağır eleştiriler de bu görüşe sahip olanlar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Elbette toplumun böyle hassas konularda hızlı dönüşümleri hemen kabul etmesi beklenemez. Ancak kadınlara yönelik şiddet sokaklara kadar taşınca bunlara karşı tepkiler de yine Jöntürk hareketinin fikirlerini taşıyan dergi ve gazetelerde görülmüştür. Demet Dergisi’nde

³⁹⁴ Bi-çâregân: Zavallılar

³⁹⁵ Müsâvât: Eşitlik

³⁹⁶ Uhuvvet: Kardeşlik

³⁹⁷ Semeredâr: Verimli, sonuç veren

³⁹⁸ İnternet: Hakkı Behiç, “Mümtâziyet-i Nisvân ve Kadınlara Hürmet”. **Demet**. s.105. t.y <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14499> (Erişim Tarihi 18.04.2019)

³⁹⁹ İnternet: Hakkı Behiç, “Mümtâziyet-i Nisvân ve Kadınlara Hürmet”. **Demet**. s.105. t.y <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14499> (Erişim Tarihi 18.04.2019)

⁴⁰⁰ İnternet: Süleyman Fehmi, “Hüsn-i Ahlâkî”. **Demet**. s.28. 14 Eylül 1324. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14494> (Erişim Tarihi 18.04.2019)

yayımlanan 11 Teşrinievvel 1324 (24 Ekim 1908) tarihli Hakkı Behiç'e ait "Ne Hâldeyiz ve Neye Muhtâcız?" adlı makalede Osmanlı inkılâbının bir tasviri yer alırken zulüm altında bulunan kadınlar için İttihat ve Terakki'nin bir kurtuluş yolu açtığı ifade edilmiştir. Yapılan gösterilere tepki olarak Hakkı Behiç şu satırları kaleme almıştır:

"Tâ eski zamandan beri en müdhiş mezâlim⁴⁰¹ ve ta'addiyâtı⁴⁰² ta'assub-ı⁴⁰³ dînî perde-i riyâkârânesi⁴⁰⁴ altında gizlenmek adet olduğundan ta'assub meselesi ortaya çıktı. Kadınlara tecâvüz edildi. Beşiktaş vak'ası gibi bir hâdise-i hâinâneye meydan verildi. Kalb-i millet, rûh-ı vatan kahr ve ta'zîb⁴⁰⁵ edildi. Şimdi de katliam ihtimali evhamları tahrik edecek şâyi'âta⁴⁰⁶ tevessül ediliyor, kalblerde endişelerin istikrâr bulmasına çalışılıyor. Düşünülmüyor ki millet bugün âlidir ve bir milletin galebesi oyuncak değildir!"⁴⁰⁷

30 Eylül 1908 tarihinde çıkarılmaya başlanan Demet Dergisi'nin yayın hayatı oldukça kısa olmuş 11 Kasım 1908'de son sayısını çıkarmıştır. Ancak bu derginin yazar kadrosu önce Mehasin daha sonra Kadın isimli dergilerde bir araya gelmiş savunulan fikirlerin topluma iletilmesinde bir aksaklık yaşanmamıştır.⁴⁰⁸ Demet'in yayın hayatı boyunca sürekli olarak işlediği kadının toplumsal statüsü, kadın eğitimi, kadınların çalışma hayatına katılımı, annelik, edebiyat, moda, ekonomi, siyaset gibi konular üzerinde durulmaya devam edilmiştir.

Eylül 1908 ile Kasım 1909 tarihleri arasında çıkarılan Mehasin isimli kadın dergisi ilk kez renkli resimler kullanarak kadınların dikkatini çekmeyi başarmıştır.⁴⁰⁹ Asaf Muammer ve Mehmet Rauf tarafından çıkarılan dergi kadınların esaretine son verilmesi ve meslek edinmeleri gibi konular üzerine yoğunlaşarak özgürlükçü yazılar ve kadın konferansları yayımlamıştır.⁴¹⁰ Yazar kadrosunda Emine Semiye, Münevver Asım, Fatma

⁴⁰¹ Mezâlim: Haksızlıklar, Zulümler

⁴⁰² Taaddiyât: Saldırıları

⁴⁰³ Taassub: Bağnazlık, Aşırı Bağlılık

⁴⁰⁴ Riyâkârane: İki yüzlülükle

⁴⁰⁵ Ta'zîb: Eziyetler, Azablar

⁴⁰⁶ Şâya: Söylenti, Yayılmış Haber

⁴⁰⁷ İnternet: Hakkı Behiç, "Ne Hâldeyiz ve Neye Muhtâcız" **Demet**. s.80. 11 Teşrinievvel 1324. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14497> (Erişim Tarihi 17.04.2019)

⁴⁰⁸ Keskin, T. (2004). a.g.m. s. 305.

⁴⁰⁹ Akagündüz, Ü. (2015) **a.g.e.** s.89-90.

⁴¹⁰ Kaplan, L. (1998). **a.g.e.** s. 12.

Sabiha, Şukufe Nihal, Halide Salih ve Zühre Hanım gibi isimleri barındıran dergi İttihat ve Terakki ile fikir birliği içerisindedir.⁴¹¹

Mehasin Dergisi yazarlarından Şukufe Nihal kadın eğitimi konusunda kaleme aldığı “İnâs Mektepleri Hakkında” başlıklı yazısında Makriköy’de Avrupa kadın mektepleri örnek alınarak İnâs Mekteb-i Sultânîsi adıyla kurulması planlanan okul için ne kadar heyecanlandığını şu şekilde ifade etmiştir: “*Aman Yarabbi! Daha şimdiden kendimi bu mükemmel mektebin, Marmara’nın gümüşü dalgalarına nâzır bir penceresinde, sabahın nesîm-i⁴¹² ruh-âveri karşısında, telâfi ettiğim tahsîl zamanlarını elde etmek için iki büklüm, pür-şevk ve heves çalıştığımı gördüm. Of bu ne azîm⁴¹³ sa’âdet!*”⁴¹⁴ Ancak bu sevincinin kısa sürdüğünü belirten Şukufe Nihal aynı makalesinde kadın eğitimine yeterince değer verilmediğini şu şekilde belirtmiştir: “*Artık biz de erkekler gibi, dünyanın bütün ma’ârifperver kadınları gibi mes’ûd yaşayacağız. Artık cehâlet bizi hiçbir cihetle mağlûb edemeyecek zannettim. Heyhat! Hayalperest kadınlar, zavallı çocuk hüsne, hayâle kapıldım. Bu belki hayâlini bile göremeyeceğimiz bir serâbmış. Biz her şeye der- akab i’timâd ederiz. Fakat asla düşünmeyiz ki, sa’âdetimiz için kat’i ve devamlı bir fikr-i insâniyet-perverâne besleyen bir erkeğin vücûdu âlemde henüz mefkûddur.*”⁴¹⁵ Şukufe Nihal Hanım’ın gayet samimi hisleriyle kaleme aldığı bu makaleye kadın hakları konusunda çalışmaları bulunan Emine Semiye Hanım tepkisiz kalmamış desteğini İnkılâb Gazetesi’nde yazdığı şu satırlarla ortaya koymuştur:

*“Millet-i Osmaniye’nin mezâyâsından olmak üzere tanınmış olan o eski Türk Kadınları’nın kadınlığını, mertliğini, faziletini tarihlerde okudukça, düşündükçe bizi bugünkü acz ve meskenete düşürenleri asla affedemiyorum ! Ve diyorum ki: O şanlı cedlerimizden temiz kanından elbette bizlerde de bir zerre mevcûddur. Tekâmül-i nisvâna cehd ve ikdâm ile niçin çalışmayalım?”*⁴¹⁷

⁴¹¹ Akagündüz, Ü. (2015) a.g.e. s.89-90

⁴¹² Nesîm: Hafif esinti

⁴¹³ Âzim: Büyük

⁴¹⁴ İnternet: Şukufe Nihal, “İnâs Mektepleri Hakkında”. **Mehasin**. s. 732, 1. Cilt. sayı 10. 13 Eylül 1909. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/periodicals/articlecatalog/details/45872> (Erişim Tarihi 17.04.2019)

⁴¹⁵ Mefkûd: Yokluk.

⁴¹⁶ İnternet: Şukufe Nihal, “İnâs Mektepleri Hakkında”. **Mehasin**. s. 732-733. 1.cilt. sayı 10. 13 Eylül 1909. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/periodicals/articlecatalog/details/45872> (Erişim Tarihi 17.04.2019)

⁴¹⁷ İnternet: Emine Semiye, “Hanımlara Dair” **Mehasin**. s. 735. 1. cilt, sayı 10. 13 Eylül 1909. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/periodicals/catalog/issue/2920> (Erişim Tarihi 14.04.2019)

Emine Semiye aynı makalesinde İttihat ve Terakki tarafından açılmaya çalışılan ve Selma Rıza' nın yakından ilgilendiği İnas Mektebi'ne de dikkat çekerek tepkileri ortaya koymuş yapılan haksızlıklara karşı şu ifadeleri kullanmıştır:

“31 Mart Faciasından evvel (İnâsa mahsus Sultaniye'nin) küşâdı için mücâhede-i şehîremiz Selma Hanımefendi pek çok ibrâz-ı mesâi ediyordu. Hatta Vaniköydeki merhûm Adile Sultan Sarayı (Abdülhamid'den) alınarak bu dâru'l- hayra tahsîs olunacaktı. Sonra dokuz sene mütemâdiyen tezyîd ettiği ilim ve irfanından benât-ı vatani müstefîd eylemek gibi büyük bir fikir taşıyan müşârun-ileyhanın irticâ'ıyyûnnun savlet-i hûn-âşâmesiyle neler çektiğini bütün muhibbeler ebediyen unutamayacaklardır!

Kadınlarımızın hele koyu câhil bir gürûhu vardır ki temeddünü, dinsizlik terakkiyi, açıklık tabirleriyle ezhân-ı umûmiyeyi tağlit ederek saçtıkları zehr-i idlâl ile Osmanlı binâ-yı medeniyetini kurmak için isâr-ı hayat eden gayr-ı Turan'ın semere-i himmetinde rahne açar ve bütün meşgalelerini teşkil eden dedikodularıyla münevverü'l- efkâr nisvânın ulvi himmetlerindeki ziyâ-yı fazîleti kûsûfe uğratmaya çalışırlar. İşte bunlar Meşrutiyet-i Osmaniyemizin on iki günlük fâsıla-i Mü'essifesinde zehirli dillerini oynatarak “Selma ve Emine Semiye açacakları Frenk mektebiyle kızlarımızı gâvur edeceklermiş! Kulüpleri harâb edilmiş, orada mektep kızlarına giydirilecek yığınla şapka bulunmuş! Demekten de utanmadılar! Halbuki bizim ne kulübümüz vardı ve ne de (ma'azallahu te'âla) böyle bir teşebbüsümüz. Yalnız milletimizin ihtiyâcına muvâfık büyük bir kız mektebi vücûda getirmek için sa'y ve gayretimiz vardı. Çünkü kadınlarımızı okutmadıkça heyet-i içtimâiye-i Osmanîye'nin terakki ve temeddüne doğru sarf edeceği gayretin daima yarım kalacağını anlamadık!”⁴¹⁸

Emine Semiye Hanım'ın şiddetle eleştirdiği bir başka konu toplumdaki kadın algısının kullanılan terimlere de yerleşmesi ve zamanla doğal karşılanmaya başlamasıdır. Mehasin sayfalarında bir başka makalede de vurgulanan bu durum örneklerle şu şekilde izah edilmiştir: “Kadın sözüne uymamalı” ve “kırkıta bir kadın sözü dinlemeli” gibi durûb-ı mesâlimiz pekâla gösteriyor ki bizce kadınların mevkii içtimaları pek muhkırdır.”⁴¹⁹

⁴¹⁸ İnternet: Emine Semiye, “Hanımlara Dair”. **Mehasin**. s. 735. 1. Cilt. sayı 10. 13 Eylül 1909. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/2920> (Erişim Tarihi 14.04.2019)

⁴¹⁹ İnternet: **Mehasin**, s. 737. 1. Cilt. Sayı 10. 13 Eylül 1909. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/2920> (Erişim Tarihi 14.04.2019)

Selanik'te 26 Ekim 1908- Mayıs 1909 tarihleri arasında çıkarılan Kadın dergisi de Demet ve Mehasin ile aynı çizgide yazılar yayımlayarak toplumsal bilinçlenmede devamlılık sağlamaya çalışmıştır. Mustafa İbrahim Bey tarafından çıkarılan dergide Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigâr Binti Osman, Naciye, Fitnat Binti Haşim gibi kadın yazarların yanı sıra Ömer Seyfettin, Abdullah Cevdet ve Mehmet Emin Bey gibi dönemin tanınmış yazarları da yazılar yayımlamıştır.⁴²⁰Kadın dergileri arasında önemli bir yere sahip olan bu dergi amacını şöyle açıklamıştır:

“Evet, siyasi, edebi, fenni, ilmi... Risale-i mevkute⁴²¹ ve gayr-i mevkute o kadar esef-engiz⁴²² ve daraltıcı bir noksan vardı: Nisai bir gazete. Öyle nisai bir risale ki; umuma şamil olsun, aristokrasi denilen o mevhum hayat-ı kibârâne-i hîçîden hayalden (aristokrasi denilen o kavramın kibarlık dolu hayat hiçliğinden) muhayyelat-ı asabiyeden vehmiyyat-ı mârizânedan mümkün olduğu kadar uzak bulunsun.”⁴²³

Kadın dergisi sayfalarında yayımlanan “Hayat ve Kadınlar” başlıklı yazıda kadının annelik vazifesinin toplumun kaderini ne kadar derinden etkileyebileceği vurgulanarak kadınlara bu vazifenin farkına varmaları adına şöyle seslenilmiştir: “

“Bulunduğu muhît-i beşeriyet içinde mevki ve vazifesini daire-i kıymet ve ehemmiyetini ve umumiyet itibarıyla bu kitle-i hayatiyedeki derece-i irtibâtını anlamış olan bir kadın evlâdın ne demek olduğunu bilir ve o mâlikiyet sa’âdetinin hissedâr-ı muntazırı olan efrâd-ı insâniyenin her birisine nasibe-i me’mûlesini tevzi için terettüb edecek fariza-i mâderâne-i ifâ eylemeye çalışır. Çünkü bir validenin eser-i hayatiyesi; o cemiyet-i mu’azzamanın evladıdır ki, yarın onun elinde bütün siyah ve dumanlı perdeler devrilerek mu’attal ve ganûde-i hazîz-i ihmâl olan bir çok iskeletler bir lem’a-i cehd ve ikâz ile gözlerini oğuşturarak âfak-ı münevvere-i ferdâya yayılacak, büyüyecek, çoğalacak ve parlayacaktır.”⁴²⁴

Kadın Dergisi'nin bir başka sayısında dönemin muhafazakâr dergilerinde yayımlanan kadının toplum hayatına karışmaması gerektiği yönündeki yazılara karşı “İslam

⁴²⁰ Kaplan, L. (1998). a.g.e. s. 12

⁴²¹ Mevkute: Süreli yayın

⁴²² Esef-engiz: Üzücü

⁴²³ Çakır, S. (2016). a.g.e. s.78-79

⁴²⁴İnternet: A.A, “Hayat ve Kadınlar”. Kadın. s. 4. Sayı 16. 1.sene. 8 Şubat 1909. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14026> (Erişim Tarihi 15.04.2019)

Kadınlarına Hürriyet” başlığı altında bir makale yayımlanmış ve burada İslamiyet’in kadının gelişmesine mâni olmadığı şu şekilde savunulmuştur:

“Bir çok câhil ve müta’assıb Şarklılar, kadının hayat-ı içtimâiyye karışmamasına ve naibe-i ma’rifette erkekle küfüv olmasına İslamiyet’in mâni olduğunu iddia eder ve hatta bunlara bakarak bir çok Avrupalılar da işin hakikat olduğunu zannederler, hâlbuki bu öyle bir fikr-i bâtiledir ki adeta kökünden yıkılmalı. İslamiyet hiçbir zaman ve kat’iyyen kadının bir erkek kadar sahib-i irfan olmasına, erkekle hem hukuk bulunmasına hâil olmamıştır.”⁴²⁵ Aynı makalede düşünceyi temellendirmek için örnekler kullanılmıştır. Örneklerden birinde Halife Mansur zamanında toplumda kanın yeri şu şekilde anlatılmıştır: “Halife Mansur’un zaman-ı hilafetinde biraderzâdeler olan iki hemşire zırhlı gömlekler giyerek Bizans (yani şimdiki İstanbul) fethine, muharebeye gitmişlerdir. Kadınlar ulemayı zaman ile müşavere ve müzakere ederler, müsabakât-ı şâirâneye dâhil olurlar, akıl ve fetânetlerinin letâfet ve nezâketiyle halka şevk ve gayret verirlerdi. O vakitler nice Arab kızları görülürdü ki esb süvâri olarak harbe giderler, askerinin başında kumanda ederlerdi.”⁴²⁶

Kadınların toplumsal statüsü konusunda fikirleri doğrultusunda adımlar atan İttihat ve Terakki, çalışmalarlarıyla kadınların ilgisini ve sevgisini kazanmaya başlamıştır. Desteklediği yayınlarda ve kadın derneklerinde eğitim başta olmak üzere kadınların geri kaldığı konularda toplumsal bilinçlenme sağlamaya çalışmıştır. Kadın Dergisi yazarlarından Macide Memduh yayımlanan bir makalesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne kadınlar adına teşekkürlerini sunmuş cemiyete karşı hislerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Biz, evet, alel-husus biz kadınlar, cihan-ı medeniyet ve âlem-i insâniyetin müteşekkiri ve minnettar kaldığı muhterem İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin cevelangâh-ı⁴²⁷ icraat⁴²⁸ ve teşebbüsât-ı şîrâne⁴²⁹ ve muzafferâneleleri olan medeni, münevver Selanik’e, Selanik’in müterakki⁴³⁰ ashab-ı irfanına⁴³¹ böyle şikâyet-ı⁴³² muhafazakârane bulduklarına bütün kalplerimizle teşekkürler ettiğimiz gibi bizim

⁴²⁵ İnternet: M.Ulvi, “İslam Kadınlarına Hürriyet”. **Kadın**, s. 2, 1. Sene. sayı 12, 11 Ocak 1909. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14022> (Erişim Tarihi 13.04.2019)

⁴²⁶ İnternet: M.Ulvi. “İslam Kadınlarına Hürriyet”. **Kadın**, s. 2, 1. Sene. Sayı 12, 11 Ocak 1909. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14022> (Erişim Tarihi 13.04.2019)

⁴²⁷ Cevelangâh: Dolaşılan yer

⁴²⁸ İcraat: Yapılan işler, çalışmalar

⁴²⁹ Şîrâne: Gazanferâne

⁴³⁰ Müterakki: İleri, İlerlemiş

⁴³¹ Ashab-ı İrfan: İrfan sahipleri

⁴³² Şikâyet: Şikayetler

de kendileri gibi terakki ve tekâmül⁴³³ için hâhişâne⁴³⁴ atacağımız hatve-i⁴³⁵ âcizânemize bir tarik-i⁴³⁶ kasîr⁴³⁷ ve musîb⁴³⁸ ira'e⁴³⁹ etmelerini yine öylece rica ederiz. Tâ ki burada kadınların, bizim evet bizim rikkat-i kalb⁴⁴⁰, taharet-i⁴⁴¹ vicdan, sükûn ve musâberet⁴⁴², nûr-ı irfân, pertev-i⁴⁴³ hayâ⁴⁴⁴, meyl-i hasenât⁴⁴⁵, nezâket hissiyât gibi birçok meziyyât-ı fitriye-i mülûkânelerle her yerde şâyeste-i⁴⁴⁶ tebcil⁴⁴⁷ ve ihtiram olduğumuzu bilsinler, öğrensinler.”⁴⁴⁸

Kadının statüsü konusunda toplumun hassasiyetlerini de göz önünde bulunduran dönemin yazarları özellikle İslami değerlerden yararlanarak savundukları fikirlerin halk tarafından kabul görmesini sağlamaya çalışmışlardır. Kadın Dergisi sayfalarında yayımlanan “Kadınlarımızın Mevkii Medeniyyesi” başlıklı yazıda şerri kanunlardan da yararlanan yazar kadınların doğal haklarından bahsetmiştir. Avrupa’daki kanunlarda kadınların yerinden bahsederek İslami kaidelerin kadını daha üst bir mertebede tuttuğunu belirten yazar durumu şöyle örneklendirmiştir:

“Ahkâm-ı şer’iyemiz bir kadını her türlü hukuka mâlik tanımıştır. Bizde kadın salahiyet-i kanuniyesine hâiz birisini bulunca mensûb bulunduğu ailenin kimseden izin-i şer’î ve kanunî almak, zevcenin müsâ’adesini istihsal etmek kuyûdundan âzâde olarak malı dilediği gibi tasarruf, yani hibe, rehin, icâr edebilir. Her nevi muamelat-ı medeniyesini icrâda tamamıyla muhtardır. Bu babda kimseye hesap vermekle mükellef değildir.”⁴⁴⁹

⁴³³ Tekâmül: Gelişme, Olgunlaşma

⁴³⁴ Hâhiş: Arzu, İstek

⁴³⁵ Hatve: Adım

⁴³⁶ Tarik: Yol

⁴³⁷ Kasîr: Kısa

⁴³⁸ Musîb: İsbetli, Doğru

⁴³⁹ İrae: Gösterme

⁴⁴⁰ Rikkat-i Kalb: Yufka Yürek, Nazik Kalp

⁴⁴¹ Taharet: Temizlik

⁴⁴² Musaberet: Sabırlılık

⁴⁴³ Pertev: Işık

⁴⁴⁴ Hayâ: Utanma Duygusu

⁴⁴⁵ Hasenât: Yararlı, İyi

⁴⁴⁶ Şâyeste: Layık, Yaraşır

⁴⁴⁷ Tebcil: Yüceltme

⁴⁴⁸ İnternet: Macide Memduh, “Kadın İçin”, s. 8-9. **Kadın**, 1. Sene. Sayı 5. 23 Kasım 1908. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14017> (Erişim Tarihi 10.04.2019)

⁴⁴⁹ İnternet: A. Sena, “Kadınlarımızın Mevki’i Medeniyyesi”. s 15. **Kadın**. 1. Sene. sayı 2. 2 Kasım 1908. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/issue/14022> (Erişim Tarihi 09.04.2019)

Bütün bu söylemler İttihat ve Terakki tarafından desteklenen ve yazar kadrosu bakımından Demet ve Mehasin dergilerinin devamı şeklinde değerlendirilen Kadın dergisinin kadın hakları için mücadelesini gözler önüne sermektedir. Benzer yazıların yayımlandığı bu dergilerde kadın eğitimi, kadının çalışma hayatına katılması, hukuki statüsü, çok eşlilik, sosyal hayat katılım gibi konular ön plana çıkan konulardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklenen Kadın Dergisi 24 Ağustos 1911 tarihinde İstanbul'da yeniden yayın hayatına katılmış, İstanbul'da bir konakta düzenlenen ve Fatma Nesibe Hanım'ın tek konuşmacı olduğu "Beyaz Konferanslar" dergide sürekli olarak yayınlanmaya başlamıştır.⁴⁵⁰

Basının toplum üzerindeki etkisini bilinçlenme konusunda aktif olarak kullanan İttihat ve Terakki bütün engellere rağmen laikleşmenin yolunu açarak yargının Şeyhülislamlık makamından ayrılıp Adliye Nezaretine bağlanmasını sağlamış, eğitim konusunda dönemine göre radikal adımlar atarak Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi'nde umumi derslere kadınların da katılması kararını almıştır.⁴⁵¹

Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızları olan Fatma Aliye ve Emine Semiye, Harp Okulu Müdürü Osman Paşa'nın kızı Şair Nigâr bint-i Osman, Hekim İsmail Paşa'nın kızı Şair Leylâ, Ahmet Vefik Paşa'nın torunu Fatma Fahrünnisa, Abdülhak Hamit Bey'in kızı Hamid, Binbaşı Mehmet Tevfik Bey'in kızı Gülistan İsmet gibi isimler aldıkları eğitim sayesinde dönemin yazın hayatında belirli bir yere sahip olmuş, Gülistan İsmet İttihat ve Terakki gizli üyesi olarak cemiyetin Avrupa ve Amerika gazetelerine gönderdiği bildirimleri İngilizceye çevirmiştir.⁴⁵²

Siyasi hayatla kadınların tanışmaları da İttihat ve Terakki sayesinde gerçekleşmiş partiye bağlı kadınlar şubesi kurularak kadınların milli meselelerle yakından ilgilenmeleri

⁴⁵⁰ Ok, S. (2012) a.g.e. s. 29

⁴⁵¹ Kaplan, L. (1998) a.g.e. s. 64

⁴⁵² Çakır, S. (2016) a.g.e. s.72

sağlanmıştır. Jöntürk taraftarlarının Selanik’te başkanlığını Emine Semiye Hanım’ın başkanlığını yaptığı Kadın İhtilâl Komitesi oluşturdukları ileri sürülmektedir.⁴⁵³İlerleyen yıllarda atılan bu adımların etkisiyle kadınlar birçok alanda toplum hayatına dâhil olmuşlardır. Balkan Savaşları sırasından kadınlar cepheye yardım amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuş derneklerde aktif görev almışlardır. 1912 yılında Besim Ömer Paşa’nın öncülüğünde Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti kurulmuş ve bu vasıta ile kadınlar sağlık alanında önemli görevler üstlenmişlerdir.

19 Mart 1919’da İstanbul İnas Darülfünun öğrencileri ve Asri Kadın Cemiyeti üyeleri Fatih Türbesi önünde işgalci kuvvetleri protesto etmiş, 19 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenen büyük bir miting Halide Edip Hanım ve Meliha Hanım İstanbul Belediyesi önünde toplanan kalabalığa konuşmacı olarak seslenmişlerdir.⁴⁵⁴

Balkan Savaşları ve sonrasında patlak veren I. Dünya Savaşı Osmanlı kadını için çalışma hayatına katılımı hızlandıran önemli faktörler olmuştur. Savaş yıllarında ilk mezunlarını veren kız okulları aydın kadın tipinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Savaş erkeklerin cephede olması dolayısıyla onların görevlerini de kadınlara yüklemiş aynı zamanda da bizzat savaşa katılmaları nedeniyle kadının statüsünde önemli değişikliklere yol açmıştır.1919-1923 yılları arası Osmanlı kadını gerek mitingler düzenleyerek gerekse Milli Müdafaa için Kadın Cemiyeti oluşturarak işgal güçlerine direnmiş, bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasında etkin rol oynamıştır.⁴⁵⁵I. Dünya Savaşı sırasında sosyal ve ekonomik hayata katılımı hızla artan kadının Milli Mücadele sırasında gösterdiği cesaret ve fedakârlık sonucu siyasal yaşama katılımı da giderek yoğunlaşmıştır.

Bugün Türk kadınının bulunduğu toplumsal statü ve sahip olduğu olanaklar II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin verdiği mücadelenin ve Osmanlı kadınının Milli Mücadele döneminde gösterdiği gayretin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁵³ Kaplan, L. (1998) a.g.e. s. 64

⁴⁵⁴ Aydın, H. (2015). a.g.m, s. 91.

⁴⁵⁵ Bertay, F. (2004). a.g.m. s. 18-20.

5. SELMA RIZA

5.1. Selma Rıza Hanım'ın Ailesi

Selma Rıza Hanım Osmanlı Devlet yönetiminde etkin bürokrat bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası Ziraat ve Darphane Nazırlığı da yapan Şûrâ-yı Devlet ve Âyan Meclisi'nin tanınmış isimlerinden Ali Bey, annesi sonradan Müslüman olan Avusturyalı asil bir ailenin kızı Nâile Hanım'dır.⁴⁵⁶ Avrupalı olan annesinin evde eğitimi sonucu genç yaşlardan itibaren Batı ile temas kurmuş olması muhtemeldir. Ali Rıza Bey Kırım Savaşı sonrası İstanbul'a gelen İngilizlerle dostane ilişkiler kurması, İyi derecede İngilizce bilmesi ve İngilizler gibi giyinmesi nedeniyle "İngiliz Ali Bey" olarak anılmaya başlanmıştır.⁴⁵⁷ Dedesi Kemankeş Ahmed Efendi ise III. Selim'in sır kâtipliğini yapmış Mısır kadılarından Sıddık Molla'nın oğludur.⁴⁵⁸ Ahmet Rıza yıllarca Osmanlı Devleti'ne üst düzey memurlar

⁴⁵⁶ Ebuzziya, Z. (1989). "Ahmet Rıza", **DİA**. Cilt 2. s. 124-127

⁴⁵⁷Kızı Selma Rıza Hanım babasına İngiliz denmesinin sebebini İngilizlerle çok görüşmesine bağlamış ve babasının İngilizce bilmediğini belirtmiştir. Babasının Kırım Harbi sonrası Vaniköy'e gelen İngilizlere benzerliğinin de bu söylemde etkili olduğunu söylemiştir. Bkz. İstanbul Şehir Üniversitesi Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi, Belge No: 001550490007, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10327/001550490007.pdf?sequence=3&isAllow ed=y>(Çevrimiçi Erişim Tarihi: 24.02.2019). [Bu dipnottan itibaren "İstanbul Şehir Üniversitesi Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi" kısaltılarak "Taha Toros Arşivi" olarak kullanılacaktır.]

⁴⁵⁸ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011). **Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet" Eserleri**". Divan Kitap. İstanbul. s. 13.

yetiştiren bir aileye mensup olduğunu belirterek babası Ali Rıza Bey'in Konya'da sürgün bulunduğu sırada bile devlete sâdık kaldığını asla ihanetle anılmadıklarını vurgulamıştır.⁴⁵⁹

Ahmet Rıza ve Selma Rıza'nın hürriyet mücadelelerine anneleri Nâile Hanım'ın destek olduğunu Ahmet Rıza'nın anılarında bahsettiği şu örnekten anlayabiliriz:

“Sultan Abdülhamit, beni kandırmak için eniştemi Paris'e göndermiş, annem tarafından da bir mektup getirmişti. Bu mektup, Ali Bey'in uyarısı üzerine yazılmış ve padişah tarafından görülmüştü. Tabii olarak irâde-i şahaneyle uyararak dönmemi ya da susmamı tavsiye ediyordu. Halbuki, annem bana İngiliz postasıyla ayrıca hususî bir mektup daha göndererek, eniştemin vazifesinden söz ediyor ve “Bir takımları milleti aldattılar, döndüler, sen de vatan vazifesini bırakarak İstanbul'a dönecek olursan, evin kapısını kapalı bulursun” diyordu. İşte “ecnebi” dedikleri annem, böyle bir kadındı.”⁴⁶⁰

Ali Rıza Bey ve Naile Hanım'ın ikisi erkek, beşi kız olmak üzere yedi çocukları bulunuyordu.⁴⁶¹Bu çocukların en büyüğü İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Ahmet Rıza Bey en küçüğü ise İttihat ve Terakki'nin ilk kadın üyesi olan Selma Rıza hanım'dır.

Selma Hanım'ın aile ilişkileri gayet samimi olup Aliye isminde çok değer verdiği bir ablası bulunmaktaydı. 1899 yılının son ayında⁴⁶² gizlice Paris'e abisinin yanına kaçtığı vakit ablasına bir mektup yollayan Selma Hanım habersiz gidişinde dolayı ablasından özür diledikten sonra şu sözlerle kendini ifade etmiştir: *“Bu suretle azîmetim bilirim sizi biraz dilgîr edecektir. Fakat zahir bir hâl-u hâlde ailemizin saadetine çalışacağımı düşünerek mutlu olmalı ve bir takım cahil arsızların dediklerine kulak asarak kendimizi asla üzmemeliyiz ablacığım. Bâki muhabbet.”⁴⁶³*

⁴⁵⁹ BOA_Y_EE_00015_000217_001_001

⁴⁶⁰ Rıza, A. (2007). **Biz İttihatçılar**. editör: Ö. Andaç Uğurlu. Örgün Yayınevi, İstanbul. s. 308-309.

⁴⁶¹ İnternet: Taha Toros Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza, Belge No: 001580766010, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 10.03.2019)

⁴⁶² İnternet: Taha Toros Arşivi, Ahmet Rıza'nın Selma Rıza Hakkında Notları, Belge No: 001550506007. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10263/001550506007.pdf?sequence=3&isAllow ed=y> (Erişim Tarihi 11.03.2019)

⁴⁶³ İnternet: Taha Toros Arşivi, Selma Rıza Tarafından Gönderilen Mektup, Belge No:001570208009. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/20667/001570208009.pdf?sequence=1&isAllow ed=y>(Erişim Tarihi 13.02.2019).

İşte Selma Hanım böyle bir aile ortamında çocukluğunu geçirmiş, ailesinin imkânları sayesinde evde eğitim alarak kendisini geliştirmiştir. Abisi Ahmet Rıza sayesinde farklı çevrelerle tanışmıştır. Hiç evlenmeyen Selma Hanım'ın baba evinden ve dava arkadaşlarından başka ailesi olmamıştır.⁴⁶⁴ Döneminde Osmanlı toplumunda bulunan kalıplardan kurtulmuş ve bir kadın olarak dönemi için radikal denebilecek kararlar verebilmiştir.

5.2. Ahmet Rıza ve Kadın Algısı

Ahmet Rıza Bey 1859 tarihinde Vaniköyü'nde İngiliz Ali Bey'in oğlu olarak dünyaya geldiğinde babası Şehzade Beşinci Murat'la ilgisi bulunduğu gerekçesiyle Konya'da sürgün bulunuyordu.⁴⁶⁵ Çocukluğunu Avusturyalı annesi Nâile Hanım ile geçiren Ahmet Rıza genç yaşta Batı kültürüyle tanışmıştır.

Özel Hocalardan ders alan Ahmet Rıza Beylerbeyi Rüştüyesi'ni bitirdikten sonra Galatasaray Sultanisi'ne devam etmiş burada aldığı eğitimi sonrasında Bab-ı Âli Tercüme Odası'nda göreve başlamıştır ve Fransızcasını geliştirmiştir.⁴⁶⁶ Konya'da sürgün bulunan babasının yanına giderken gördüğü Anadolu'nun kırsal yaşamından oldukça etkilenen Ahmet Rıza ziraat eğitimi görmek amacıyla yurt dışına giderek Grignon Ziraat Mektebi'nde üç sene eğitim aldıktan sonra yurda dönmüştür.⁴⁶⁷ Köylünün geri kalmışlığını onların modern tarım yöntemlerini bilmeyişine bağlayan Ahmet Rıza bu sebeple tahsil ettiği ziraat alanında iş bulamayınca Maarif Nezareti tarafından Bursa İbtidai-i Mülki Mektebi Müdürlüğüne atanmış ve kısa bir süre sonra da Bursa Maarif Müdürlüğü görevi kendisine

⁴⁶⁴İnternet: Taha Toros Arşivi, Belge No: 001550490007
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10327/001550490007.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 02.10.2018).

⁴⁶⁵ Mardin, Ş. (1983). *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İletişim Yayınları, İstanbul. s.129

⁴⁶⁶ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011) *a.g.e.* s. 14

⁴⁶⁷ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011) *a.g.e.* s. 14

verilmiştir.⁴⁶⁸ Bu görevde bulunduğu sırada 1889 yılında Fransız İhtilâli'nin 100. Yılı dolayısıyla açılan Paris Sergisi'ne kendisini görevli olarak tayin ettirmeyi başaran Ahmet Rıza bu bahaneyle tekrar yurt dışına çıkmıştır.⁴⁶⁹ Bu gezi sırasında Fransa'daki pozitivistlerle bağlantı kuran Ahmet Rıza II. Abdülhamid'in yurda dönmesi için yaptığı çağrıya uymayarak burada pozitivist yayın organlarında yazılar yazmaya başlamıştır.⁴⁷⁰ 1891 yılında Paris'te verdiği bir konferansta Osmanlı kadınları için kullandığı "hürriyetperverane" sözler gerekçesiyle yurda dönmesi için yapılan çağrıya bu defa da uymayan Ahmet Rıza bu sırada İstanbul'da kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti üyeleriyle temasa geçmiştir.⁴⁷¹ 1893 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği memleket hakkındaki düşüncelerini ve reform önerilerini içeren layihaları yayınlayan Ahmet Rıza saraya muhalif çevrelerin saygısını kazanmıştır.⁴⁷² Ahmet Rıza'nın bu Paris seyahati sonrası Avrupa'da mücadeleye karar kılması fikir ve kültür tarihimiz açısından oldukça önemli bir safhayı oluşturmaktadır.⁴⁷³

Ahmet Rıza Paris'te yazdığı yazılar ve eleştirilerle muhalifler arasında öne çıkmıştır. Dr. Nâzım Bey'in teklifi üzerine daha sonra adını bizzat ittihat ve Terakki olarak belirleyeceği cemiyete katılmıştır. 1895 tarihinde Türkçe Meşveret gazetesinin başına geçen Ahmet Rıza bu gazeteye ek olarak Fransızca Meşvereti de çıkarmaya başladı.⁴⁷⁴ Meşveret ilk sayısında Doğu kültürünün ancak Batı'dan alınacak bilim ve kültür sayesinde gelişeceğini bunun için halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerektiğini belirten bir program yayınlamıştır.⁴⁷⁵ Meşveret ilk sayılarından itibaren iç sorunların çözümü için diğer devletlerden yardım almanın sakıncalı olacağını vurgulamıştır. Ahmet Rıza bu konuda fikrini şöyle ifade etmiştir: "*Ecnebilere mülkümüze acra-yı hükümet değil işimize hariçten müdahale etmelerini bile namus ve haysiyet-i milliyeye bir ar sayarız.*"⁴⁷⁶

⁴⁶⁸ Ebuzziya, Z. (1989). a.g.m. s. 124-127

⁴⁶⁹ Göçmen, M. (1996) "Bir Jöntürk Aydını". **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih- Medeniyet- Kültür**. Cilt 7. İz Yayıncılık. İstanbul. s.116.

⁴⁷⁰ Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 287-288

⁴⁷¹ Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 287-288

⁴⁷² Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 288.

⁴⁷³ Fındıkoğlu, Z.F. (1962) "Auguste Comte ve Ahmet Rıza". **Türkiye Harsı ve İçtimaî Araştırmaları Derneği Dergisi**. Seri A. Sayı 34. Fakülteler Matbaası. İstanbul. s.5.

⁴⁷⁴ Ebuzziya, Z. (1989) a.g.m, s. 124-127

⁴⁷⁵ Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 287-288.

⁴⁷⁶ Mardin, Ş. (1983) **a.g.e.** s. 145.

Paris'e gitmeden önce Pozitivizme ilgi duymaya başlayan Ahmet Rıza "Fransız Pozitivist Cemiyeti" reisi olan Pierre Laffitte'nin verdiği derslere katılmış ve "Cemiyete" üye olarak kaydedilmiştir.⁴⁷⁷

II. Abdülhamid'in Fransız hükümeti ile anlaşması sonucu sınır dışı edilen Ahmet Rıza Belçika ve İsviçre'de Meşveret'i yayınlamaya devam ederek mücadeleci bir tavır sergilemiştir. Hiçbir zaman şiddet yanlısı olmayan Ahmet Rıza Bey İttihat ve Terakki'nin Sultana karşı planladığı suikast planına karşı çıkınca cemiyetle arası açılmış ve buna bağlı olarak Mısır'da Mizan gazetesini çıkaran Mizancı Murad Bey 1896 yılında cemiyet reisliğine getirilmiştir.⁴⁷⁸ 1897 yılında Girit İsyanı hakkında yazdığı bir makaleyi tekzip etmek istememesi üzerine cemiyetten çıkarılan Ahmet Rıza buna rağmen mücadeleden vazgeçmemiştir.⁴⁷⁹ Cemiyet merkezi sarayın Avrupa'ya gönderdiği başhafiye Ahmet Celaleddin Paşa ile Contrexeville'de anlaşma yaparak yurda döneyi kabul edince Mizancı Murad dâhil pek çok İttihatçı yurda dönmüş bu anlaşmaya karşı çıkan Ahmet Rıza muhalifler arasında yeniden öne plana çıkmış ve 1897 yılında cemiyet yeniden örgütlenerek başkanlık makamı kaldırılmıştır.⁴⁸⁰

Damad Mahmud Celâleddin Paşa ve iki oğlunun 1899 yılında Avrupa'ya kaçmasıyla yeniden canlanan muhalifler Prens Sabahattin'in çağrısı üzerine 4 Şubat 1902 tarihinde I. Jön Türk Kongresi'ni toplamışlardır.⁴⁸¹ Bu kongrede yabancı müdahalesi konusunda farklı görüşlere sahip biri Sabahattin Bey liderliğinde diğer ise Ahmet Rıza'nın liderliğinde iki grup ortaya çıkmıştır. Bu kongre sonrasında Ahmet Rıza müdahale fikrine karşı olanlarla birlikte "Şura-yı Ümmet" adıyla yeni bir derginin çıkarılmasına öncülük ederek burada Osmanlı Devleti içerisindeki bütün unsurları bir araya getirecek olan meşruti bir devlet

⁴⁷⁷ Fındıkoğlu, Z. F. (1962). a.g.m. s. 11

⁴⁷⁸ Ebuzziya, Z. (1989) a.g.m. s. 124-127

⁴⁷⁹ Ebuzziya, Z. (1989) a.g.m. s. 124-127

⁴⁸⁰ Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 289

⁴⁸¹ Ebuzziya, Z. (1989) a.g.m. s. 124-127

yapısını savunmuştur.⁴⁸² 1907 yılında toplanan II. Jöntürk Kongresi'nde de taraflar uzlaşmamış ve Ahmet Rıza Bey'in taraftarları azınlıkta kalmıştır.⁴⁸³

Rusya ile İngiltere arasında Reval'de yapılan görüşme sırasında Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına dair plan yapıldığı fikrini taşıyan subaylar 1908 Temmuzunda isyan edince II. Abdülhamid 23 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyeti yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmış ve bu ilan sonrası yurt dışında bulunan İttihatçılar uzun bir aradan sonra memleketlerine dönmüşlerdir. Ahmet Rıza ise arkadaşlarının isteği üzerine tedbir amacıyla bir süre daha yurtdışında kaldıktan sonra⁴⁸⁴ 2 Eylül 1908'de İstanbul'a gelmiş ve Ebu'l-ahrar (Hürriyetçilerin Babası) sıfatıyla karşılanmıştır. İstanbul mebusu olarak girdiği Meclis-i Mebusan'da oy birliği ile başkanlığa getirilmiştir.⁴⁸⁵ İttihat ve Terakki'nin hükümet işlerine karışmasını onaylamayan Ahmet Rıza; "*Memlekete sevgi gürültüsüz, kararlı, yürekten ve sessizce gösterilmelidir.*" ifadesiyle cemiyeti uyarmıştır.⁴⁸⁶ Şiddete her zaman karşı çıkan Ahmet Rıza 31 Mart Vak'ası sırasında gazeteci Hasan Fehmi, Zeki ve Ahmed Samim gibi şahısların öldürülmesi gibi olaylardan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlarını koparmış ve 1910 yılında merkez komiteden çıkarılmıştır.⁴⁸⁷ 1912 yılından sonra seçimlere katılmamış ancak padişah tarafından getirildiği Âyan Meclisi üyeliğine devam etmiştir. Bâb-ı Âli baskını sonrasında İttihatçılarla arası iyice açılan Ahmet Rıza Mütareke döneminde Sultan Vahdettin tarafından Âyan Meclisi reisliğine getirilmiştir.⁴⁸⁸

Mütareke sonrası vatanın kurtuluşu için çaba sarf eden Ahmet Rıza Vahdet-i Milliye adıyla bir cemiyet kurmuştur. Âyan Meclisinden güvendiği şahıslarla oluşturduğu bu cemiyetin amacını tüzüğünün birinci maddesinde: "Memleket ve milletin yüce hakları ve çıkarlarını korumak ve savunmak ve memleketi düşmüş olduğu tehlikeden esenliğe

⁴⁸² Rıza, A. (2007). **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 290

⁴⁸³ Ebuzziya, Z. (1989) a.g.m. s. 124-127

⁴⁸⁴ Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu. s.317

⁴⁸⁵ Göçmen, M. (1996). a.g.m, s. 116.

⁴⁸⁶ Rıza, A. (2007). **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu. s. 318.

⁴⁸⁷ Ebuzziya, Z. (1989) a.g.m. s. 124-127

⁴⁸⁸ Ebuzziya, Z. (1989) a.g.m. s. 124-127

ulaştırmak yollarını aramak ve hazırlamak” olarak belirlemiştir.⁴⁸⁹Bu cemiyet uzun vadeli olamasa da Ahmet Rıza’nın samimi bir çabası olarak tarihe geçmiştir.

Milli Mücadele’ye destek olan Ahmet Rıza 1919’da Mustafa Kemal Pařa’dan aldıđı bir mektup üzerine Paris’e giderek burada kamuoyu oluřturmak için çaba sarf etmiřtir.⁴⁹⁰ Mustafa Kemal Pařa, Ahmet Rıza’ya yazdıđı mektupta řu ifadeleri kullanmıřtır: “Bu ulusal ve yařamsal iř için İstanbul’da yüksek kiřiliđiniz gibi yurtsever ve söz sahibi dūřünörlere dūřen özveri, özellikle çok büyüktür.”⁴⁹¹

Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra siyasi kişiliğini bir kenara bırakan Ahmet Rıza 1926 yılında yurda dönerek Vaniköy’deki çiftliğinde hatıralarını kaleme almıştır.⁴⁹²Hayatının geri kalanını burada geçiren Ahmet Rıza 1930 yılında vefat etmiş ve Kandilli Mezarlığı’na defnedilmiştir.⁴⁹³

Ahmet Rıza kişilik bakımından incelenecek olursa soğukkanlı, çevresi için kritik ve laik dūřünce tarzına sahip olan ve mücadeleden asla vazgeçmeyen yazılarını hiçbir maddi menfaate kurban etmeyen bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Murat Bey’in 1897 yılında yurda dönmesiyle daha serbest bir ortamda yazılarını yazmaya başlayan Ahmet Rıza’nın bu tarihten sonraki yazıları kişiliği hakkında daha doğru çıkarımlar yapmamıza olanak vermektedir.⁴⁹⁴ Bir Türk milliyetçisi olarak tanımlayabileceğimiz Ahmet Rıza pozitivist, antiemperyalist ve seçkinci bir milliyetçilik anlayışıyla dini toparlayıcı bir kültürel unsur olarak kabul etmiştir.⁴⁹⁵ Ahmet Rıza Jön Türk Hareketini açısından kritik dönemlerde ilkelere bağlılığı ve mücadelecii kişiliği ile toparlayıcı bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁸⁹ Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu. s. 397-398.

⁴⁹⁰ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011) **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁹¹ Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu. s. 296.

⁴⁹² Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu. s. 291.

⁴⁹³ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011) **a.g.e.** s. 20.

⁴⁹⁴ Mardin, ř. (1983) **a.g.e.**, s. 132.

⁴⁹⁵ Mustafa GÜNDÜZ, Musa BARDAK, **a.g.e.** s. 30.

1895 yılından 1908 tarihine kadar neşrettiği Meşveret dergisinde “Ordre et Progres” (Düzen ve İlerleme) fikirleri üzerine temellenmiş “eğitim” üzerinde yoğunlaşan bir anlayış hâkimdir. Eğitim konusundaki fikirlerini din değerlerle destekleyen Ahmet Rıza kız kardeşi Fâhire’ye yazdığı bir mektupta şu ifadeleri kullanmıştır: “*Hazret-i Muhammed’in güzel sözlerinden biri de “Beşikten mezara kadar ilim taleb ediniz” kelâm-ı hikmetidir.*”⁴⁹⁶ Eğitime oldukça önem veren Ahmet Rıza devletin de eğitimi bir elit tarafından kontrol edilmesinin faydalı olacağını düşünmüştür.⁴⁹⁷

Ahmet Rıza kadınları her şeyden evvel bir anne olarak görmüş bu sebeple eğitimde öncelik verilmesi gereken bir grup olarak tanımlamıştır. Mükemmel bir millet oluşturma ancak eğitimi valideler yetiştirmek ve bu vasıta ile bütün milleti terbiye etmekle mümkün olacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁸ Öyle ki “*İlmi kadına lüzumsuz gören, kadını tahsilden alıkoyan haindir, milletine düşmandır.*” Sözleriyle bu konuda ne kadar hassas olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁹⁹ Anneliğin yalnızca çocuğu dünyaya getirmekten ibaret olmadığını asıl vazifenin çocuğu terbiye etmek olduğunu dile getiren Ahmet Rıza bu işin ancak eğitimi kadınlar tarafından layığıyla yerine getirileceğini düşünmekteydi.⁵⁰⁰

Sultan II. Abdülhamid’in kendisine bir hediye teklif etmesi üzerine Ahmet Rıza Kandilli’de bulunan Âdile Sultan Sarayı’nın restore edilerek bir Kız Mektebi haline getirilmesinin kendisini memnun edeceğini bildirmiş ve bu önerisi padişah tarafından kabul edilmiştir.⁵⁰¹ Burada Sultânî-i İnâs Mektebi kurulması için çalışmalara başlayan Ahmet Rıza tamir işleriyle bizzat ilgilenmiş gerekli mali yardımı sağlayarak mektebin pek çok ihtiyacını karşılamıştır.⁵⁰² Ancak mektebin tadilatı sırasından önce Balkan Harbi ardından Dünya Savaşı çıkmış, savaşlar sırasında Ahmet Rıza hükümetin politikalarını eleştirince kendisine hediye edilen mektep Maarif Nezareti’ne devredilmiştir.⁵⁰³ 31 Mart Vak’ası sırasından Ahmet Rıza Bey’in bu girişimini hoş karşılamayan muhafazakâr kitleler batılı tarzda

⁴⁹⁶ Muammer GÖÇMEN, a.g.m. s. 116. 1996

⁴⁹⁷ Mardin, Ş. (1983). a.g.e, s. 156.

⁴⁹⁸ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011) a.g.e. s. 118.

⁴⁹⁹ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011) a.g.e. s. 134.

⁵⁰⁰ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011) a.g.e. s. 131.

⁵⁰¹ Rıza, A. (2007) a.g.e. editör: Ö. Andaç Uğurlu, s. 326.

⁵⁰² Rıza, A. (2007) a.g.e. editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 326.

⁵⁰³ Rıza, A. (2007) a.g.e. editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 327.

eğitimle kızların bilinçli olarak kültürüne yabancılaştırıldığını öne sürerek Sultani-i İnâs mektebine karşı çıkmışlardır.⁵⁰⁴ Ahmet Rıza Bey muhaliflerin bu söylemlerine karşı şu şekilde cevap vermiştir:

*“31 Mart hadisesi bu teşebbüslerime ilk darbeyi vurdu. Softaların saldırını pek normal buldum. Kadını esir gibi kullanmak isteyenler, kızların tahsil ve terbiyesine, hürriyetine razı olmazlar.”*⁵⁰⁵

Kadınların da erkekler gibi tahsil görmelerini ve erkekler kadar hür olmalarını isteyen Ahmet Rıza bu konuda kadınların da haklarını savunmaktan geri durmamaları gerektiğini sık sık belirtmiştir. Batılı kadınların hak arayışından dersler alınması gerektiğini şu sözlerle ortaya koymuştur: *“En medenî memleketlerde bile kadınlar haklarını, hürriyetlerini zorla istirdat ediyorlar. Her tarafta bu işle meşgul ve her biri bin kadından mürekkep fırkalar var. Bizde kadınlar yeniden bir hak ve imtiyaz istemek değil, şeriatın, kanunun kendilerine bağışladığı hukuk ve müsedâttan⁵⁰⁶ bile istifade etmek yolunu aramıyorlar.”*⁵⁰⁷ Buradan hareketle Ahmet Rıza, kadınlara mevcut durumlarını değiştirmek için önemli görevler üstlenmeleri gerektiğini şu sözleriyle de açıkça ifade etmiştir:

*“Bir kaç bin kadın ittifak etmeli, ayaklanmalı, evladının hukukunu istirdat etmek, kocasını, karındaşını zalim pençesinden kurtarmak hâsılı bu zulüm ve istibdada bu su-i ahlâka, bu zül ve esarete ve hakarete nihayet vermek için herkes elinden geleni yapmalıdır.”*⁵⁰⁸

Yaygın evlilik geleneklerine de değinen Ahmet Rıza görücü usulü evliliklerin temellerinin sağlam olmadığını belirterek bu şekilde yapılan evliliklerde eğitimsiz kadınların yalnızca güzellikleri nispetinde değer gördüğünü dile getirmiştir. Kadına nispetle daha eğitilmiş olan erkeğin muhabbet edemediği eşinden zamanla uzaklaştığını düşünen Ahmet Rıza konuyu şu şekilde özetlemektedir: *“İlim ve irfanı olamayan kadın güzellik zamanı geçince solmuş, kurumuş çiçek gibi atılıyor. Kadın bir erkeği ancak muhabbet ve nezaketiyle,*

⁵⁰⁴ Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 377-378.

⁵⁰⁵ Rıza, A. (2007) **a.g.e.** editör: Ö. Andaç Uğurlu s. 330.

⁵⁰⁶ Müsâdat: Müsâdeler, İzinler

⁵⁰⁷ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011) **a.g.e.** s. 119

⁵⁰⁸ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011). **a.g.e.** s. 152

*ef'âl-i memduhasıyla*⁵⁰⁹ yanında tutabilir.”⁵¹⁰ Harem hayatının bir gelenek haline gelmesini eleştiren Rıza Türklerde çok eşliliğin hiçbir zaman var olmadığını ve tutunamayacağını belirterek bu geleneği dini kaidelere dayandıranlara da şu ifadelerle karşı çıkmıştır:

*“Kadınlara uygulanan harem ve kadının erkeklerden kaçmaları dini kaidelerin etkisiyle olmamıştır. Öyle Türk aileleri var ki evlerinde harem hayatı tamamıyla tahrip olmuştur.”*⁵¹¹

Ahmet Rıza Bey kız kardeşi Selma Rıza Hanım’a da bir kadın olarak toplumsal olaylarla ilgilenmesi konusunda destek olmuştur. Kıymetli bir mesai arkadaşı olarak gördüğü kardeşi ile Paris’te hem birlikte yaşamış hem de Selma Hanım’a eğitimi konusuna yardımcı olmuştur.⁵¹² Ahmet Rıza ve Selma Rıza Paris’te Monge Sokağı’nda bulunan dairede dokuz sene birlikte yaşamış aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yayın organlarını birlikte hazırlamışlardır.⁵¹³ Meşrutiyetin ilanı sonrasında yurda dönünce kız mektebi için birlikte çabaladıkları ve çokça vakit geçirdiği kız kardeşini en samimi duygularla seven Ahmet Rıza 2 Şaban 1327 (19 Ağustos 1909) tarihinde Selma Rıza’ya ithaf ettiği Boğaziçi’nde Yıldız Doğarken adlı şiirinde duygularını şöyle ifade etmektedir:

*“Bu bir hande, hande-i safâ mı? Dedim,
Yoksa, hülyalarım hep canlanarak
Şu gördüğüm şekle mi temessül etmiş?
Ah, ey şekl-i müstesna sen bu dünyanın
Bütün mehâsinini câmi ’sin elbet
Handenle gönülden her elemi sildin,
Muzlim zemine bir reng-i diğer verdin*

⁵⁰⁹ Ef'âl-i Memduha: Övülecek fiiller.

⁵¹⁰ Gündüz, M ve Bardak, M. (2011) **a.g.e.** s. 127

⁵¹¹ İnternet: Taha TOROS Arşivi, Belge No:001550490007

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10327/001550490007.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 11.10.2018).

⁵¹² İnternet: Taha TOROS Arşivi, Ahmet Rıza’nın Hayatı, Belge No: 001550490007.

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10327/001550490007.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 11.10.2018)

⁵¹³ İnternet: Taha TOROS Arşivi, Selma Rıza’nın Paris’te Kaldığı Ev, Belge No: 001560527008.

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10455/001560527008.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 15.10.2018).

*Unutmam, hayalimde mahfûz kalacak
Bütün ömrüme te'sîri muhakkaktır
O ne manzara ah, o ne akşam idi!*"⁵¹⁴

Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşine yazdığı bu şiir her şeyden önce kardeşiyle samimiyetinin ve muhabbetinin kanıtı niteliğindedir. Başarılı bir Osmanlı kadın olan Selma Rıza Hanım'ın gerek eğitim konusunda gerekse iş hayatında abisi Ahmet Rıza'nın desteğini aldığı ve fikirlerinden de etkilenmesinin muhtemel olduğu ortadadır. Ahmet Rıza Bey'in pozitivist düşünceleri ile kendi öğrenimlerini sentezleyen Selma Hanım'ın fikir dünyası işte bu şekilde oluşmuştur.

5.3. İttihatçı Bir Kadın Olarak Selma Rıza' nın Mücadelesi

Bürokrat bir babanın ve Avusturya asıllı asil bir annenin en küçük çocukları olarak 1872 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Selma Rıza ilk eğitimini özel hocalardan almıştır. ⁵¹⁵ 1899 yılında henüz 28 yaşındayken ailesinden habersiz yaptığı plan doğrultusunda kılık değiştirerek Paris'e abisi Ahmet Rıza'nın yanına kaçarak hürriyet mücadelesinde katılmıştır. ⁵¹⁶ Bu cesur davranışıyla Jön Türkler arasında saygınlık kazanan Selma Rıza güçlü Fransızcası sayesinde eğitim hayatını Paris'te devam ettirmiş "Sorbonne Üniversitesi"ne devam ederek burada yükseköğrenim gören ilk Türk kızı olmuştur. ⁵¹⁷

Paris'e gidişinin ardından babasının vefatı üzerine aile fertlerine Tekâ'üd Sandığı ⁵¹⁸ tarafından tahsis edilen 462 kuruşluk maaşı derhal kesilen Selma Rıza bu durumu açıklığa kavuşturmak için defalarca dilekçe yazdıysa da cevap alamamış bunun üzerine Paris sefaretine müracaat ederek hakkını aramıştır. ⁵¹⁹ Konu üzerinde yapılan yazışmaların

⁵¹⁴ İnternet: Taha TOROS Arşivi, Belge No: 001550505007.

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10413/001550505007.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 18.10.2018).

⁵¹⁵ İnternet: Taha TOROS Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza, Belge No: 001580766010, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 19.11.2018)

⁵¹⁶ İnternet: Taha TOROS Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza, Belge No: 001580766010, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 20.11. 2018).

⁵¹⁷ İnternet: Taha TOROS Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza, Belge No: 001580766010, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 20.11. 2018).

⁵¹⁸ Tekâ'üd Sandığı: Emekli Sandığı

⁵¹⁹ BOA_ BEO_001696_127180_002_001

ardından 1316 yılı Ağustos ayında yapılan yoklamada kendisinin Paris’te bulunduğunun anlaşılması üzerine maaşının durdurulduğu cevabını almıştır.⁵²⁰ Tekâ’üd Sandığı tarafından maaşının yeniden kendisine tahsis olunması için yurda dönmesi şart koşulmuştur.⁵²¹ Selma Rıza tek geliri olan bu maaşı da kaybetmesine rağmen mücadelesinden vazgeçmemiş asla geri dönmeyi düşünmemiştir.

Selma Rıza Paris’te meşrutiyetin ilanı için çalışan Jön Türkler arasında bulunan tek kadın olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yayın organı konumundaki “Meşveret” ve “Şuray-ı Ümmet” gazetelerinde fiilen görev almış bu sebeple “İlk Türk kadın gazeteci” unvanını kazanmıştır.⁵²² İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin on yıl kadar süren Avrupa Mücadelesinde cemiyet mensupları arasında tek kadın olması dolayısıyla siyasi alanda Osmanlı kadınına öncülük etmiştir.⁵²³ Tanzimat Döneminde Fatma Aliye, Nigar Hanım, Makbule Leman, Emine Semiye ve Selma Rıza gibi Batı kültürüyle yetişmiş ve eğitim almış genellikle daha üst tabakadaki ailelere mensup kadınların Avrupa’daki kadınların hak arayışına şahit olmaları bir bilinçlenmenin temellerini oluşturmuş ve zaman içerisinde bu algı kadınlar arasında yaygınlaşmıştır.⁵²⁴

1908 yılında Meşrutiyet’in ilanından sonra Eylül ayında İstanbul’a dönen Selma Rıza bundan sonraki hayatında gazetecilik yerine kültürel ve sosyal konularla ilgilenerek kadınların eğitimi konusunda çalışmalar yapmıştır.⁵²⁵ Paris’te kaldığı yıllarda edebiyat, sosyoloji ve tarih alanında kendini yetiştiren Selma Rıza Claude Farrere gibi Fransız yazarlar

⁵²⁰ BOA_BEO_001696_127180_001_001

⁵²¹ BOA_BEO_001696_127180_003_001

⁵²² İnternet: Taha TOROS Arşivi, “Selma Rıza Hanım’a Ait Biyografi”, Belge No: 001635527019.

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10663/001635527019.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 10.01.2019)

⁵²³ İnternet: Taha TOROS Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza, Belge No: 001580766010,

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868>. (Erişim Tarihi 11. 01.2019). Bedrettin Aytaç, “The Question of Women in the Works of Selma Rıza and Ziadeh” adlı makalesinde Selma Rıza için İttihat ve Terakki Partisi’nin tek kadın üyesi tanımını kullanmıştır. Bkz. Bedrettin Aytaç, “The Question of Women in the Works of Selma Rıza and Ziadeh”, Orient am Scheideweg, Verlag Dr. Kovac, (Edt. By Martin Tamcke) , Hamburg, 2003, s. 309-319.

⁵²⁴ Doğan, R.B. ve Metintaş, Y.M. (2017) “Selma Rıza Feraceli (1872-1931) ve Türk Kadınının İlk Gazetecilik Deneyimleri” **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**. Cilt 1. Sayı 2. s.100-108.

⁵²⁵ İnternet: Taha TOROS Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza. Belge No: 001580766010,

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 15.01.2019)

tarafından başarılı bir sosyolog olarak kabul görmüştür.⁵²⁶ Çeşitli alanlarda kendisini yetiştirmiş olan Selma Rıza yurda döndüğünde Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigar Hanım gibi aydın kadınlar onunla gurur duymuşlardır.

Selma Rıza Paris'te geçirdiği yıllarda olduğu gibi yurda döndükten sonra da sosyal ve kültürel olarak kadın konusunda çalışmalar yapmıştır Kadın eğitimi konusunda abisi Ahmet Rıza ile fikir birliği içinde bulunan Selma Rıza İnâs Mektebi gayretle çalışmıştır. İttihat ve Terakki'nin kadın üyelerinden Emine Semiye Hanım⁵²⁷ Selma Rıza'nın bu okul için verdiği mücadeleden şu sözlerle bahsetmektedir:

“31 Mart belasından önce Kadınlara Mahsus Sultaniye'nin açılışı için ünlü kadın savaşçımız Selma Hanımefendi pek çok çalışmalarda bulundu. Hatta Vaniköyü'ndeki Adile Sultan Sarayı Abdülhamid'den alınarak bu hayırlı işe tahsis olunacaktı. Sonra, dokuz yıl boyunca sürekli arttırdığı ilim ve irfanından vatanın kızlarını yararlandırmak gibi büyük bir fikir taşıyan kişinin (Selma Rıza'nın) gericilerin şiddetli saldırılarıyla neler çektiğini bütün sevenleri ebediyen unutamayacaklardır.”⁵²⁸

Buradan hareketle Selma Hanım kadın eğitimi konusunda bütün tehlikeleri göz alarak, dönemine göre radikal adımlar atma cesaretini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Selma Rıza Millet Gazetesi tarafından yayımlanan bir röportajında kullandığı şu ifadelerden dolayı ağır eleştirilere maruz kalmıştır: *“Osmanlı hukukunda boşanma işleri iğrenç bir haldedir... Buna sebep kadınının hukukuna vâkıf olmamasıdır... Meşrutiyet idaresi Osmanlı Kadınlarının hayat şartlarını tamamıyla değiştirecektir.”*⁵²⁹ Selma Hanım'ın kadın eğitimi konusundaki çalışmalarından ve fikirlerinden rahatsız olan Derviş Vahdeti *Volkan Gazetesi*'nin 8 Nisan 1908 tarihli sayısında şu ifadeleri kullanmıştır: *“Tiyatrolarda, zevk-ü sefalarda, meyhanelerde, kerhanelerde rezalete başladınız.*

⁵²⁶ Uçman, A. (2003) “Selma Rıza'nın Mektupları” **Tarih ve Toplum Dergisi**. Sayı 235. Temmuz. S. 39-40.

⁵²⁷ Emine Semiye Hanımı Ahmet Cevdet Paşa'nın küçük kızı ve Fatma Aliye Hanım'ın kız kardeşidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti adına yürüttüğü faaliyetler Kıbrıslı Kamil Paşa döneminde ortaya çıkınca Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır.

⁵²⁸ Altıntaş, Z. (2017) “İttihat ve Terakki'de Kadın Olgusu ve Selma Rıza” **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)**. Sayı 6. Güz. s. 117-133

⁵²⁹ Altıntaş, Z. (2017) **a.g.e.** s. 117-133

“Selma”larla muhadderat-i İslamiye’nin çarşafalarını bile attıracak neşriyatta bulununuz. Beyoğlu’nda çarşafı İslam kadınlarının birahanelere gitmesine kadar mesag-i⁵³⁰ hürriyete teşmil ettiniz.⁵³¹ Allah da sille-i şeriatı ensenize indirmek için İttihad-i Muhammedi Cemiyeti’ni meydana getirdi.”⁵³² Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Selma Hanım fikirlerinden ve çalışmalarından dolayı dinsizlikle suçlanmış ve muhafazakâr çevrelerce yapılan ağır eleştirilerin hedefi olmuştur.

Selma Rıza Hanım edebiyat alanında varlığını yayınlanmamış şiirleri ve romanları ile göstermiştir. Selma Hanım’ın didaktik bir tarzla yazdığı ve fikirlerine dair önemli ipuçlarını içeren iki adet roman denemesi bulunmaktadır.⁵³³ Şiirleri ve romanlarından biri hakkında yeterli bilgiye sahip olmasak da “Uhuvvet” adlı romanı Nebil Fazıl ALSAN tarafından bir tesadüf sonucu bulunarak özenle sadeleştirilmiş ve Kültür Bakanlığı’nca 1999 yılında yayımlanmıştır.⁵³⁴ Selma Rıza Hanım henüz 1892 yılında henüz 20 yaşındayken yazmaya başladığı bu romanı 1897 yılında bitirmiş ancak ne yazık ki eseri o hayattayken yayımlanmamıştır.⁵³⁵ Selma Hanım romanı ne amaçla yazdığını ise şu şekilde ifade etmişti: “Uhuvvet’i yaranmak namım teşhir etmek maksadıyla değil ihvanıma bir yadigâr olmak üzere yazıyorum.”⁵³⁶ Nebil Fazıl Alsan romana yazdığı önsözde bu romanın, ilk Türk kadın romancı olarak bilinen Fatma Aliye Hanım’ın ilk eseri olan Muhadarat (1892) adlı romanından birkaç ay önce yazılmaya başlandığını belirterek ilk Türk kadın romancı olarak Selma Rıza Hanım’ı kabul etmektedir.⁵³⁷

Uhuvvet (Kardeşlik) adlı roman Merzukîzâde ailesinin ve bu ailenin iki ayrı karakterdeki oğlu Mürşit ve Adil kardeşlerin etrafında şekillenen konakta yaşayan bu ailede cariyelik, kalfalık ve dadılık kavramlarını eleştirerek ailesinin düşüncelerine uzak duran Adil’in ideal bir tip olarak gösterilmesiyle başlamaktadır.⁵³⁸ Ailenin annesi olan Dilber Hanım eşinin ölümünün ardından eline aldığı yönetim erkini kimseye kaptırmak istemediği

⁵³⁰ Mesag: Açlık

⁵³¹ Teşmil Etmek: Kapsamını genişletmek

⁵³² Ok, S. (2012) a.g.e. s. 31.

⁵³³ Uçman, A. (2003) a.g.e. s. 39-40

⁵³⁴ Çetin N. (1999). “Selma Rıza, Uhuvvet (Kardeşlik)” Osmanlıcadan Sadeleştiren: Nebil Fazıl Alsan. T.C Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1999”. **Türk Dili Dergisi**. Sayı 587. Kasım 2000

⁵³⁵ Rıza, S. (1999) **Uhuvvet**. Haz. Nebil Fazıl ALSAN. T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 522-531.

⁵³⁶ Rıza, S. (1999) a.g.e. s. 20-480.

⁵³⁷ Çetin N. (1999) a.g.m. s. 522-531

⁵³⁸ Rıza, S. (1999) a.g.e. s. 24-120.

için oğullarının kolayca gözden çıkarabileceği cariyelerle birlikte olmasını desteklemektedir. Tek eşliliği savunan ve bir gün gönlünü Sabiha adında bir kıza kaptıran Adil'in duygularından haberdar olan Dilber Hanım Sabiha'yı ileride kendisine rakip olması çekincesiyle Mürşit adındaki zevke ve cariyelere düşkün oğluyla evlendirir.⁵³⁹ Yazar çok eşlilik ve cariyelik konularını bu tür evliliklerden doğacak çocuklar açısından da değerlendirerek çok önemli bir soruna değinmiştir.⁵⁴⁰ Mürşit ve Sabiha'nın aile yaşamına sürekli olarak müdahalede bulunan Dilber Hanım oğlu Mürşit'i eşi Sabiha ve kardeşi Adil Bey'in ihanetine ikna ederek Sabiha'nın kızı Zeliha ile birlikte konaktan atılmasını sağlar ve böylece mutlak otoritesini sorgulayan Sabiha'dan kurtulur. Yazar Sabiha Hanım konaktan kovulurken devrin kadın anlayışını daha iyi anlatabilmek için dile yerleşmiş olan ifadelere de yer vermiştir. Örneğin, Sabiha bir eşya gibi ansızın yıllarca yaşadığı konaktan evlatları elinden alınarak atılırken arkasından "Evlat babaya- lânet anaya" atasözü kullanılmıştır.⁵⁴¹

Sabiha kızı Zeliha ile bir süre tanıdıklarında misafir olarak kaldıktan sonra ciddi bir hastalığa yakalanarak vefat eder. Bu süre zarfında Adil Bey Sabiha'yı bulur ve annesi Dilber Hanım'ın türlü oyunlar oynayarak Sabiha'yı kardeşiyle evlendirdiğini öğrenir. Öksüz kalan Zeliha'yı yanına alarak kalan ömrü boyunca onunla bizzat ilgilenir. Mürşit Bey'in Zeliha adını koyduğu, ancak amcası Adil Bey'in Meliha diye hitap ettiği Sabiha'nın küçük kızı romanın asıl kahramanıdır. Meliha yazarın idealize ettiği bir karakter olarak öncelikle amcası Adil Bey'den eğitim almış daha sonra Beyrut Amerikan Koleji'nde öğrenim görerek üniversite eğitimi için Fransa'ya gitmiştir.⁵⁴² Fransa'da felsefe eğitimini tamamlayan Meliha yeniden Adil'in yanına Beyrut'a dönmüş ve bir süre sonra manevi babası Adil Bey'i kaybetmiştir. Meliha, Adil Bey 'in son nasihatine uyarak adını "Zeliha" olarak değiştirmiş ve kendisine kalan mirasla kardeşlerini bulmak için İstanbul'a yerleşmiştir.⁵⁴³ Zeliha kardeşlerine ulaşarak geçmişte yaşananları, Dilber Hanım'ın ve babası Mürşit'in acı çekerek can verdiklerini öğrenir ve kardeşleriyle gerçekleri paylaşır. Kardeş olmanın mutluluğunu yaşayan Zeliha romanı şu sözlerle tamamlar:

⁵³⁹ Rıza, S. (1999) a.g.e. s. 22-105.

⁵⁴⁰ Oktay, G. (2016) "Selma Rıza'nın Uhuvvet Romanında Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Yapıları".

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ. Sayı 20. Bahar. s. 141-156.

⁵⁴¹ Rıza, S. (1999). a.g.e. s. 136.

⁵⁴² Rıza, S. (1999) a.g.e. s. 210-250

⁵⁴³ Oktay, G. (2016) a.g.m. s. 141-156

“Ey şevkat örnekleri ve güzel ahlak sahibi olan kardeşlerim! Mutluluk ancak Sevgi... Kardeşlik ile birlikte olduğu zaman, yani bu iki güzel ahlakla birleştiği zaman vardır. Birbirimizi sevelim. Çünkü hayatın tadı ancak bundan ibarettir!...”⁵⁴⁴

Uhuvvet romanı Selma Rıza'nın toplumsal hayatta eleştirdiği konuları ve bakış açısını değerlendirebilmemiz için mutlaka incelenmesi gereken bir kaynaktır. Romanda erkek karakterler, kadın karakterlere göre daha geri planda bulunmakla birlikte kadınlar önceleri kendilerini yapılan haksızlıklara sabır gösterecekler de bir noktada tepkilerini ortaya koyarak varlıklarını hissettirmişlerdir. Romanda Selma Rıza'ya benzerliği ile dikkat çeken Meliha, annesinin başına gelenleri, dönemin kadın ve evlilik konusundaki bakış açısını eleştirirken deneyimlerinden ve aldığı eğitimden yararlanmaktadır.⁵⁴⁵ Eğitimli kişiliğiyle ön plana çıkan Meliha kardeşlerine göre daha rasyonalist ve cesaretli bir tavır sergileyerek toplumsal kurallara karşı çıkabilmektedir.⁵⁴⁶ Romanı İstanbul, Beyrut, Fransa ve Cezayir gibi farklı coğrafyalarda sürdüren Selma Rıza farklı toplumsal yapıların kadınlık algılarını ortaya koymak gibi önemli bir görev üstlenmiştir. Ataerkil düzen içinde ezilen ve küçük yaşta evlendirilerek “çok eşliliğe” katlanmak zorunda kalan kadınların hayatlarına dikkat çekmiş ve “iffetsizlik” olarak tabir edilen bazı davranışlarla dönemin toplumsal cinsiyet algısını ortaya koymuştur.⁵⁴⁷

Romanda Dilber, Sabiha ve Meliha tipleriyle üç kuşak boyunca Türk kadınının geçirdiği dönüşüm ortaya koyulmuş Dilber “reddedilen”, Meliha “önerilen” kadın tipleri olarak karşımıza çıkarken, Sabiha dönüşüm sırasında fedakârlık ve acı çağını yaşayan bir geçiş süreci tipi olarak görülmektedir.⁵⁴⁸ Romanda kardeş sevgisi ve dayanışması teması öne çıkarken doğu-batı kültür karşılaştırmalarına da sıkça yer verilmiştir. Romandaki tipler mutlak iyi ve mutlak kötü olarak keskin çizgilerle ayrılmış ve sonunda kötülerin cezasını çekeceği, iyilerin mutlu olacağı tezi vurgulanmıştır. Gürsel Aytaç ayrıntılı bir incelemeden sonra romanı “Nitelikli İlk Kadın Romanı” olarak tanımlamış Selma Hanım'ın 19. Yüz yıl

⁵⁴⁴ Rıza, S. (1999) a.g.e. s. 472

⁵⁴⁵ Aytaç, G. “19. Yüzyıl Romancılığımızın Nitelikli İlk Kadın Romanı Keşfedildi: Selma Rıza'nın 1892'de Kaleme Aldığı “Uhuvvet” **Türk Yurdu (Türk Romanı Özel Sayısı)** XX (153-154) s. 77-79.

⁵⁴⁶ Oktay, G. (2016). a.g.m. s. 141-156.

⁵⁴⁷ Oktay, G. (2016) a.g.m. s. 141-156.

⁵⁴⁸ Çetin N. (1999) a.g.m. s. 522-531

romancılığını aşan “ilerici” bir bakış açısıyla kadın hakları sorunsalını ele aldığını ifade etmiştir.⁵⁴⁹

Selma Rıza hem yazdıklarıyla hem de faaliyetleriyle Osmanlı kadını için radikal sayılabilecek adımlar atmıştır. Selma Hanım yurda döndükten hemen sonra Doktor Besim Ömer Paşa'nın başkanlığını yaptığı Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış ve beş yıl kadar bu kurumun genel sekreterliğini yapmıştır.⁵⁵⁰ Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kadınlar Şubesi savaş zamanında büyük bir fedakârlıkla çalışarak cepheye yardım sağlamak amacıyla konferanslar, kermesler, sergiler düzenlemiş, kadınlardan toplanan el işlerinin satışından elde edilen geliri muhtaç ailelere, orduya ve çocuklara harcamıştır.⁵⁵¹ Bir süre sonra cemiyet içinde vicdanına ters düşen bazı aksaklıklar görmüş ve bunların düzeltilmesi konusunda uyarılarda bulunmuştur. Gerekli önlemlerin alınmadığını gördüğünde ise derhal istifa ederek tepkisini ortaya koymuştur. Selma Hanım bu süreçte yaşadıklarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Âzâ-yı müessesesinden bulunduğum ve dört buçuk sene te'âlî ve terakkisi için çalıştığım bir cemiyetin maksâd-ı hayırperverânesine olan merbûtiyetim beni şimdiye kadar daima o cemiyete müteallik husûsâtta – başkalarınca belki pek ifratkârâne addedilecek- bir ciddiyetle harekete sevk ve icbâr etmişti.

İnfikâkımdan evvel her türlü ihtârât ve istirhâmâtıma rağmen cereyân eden bazı ahvâl-i müessife dolayısıyla ne büyük bir mesuliyet-i vicdâniye karşısında bulunduğumu o zaman mükerreren vuku bulan mülâkâtlarda gerek zât-ı ismetânelerine ve gerek Doktor Besim Ömer Paşa Hazretleriyle diğer refikalarımın bir tafsîl arz etmiş ve hallerin izâlesi çaresine bir an evvel tevessül olunmasını rica eylemiştim. Cemiyetin menâfi'inden başka hiçbir maksada müstenid olmayan maruzât-ı hâlisânemin nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmadıktan başka bilakis ne suretle sû-i tevîl bilâhere gördüm ve anladım. Henüz ne vazifesi ve ne de hak ve salâhiyeti ta'yîn etmemiş bir heyet içinde kâh ârizî kâh keyfî ve iltizâmî bir takım harekât ve muamelâtın bâzîçesi olmak şâibesinden kurtulmak için istifaya mecbur edildim.”⁵⁵²

⁵⁴⁹ Aytaç, G. a.g.m s. 77-79

⁵⁵⁰ Uçman, A. (2003) a.g.e. s. 39-40

⁵⁵¹ Tepekaya M. ve Kaplan. L. (2003). “Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı 10. s. 147-202.

⁵⁵² İnternet: Taha Toros Arşivi, Ahmet Rıza Bey Tarafından Selma Rıza Hanım'a Gönderilen Mektup, Belge No: 001570216009.

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/11053/001570216009.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 18.01.2019).

Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere vicdani olarak rahatsız olduğu bir kurumda bulunmayı reddeden Selma Hanım aralarında Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi Nimetullah Hanım'ın da bulunduğu pek çok şahsın ısrarlara rağmen kararından vazgeçmemiştir.⁵⁵³

Selma Hanım Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ndeki faaliyetlerinin yanı sıra Teali Nisvân Cemiyeti için de çaba sarf etmiş henüz tecrübesiz olan kadın cemiyetlerine refakat ederek gelişimlerine katkı sağlamıştır.⁵⁵⁴ Selma Rıza her ne kadar büyük bir tevazu içinde yaşayarak çekingen bir tavırla kendisini ön plana çıkarmayı sevmese de kadınlık konusunda bazı tanınmış şahsiyetlerle ve gazete başyazarlarıyla yaptığı çetin yazışmalarla cesaretini ortaya koymuş, bu konuda yazılanları ilmi açıdan tek başına cevaplayarak Osmanlı kadını için öncü olmuştur.⁵⁵⁵ Selma Hanım ile aileleri arasında yakınlık bulunan dönemin önemli yazarlarından Sami Paşazade Sezai Bey Selma Hanım'ı "kadınlığın tacı" olarak tanımlamış ve onun kültür dünyasının zenginliğinden söz etmiştir.⁵⁵⁶

Selma Hanım yakın çevresi de dâhil olmak üzere kadınlık konusunda daima eğitici bir rol üstlenmiş süregelen köhne fikirlerle mücadeleyi bir görev olarak benimsemiştir. Aile dostu olan Sami Paşazade Sezai Bey'in 19 Kasım 1917 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde yayımlanan "Şiir ve Kadın" başlıklı yazısına cevaben yazdığı satırlarda bu iki kavramın birbirinden ayıramayacağını şöyle ifade etmiştir:

"Ser levha Şiir ve Kadın değil mi idi? Asırlardan beri aralarında refâkat ve sahâbet tesiriyle yekdiğerine mezc olan bu iki nâ-bahtı bugün birbirinden ayırmak istiyorlar ve bunu evvela isteyen de bir kadın!.. Siz muhterem biraderim hiç şüirsiz bir kadın tasavvur edebilir misiniz? Tarlasında buğday eken, başak toplayan, dereye çocuğunu yıkayan, kulübesinde hamur yoğuran bir köylü kadının bile evzâ ve etvârında -dikkat edildiyse- cüz'î ve ibtidâi bir şiirin mevcudiyeti görülür...."

Siz ki şairsiniz, edipsiniz ve şarklı olmak itibarıyla biraz da hayalperestsiniz, nasıl oluyor da bugün kadını şiirden, temâyülât-ı şâirânenin mâhasalı olan zarâfetten,

⁵⁵³ İnternet: Taha Toros Arşivi, Selma Rıza Hanım'a Ait Biyografi, Belge No: 001635527019, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10663/001635527019.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 18. 01.2019).

⁵⁵⁴ Uraz, M. (1941). **Kadın Şair ve Muharrirlerimiz**. Tefeyyüz Kitabevi. İstanbul. s. 210.

⁵⁵⁵ İnternet: Taha TOROS Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza, Belge No: 001580766010, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 14.02.2019).

⁵⁵⁶ İnternet: Taha TOROS Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza, Belge No: 001580766010, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 14.02.2019).

nezâketten ayırmak isteyenlere karşı kalbinizde bir isyan duymuyorsunuz da sükût ediyorsunuz? Beşeriyet içinde kadının en büyük vazifesi dünyanın maddi ve manevi güzelliklerini idâme ettirmek değil midir?

Sizden istirhâm ederim efendim, bu temenni edilen ayrılığı yalnız kadınlık için değil bütün beşeriyet için bir felaket, büyük bir mahrumiyet olduğunu birkaç sözle ilan ediniz! Aldanmaya pek mütemâyil olan halkımızı biraz irşâd buyurunuz. Bu hususta size müracaat edişimi de mazur görünüz. Bir zaman, şimdi ismini bile unutmaya çalıştığımız bir diyarda bazen bu gibi mesele dair aramızda söz geçtikçe birbirimizi pek iyi anlardık, hatırlıyorum. Bugün de kalbimin isyanını biraz teskîn için sizinle hasbihâle ihtiyaç hissettim! Yine beni anlayacağınızdan ümitvarım.”⁵⁵⁷

Kadınlık konusunda hassasiyetini kaleminin gücüyle ortaya koyan Selma Hanım Tasvir-i Efkâr Gazetesi’nde yayımlanan “İslam Hanımlarının Kepâzeliklerinden” başlıklı makalesiyle Osmanlı kadınlarını zan altında bırakan Ebuzziya Tevfik’in yazdıklarını “Bir Kadın” imzasıyla kadınlar adına cevaplamıştır. Makalesinde birkaç örnek üzerinden genellemeler yapan Ebuzziya Tevfik’e karşı Selma Hanım kaleminin gücünü kullanarak:

“Malum-ı irfân-semâtınızdır ki her milletin nisvânı içinde şuh meşrep olanlar tabiatın ilcaât-ı sakînesine haysiyet ve vakar tesviyesine feda edenler bulunur; fakat hiçbir millet içinde hiçbir fert âkıl tasavvur olunamaz ki böyle bir zümre-i kalilenin ef’âl ve harekâtını o milletin bütün nisvânına şâil olabilecek bir serlevha ile gazetesine derc ve halka ilan etmek gibi bir gayretkeşliği dini ve milli bir vazife addeyleyebilsin.

Tasvir-i Efkâr bu uzun makalesiyle başımıza çöken musibetlerin esbâsını kadın eteklerinin uzunluğu veya kısalığında arayan ve rast geldiği İslam kadınına her ne kıyafette olursa olsun taarruzu sevap ve mübah addeden bir halka hitap ettiğini unutmamasın. Muhadderât-ı İslamiyeyi böyle bir zihniyet taşıyan adamların elinde parçalamak için çare arıyorsa buna Tasvir-i Efkâr vasıta olmasın. Eğer bu halkın gayret-i diniye ve milliyesini galeyâna getirmek için bir “vaka” ilanı lazımsa o gayret-i diniye ve milliyeyi ne suretle taşımak icap edeceğini bilmeyen erkeklerimizin ciheti, kayıtsızlığı, bereketsizliği sebebiyle kaybettiğimiz vilayetlerde kalan ve şimdi şakîlerin kolları arasında haykıran, çırpınan bedbaht hemşirelerimizin ahvâl-i pür melâli düşünülün.”⁵⁵⁸ ifadeleriyle karşılık vermiş ve bu tür söylemlerin tamamı için uyarılarda bulunmuştur.

⁵⁵⁷ İnternet: Taha Toros Arşivi, Selma Rıza Tarafından Sami Paşazade Sezai’ye Gönderilen Mektup, Belge No: 001570206009, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/20666/001570206009.pdf?sequence=1&isAllow-ed=y> (Erişim Tarihi 18.02.2019)

⁵⁵⁸ İnternet: Taha Toros Arşivi, Selma Rıza Tarafından Ebu’z Ziya Tevfik’e Gönderilen Mektup, Belge No: 001570211009, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/20664/001570211009.pdf?sequence=1&isAllow-ed=y> (Erişim Tarihi 19.02.2019)

Dönemin bir başka ünlü kalemi olan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey'in 30 Kânûn-i Sâni tarihinde İkdâm Gazetesi'nde yayımladığı bir makalesinde kullandığı şu ifadeler Selma Hanım'ı oldukça rahatsız etmiştir:

“İzmir hediyeleri muharriri bizim sükûtumuzda şaşmasın! Zira iş başında sükût etmek erlerin şânındandır. Eli işte iken ağzı söyleşte olmak ise yalnız kadınlara yaraşır.”⁵⁵⁹

Kadınlara karşı genelleme yaparak kırıcı ifadeler içeren bu sözler Selma Hanım'ı hayli sinirlendirmiş ve 31 Kânûn-i Sâni 1921 tarihinde kaleme aldığı mektupta Yakup Kadri Bey'e şu ifadelerle karşılık vermiştir:

“Sizin kimden ve ne cins bir mahluktan doğduğunuzu bilmiyoruz! Ancak, cihânın Türkler aleyhinde kıyâm ettiği, pâ-yı taht saltanatın düşmana mâl âmâl bulunduğu ve herc ü merc içinde bekâ-yı milliyi te'min için kadın, erkek, çoluk çocuk herkesin birbirine istinat etmekten başka çaresi kalmadığı böyle elîm ve felâketli bir zamanda siz, bir Türk muharriri, nasıl oluyor da milletin nüfûndan ziyâdesini teşkil eden kadınlara bu gibi kabîh sıfatları layık görüyorsunuz, bunu anlamak istiyoruz.”⁵⁶⁰

Selma Rıza Hanım Balkan Savaşları sırasında oluşturulan Müdafaa-i Milliye'nin Kadınlar Heyeti tarafından düzenlenen etkinliklere katılmış ve burada bulunan kadınlara birlikte bağımsızlık mücadelesine katkıda bulunmuştur. Bu heyetin Dârülfünûn konferans salonunda düzenlediği iki konferanstan birine Selma Hanım başkanlık etmiştir. Selma Hanım'ın başkanlık ettiği 15 Şubat 1913 tarihinde düzenlenen toplantıda Hailde Edip, Fatma Aliye, Nigar Binti Osman, Muzaffer Hanım, Aka Gündüz, Hûriye Baha, İhsan Raif, Nezihe Muhlis, Nakiye Hanım ve Fehime Nüzhet Hanım milli duygularla konuşmalarını gerçekleştirmiş ve mücadeleye katkı amacıyla pek çok yardım toplamışlardır.⁵⁶¹ Bu isimlere dikkat edilecek olursa İttihat ve Terakki'nin yayın organları olan Tanin, Türk Yurdu, Yeni

⁵⁵⁹ İnternet: Taha Toros Arşivi, Selma Rıza Tarafından Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na Gönderilen Mektup, Belge No: 001570213009, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/20663> (Erişim Tarihi 18.02.2019).

⁵⁶⁰ İnternet: Taha Toros Arşivi, Selma Rıza Tarafından Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na Gönderilen Mektup, Belge No: 001570213009, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/20663> (Erişim Tarihi 18.02.2019)

⁵⁶¹ Kurnaz, Ş. (2012). **Balkan Savaşında Kadınlarımız**. Ötüken Neşriyat, İstanbul. s. 89-136

Mecmua gibi dergi ve gazetelerle yazıları yayımlanan kadro ile benzerlik gösterdiği göze çarpacaktır.

Selma Hanım aynı milli duygularla İstanbul'un işgali sırasında verdiği bir konferansta etrafında toplanan kalabalığa şu sözlerle hitap etmiştir:

“Hepimizin malumudur ki bu zavallı memleketlerde birçok fenalıklar yapılmış. Halimiz bu yapılan fenalıkların derecesini ispata kâfidir. Fakat deniliyor ki Türk kadınlığı yapılan fenalılardan, tamamıyla münezzehe bir vaziyette bulunuyormuş. Ben hiç o fikirde değilim. Çünkü kadınları hiçbir zaman bî-şu'ur addetmedim. Onların cemiyet-i beşeriye için ne büyük bir nüfuz-ı maneviye mâlik olduğunu da bilenlerdenim. Bu nüfuzu biz ne suretle istimâl ettik. Bunu biraz düşünürsek hakikati yakından görürüz ve o yapılan fenalıklardan kendi hissemize isabet eden kısmın da zannolunduğu dereceden pek farklı olduğunu anlarız. Hayat-ı içtimâiyeye karışamıyoruz bahaneleriyle şimdiye kadar kendimizi her türlü mesuliyetten âzâde zannediyorduk. Hâlbuki bugün öyle değil. Öyle bile olsa yine mesuliyete validesinin, zevcesinin, hemşiresinin veyahut sevdiği bir kadının ufak bir serzenişine uğramamak için sû-i hareketini ta'dîl veyahut tebdîl etmiş insanlar pek çoktur. Hâlbuki bizde en feci cinayetler ikâ olunurken milletin bu kadar kanlı lekelerle yüzüne sürülürken valideler, zevceler ne yapıyorlardı? Oğlunun, zevcinin, biraderinin kolunu tutacak, yapma diye haykıracak, yalvaracak bir kadın yok mu idi? Olmadığına halimiz şahit! Sonra da kadınlar mesul değil denir.

Yapılacak işe gelince: Herkes kendi fikir ve içtihadında hürdür. Ancak umûm nâmına hareket etmemek şartıyla. Bir zamandan beri bu memleketimizde millet nâmına söz söylemek, millet nâmına yazı yazmak âdet oldu. Hatta millet nâmına insan kesmek bile artık yetişir değil mi? Şimdiye kadar bu yapılan rezaletlere cinayetlere bir maskaralık da biz ilave etmeyelim. Bu milletin bundan fazla ar taşımaya artık tahammülü yoktur.

Onun için sizden hepinizde rica ederim, istirahat ederim milletin saadet ve selâmeti her ne için olursa olsun her ne yapmaya karar verecek olursanız olun başına kadınlık şeref ve haysiyetini koyun. Millet nâmına umûm Türk kadınlığı nâmına hareket etmekten içtinâb ediniz. İnsan hatadan sâlim olmaz derler. Şayet atacağınız adımda sendeleyecek olursanız etrafınızda tutunacak bir kuvvet kalsın.”⁵⁶² Bu ifadelerle özellikle kadınların sorumluluk üstlenmeleri gerektiğini vurgulayan Selma Hanım Türk kadını için önemli tavsiyelerde bulunmuştur.

Selma Rıza kadınlık konusunun yanı sıra bağımsızlık, hürriyet gibi kavramlarla da yakından ilgilenmiş ve siyasi anlamda hiçbir zaman mandacılık fikri gibi fikirlere

⁵⁶² İnternet: Taha Toros Arşivi, Selma Rıza'nın Kadınlar Hakkında Verdiği Konferans Notları, Belge No: 001550447007, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/11054> (Erişim Tarihi 19.02.2019).

kapılmamıştır. Milli Mücadelenin yayın organı olarak çalışan Tasvir-i Efkâr'da aktif görev alan ve daha sonra bu anlayışı devam ettiren Velid Bey'e yazdığı bir mektupla bu gibi fikirlere kapılanları da ağır sözlerle eleştirmiştir. Amerikan mandacılığı fikrinin oldukça yaygınlaştığı bir dönemde Selma Hanım şu ifadeleriyle dönemin diğer kadın yazarlarından ayrılıyordu:

“O Halide Edip değil midir ki bir zaman mazarrat bir Amerikan taraftarlığı pûyân iken birdenbire yine o kadar mazarrat bir milliyetperverlik davasına düşerek hülyalarına, rüyalarına yeni Turanlarda mekân aradı? Sonra yolunu çevirdi, nerelere gitti, nerelerde gezdi, kimlerle ne işler yaptı, bütün bunlar yine kendi itiraflıyla müsbet! Şimdi de Suriye gibi bir vilayetimizin Devlet-i Osmaniye' den ayrılarak bir Arap hükümetine münkalib olmasına alenen “İzhâr-ı meserret” ediyor. (Vakit Gazetesi Fî 10 Teşrîn-i Sâni) Wilson şerâitine “Samedânî”⁵⁶³ diyen de odur. (Vakit Fî 22 Teşrîn-i Evvel) Acaba Halide Edip Osmanlılardan, Osmanlılıktan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne zararlar görmüş ki – o koca devletin izmihlâline gûyâ çoktan beri hâhişle intizâr ediyormuş gibi – bugün onun hâl-i perişânından kendine bu kadar büyük bir hisse-i müşevvik ve neşât ayrılıyor? Kendimizi Amerikalılara tanıtmak için böyle yordakçılardan iânesine ihtiyacımız var ise vah bizlere! Onların hangi kısma mensup Amerikalılarla münâsebeti olduğunu bilenlerdeniz be mâhza bunun için Tasvîr-i Efkâr'ın biraz müteyakkız bulunmasını ve “Wilson Prensipleri Cemiyeti” nin mukarrerâtını⁵⁶⁴ alkışlamakta mümkün mertebe mümsik⁵⁶⁵ davranmasını rica ederiz.

Vaziyetimiz ne kadar elim olursa olsun yine çare-i halâsı olmak üzere Dârülhilafenin –kendi arzu ve rızasıyla- bir misyonerler ocağına takallübü teşebbüsüne karşı sükûtu câiz görmedik. Pek kıymettar olan zamanınızı fazla işgal etmemek için tafsîlata girişmekten sarf-ı nazar eder, takip ettiğiniz hayırlı yolda muvaffakiyetinizi temenni eyleriz muhterem karındaşımız.”⁵⁶⁶

Bu satırlarda milli mücadeleye maddi ve manevi katkılarda bulunan Velid Bey'e desteğini de hissettiren Selma Hanım mandacılık fikrine karşı daha somut adımlar da atmıştır. Dünya Savaşı'ndan ağır bir yenilgiyle çıkan Türkiye'yi parçalamak amacıyla Wilson Prensiplerini uygulamaya koyan batılılara karşı çıkan ilk kadın Selma Hanım olmuştur.⁵⁶⁷ Cenevre'de bulunan günümüzün Birleşmiş Milletler Cemiyeti niteliğinde

⁵⁶³ Samedânî: İlahi

⁵⁶⁴ Mukarrerât: Kararlar

⁵⁶⁵ Mümsik: Cimri

⁵⁶⁶ İnternet: Taha Toros Arşivi, Selma Rıza Tarafından Velid Bey'e Mektup, Belge No: 001570205009, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10406/001570205009.pdf?sequence=3&isAllow-ed=y> (Erişim Tarihi 20.02.2019).

⁵⁶⁷ İnternet: Taha Toros Arşivi, Ahmet Rıza'nın Kız kardeşi Selma Rıza Hakkında Notlar, Belge No: 001550506007,

bulunan Cemiyet-i Akvam'a gönderdiği mektupta İstanbul'un işgali sırasında şehre gelen sığınmacılardan, fakirlik ve kadınlık adına utanılacak olaylar yaşandığından bahseden Selma Hanım dikkatleri çekmeyi başarmıştır.⁵⁶⁸ Selma Hanım Cemiyet-i Akvam'dan aldığı cevapla memleketi adına umutlanmış ve duygularını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Birçok esbâb-ı muhtelif dolayısıyla memleketimiz halkının dûcâr olduğu hali Avrupa mehâfiline bildirmek için bütün İstanbul kadınları nâmına bilveâne yazdığımız ve geçenlerde bir sûretini Türk matbûâtına verdiğimiz beyannâmece cevâben bu defa Cemiyet-i Akvâm riyâsetinden gelen mektubun bir sûret-i mütercimesini lef ediyoruz. Beyannâmemizin Türkçe gazeteler tarafından aynen derc ve neşr olunmasına mümânaât olunmuştu ve hatta sansürün kesip çıkardığı noksanı beyannâmede nokât-ı şikâyeti meskût bırakmış ve mealine bütün bütün başka bir şekil vermeye sebep olmuştu. Biz halimizi Avrupa'ya arz ve beyan ederken dûcâr olduğumuz felâketler ancak esbâbın def'i ve ref'iyle çare bulunacağını bildirmişler. Bu defa Cemiyet-i Akvâm riyâsetinden gelen mektupta şikâyetnâmemizin ehemmiyet-i mahsûsa ile nazar-ı dikkate alınarak salîb-i ahmerlere havâle olunduğu bildiriliyor ki bu da aded-i bî-çâreden felâketzedelere yardım edileceğine dair bir vaat demektir.

Bu defa netice itibarıyla her ne kadar beyannâmenin tahrîrindeki maksad-ı asliye tevâfuk etmiyorsa da yine bî-çâregân milletimin belki bir derece tahavvülâta medâr olacağı ve belki de hakkımızda reva görülen mezâlimin tezâhürüne bir vesile teşkil edeceği için bâis-i şükrân-i azîm olsa gerektir.⁵⁶⁹

Selma Hanım'ın yazdıkları Avrupa'da büyük bir yankı uyandırmış, hazırladığı beyanname Avrupa'daki bazı gazetelerde aynıyla yayımlanmış, bazı gazeteler İstanbul'un içinde bulunduğu durumu yakından görmek adına temsilci göndermek için talepte bulunmuşlardır.⁵⁷⁰

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10263/001550506007.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 20.02.2019).

⁵⁶⁸ İnternet: Taha TOROS Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza, Belge No: 001580766010, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 24.02.2019).

⁵⁶⁹ İnternet: Taha Toros Arşivi, Cemiyeti Akvam Tarafından Selma Hanıma Gönderilen Mektup, Belge No: 001570215009, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10407/001570215009.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 20.02.2019).

⁵⁷⁰ İnternet: Taha Toros Arşivi, Cemiyeti Akvam Tarafından Selma Hanıma Gönderilen Mektup, Belge No: 001570215009, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10407/001570215009.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 22.02.2019)

Selma Rıza Hanım gerek yazdıklarıyla gerekse faaliyetleriyle Tanzimat sonrası çağdaşlaşma sürecinde Türk kadını adına çok önemli adımlar atmış ancak nedense çağdaşları olan Halide Edip, Fatma Aliye, Nigar Hanım gibi ismini sıkça duymadığımız bir kadın olarak kalmıştır. Büyük bir tevazu içinde yaşayan bu mücadeleci kadın toplumda gereği kadar tanınmadan 1931 Şubatında henüz 59 yaşındayken vefat etmiş ve ne yazık ki cenazesine yalnızca beş kişi katılmıştır.⁵⁷¹ İşte ilk Türk kadın gazetecimiz, ilk kadın romancılarımızdan ve Sorbonne’da okuyan ilk Türk kızı, Wilson Prensiplerine karşı çıkan kadın, hayata ne yazık ki bu şekilde veda etmiştir.

⁵⁷¹ İnternet: Taha TOROS Arşivi, İlk Türk Gazeteci: Selma Rıza, Belge No: 001580766010, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 15.02.2019).

6. SONUÇ

Osmanlı Devleti bünyesinde her zaman daha iyi eğitim alan bir zümre olduğu gibi belli bir dönem sonra bu zümre yenilikçi fikirleriyle kitleleri etkiler hale gelmiştir. I. Meşrutiyet dönemin Yeni Osmanlılar olarak ön plana çıkan şahsiyetler fikri bakımdan bir temel oluşturmuş ilerleyen yıllarda fikir akımlarının ortaya çıkışı işte bu ortam sayesinde gerçekleşmiştir. Daha öncesinde de Jöntürklerin düşünce dünyasında var olan bu fikirler, yıkılan devleti kurtarmak amacıyla öne sürülen çözüm önerileri halini almıştır.

Toplumsal konulardaki fikirlerini yayın organları vasıtasıyla kamuoyuna sunan Jöntürkler, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte sahip oldukları fikirleri uygulamaya koyma fırsatını elde etmişlerdir. Siyasi bakımdan pek çok farklı düşünceye sahip şahsiyetleri bünyesinde barındıran İttihat ve Terakki, yönetim kadrosunu her zaman özenle belirlemiş ve bu kademede benzer fikirlere sahip kişileri tercih etmiştir. Bu sebeple, cemiyetin tek bir başkan tarafından idare edilmeyip önemli kararları bir komite toplayarak alması bir sorun teşkil etmemiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından önce ve sonra İttihat ve Terakki basının kamuoyu üzerindeki etkisini kavramış ve yayın organlarını aktif şekilde kullanmıştır. Cemiyetin ilk yayın organları olan Meşveret, Mizan, Şura-yı Ümmet gibi gazetelerde toplumsal konuları tartışma zemini oluşturulmuştur. Ahmet Rıza Bey'in, yayınladığı Meşveret gazetesinde kız kardeşi Selma Rıza Hanım'a da yer vermesi ve kadınların cemiyete desteğini önemseydiğine dair haberler neşretmesi bizlere cemiyet hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Bunun yanı

sıra İttihat ve Terakki'in ilk nizamnameleri incelendiğinde kadınlara yönelik maddeler içerdikleri görülecektir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek II. Meşrutiyet öncesi gerekse idareyi ele aldıktan sonra kadınların mevcut konumunu toplumsal bir sorun olarak ele almıştır. Cemiyet üyelerinin Avrupa'da eğitim almaları ve mutlakiyete karşı uzun süre burada mücadele etmeleri muhtemelen geleneksel algılarını değiştirmiştir. Meşrutiyet döneminde yayınlanan İttihat ve Terakki'nin yayın organı konumundaki Tanin, Türk Yurdu, Yeni Mecmua gibi dergi ve gazetelere bakıldığında kadının statüsünü tartışan vekadın konusunda yapılan yeniliklere dair olumsuz eleştirilere cevaplar yayımlayarak kadın meselesini devamlı olarak gündemde tutan bir tavır göze çarpmaktadır. Özellikle kadınların beden ve aklen daima erkeklerin gerisinde bulunduğu yönündeki söylemlere karşı bilimsel araştırmalar ışığında ve oldukça sert sözlerle cevap verilmiştir. Cemiyet üyeleri kadınların ülke nüfusunun yarısı olarak her işten uzak tutulmalarını büyük bir hata olarak görmüş ve kadınların toplum hayatına hızla dâhil olmaları gerektiğini her fırsatta vurgulamışlardır. Bunun en somut örneği olarak cemiyet nizamnamelerinde kadınların da cemiyete üye olabileceğine dair maddeler eklenmiş olması gösterilebilir.

İttihat ve Terakki kuruluş yıllarında cemiyet üyelerinin annelerinin, eşlerinin ve kız kardeşlerinin katkılarıyla bir çok engeli aşmış ve bu kadınların cemiyete üye olmalarıyla daha da güçlenmişlerdir. Kadınların her şeyden önce bir anne olarak eğitim almalarını, çalışma hayatına katılmalarını ve ülke sorunları hakkında söz söylemeleri gerektiğini düşünen Jöntürkler siyaset yaşamına da kadını dâhil ederek kadınlık adına çok önemli bir adım atmışlardır. Ayrıca kadın derneklerine verdikleri desteklerle, kadın dergilerine sağladıkları yardımlarla ve her şeyden önemlisi yazdıkları yazılarla kadınlar için toplumsal yaşama katılım konusunda dayanak olmuşlardır.

İttihat ve Terakki liderlerinden Ahmet Rıza Bey kadınlık konusunu ayrıca ele almış, sorunu tespit etmek ve çözüm önerileri getirmek amacıyla bir eser ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra kadınlık konusundaki samimiyetini eğitime verdiği önemle bütünleştirmiştir. Fikirlerini aile ortamında bizzat hayata geçiren Ahmet Rıza kız kardeşi Selma Rıza'nın

eğitimi ile yakından ilgilenmiştir. Selma Hanım'ın Paris'e kaçışında ve hürriyet mücadelesine katılmasında abisinden aldığı destek önemli bir faktördür.

Selma Rıza Hanım Paris'e gidişinin ardından İttihat ve Terakki'nin meşrutı yönetim için verdiği mücadeleye katılmış ve bu sırada Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim alarak Türk kadını adına bir ilki gerçekleştirmiştir. Burada abisi Ahmet Rıza ile birlikte gazetecilik mesleğine başlayarak ilk Türk kadın gazeteci sıfatını kazanmış olan Selma Hanım genç yaşlarda yazdığı romanlarla bu alanda da başarısını ortaya koymuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yurda dönerek sosyal konulara yönelen Selma Hanım Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de kurucu üyelerinden biri olarak uzun süre bu kurumun genel sekreterliğini üstlenmiştir. Osmanlı kadınının iş hayatında yönetim kademelerinde bulunmasına da vesile olan Selma Hanım ne yazık ki bir süre sonra bütün ısrarlara rağmen bu görevden istifa etmiştir. Ancak uzun yıllar yürüttüğü genel sekreterlik görevini layığıyla yerine getiren Selma Hanım kadının iş hayatına katılması gerektiğini, kadınların erkeklerden bedenen ve aklen geri bulunmadığını bu düşünceyi savunanlara karşı somut bir örnek olarak kanıtlamıştır.

Selma Hanım almış olduğu eğitimden de yararlanarak gazetelerde, dergilerde kadınlık konusunda yayımlanan yazıları tek başına cevaplamış ve genel kadın algısını değiştirmeye çalışmıştır. Bu konuda oldukça başarılı olmuş ancak yine de mütevazı tavrından ödün vermemiştir. Netice olarak İttihat ve Terakk Cemiyeti'nin ilk kadın üyesi olan ve Milli Mücadele'ye destek veren ve asla manda yönetimini kabul etmeyerek onurlu bir duruş sergileyen Selma Hanım Cemiyet-I Akvam'a gönderdiği mektupla Türk kadını için bir gurur kaynağı olmuştur.

KAYNAKLAR

- A.A. “Hayat ve Kadınlar” *Kadın* (Dergi) 1.Sene Sayı. 16. 8 Şubat 1909 s. 135
- A.S. “Kadınlarımızın Mevkii Medenisi”. *Kadın* (Dergi) 1.Sene Sayı. 12. 2 Kasım 1908 s. 95-96.
- Abdürreşid, F. “Kadın Meselesi”. *İslam Mecmuası*. (Dergi). Cilt 5. Sayı 53. s. 1054-1058.
- Adivar, H.E. (2018). *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul. Can Yayınları.
- Ağaoğlu, A. “Alman Seyehati İntibaatımdan: Alman Kadınlığı”. *Türk Yurdu*. 1.Seri. Cilt 8. Sayı 6 (84). 21 Mayıs 1331. s. 2614-2615.
- Ahmad, F. (2017). “Jön Türk Dönemi (1908-1918) İle İlgili Değerlendirmeler”. *100.Yılında Jön Türk Devrimi*. Akşin, S. ve Balcı, S. ve Balcı, B. (Editörler). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. s. 25-30.
- Akagündüz, Ü. (2013). “Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)”. *CIU CYPRUS INTERNATIONAL UNIVERSITY Folklor Edebiyat Dergisi*. Cilt 19. Sayı 73. s.63-74.
- Akagündüz, Ü. (2015). *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. İstanbul. Yeni İnsan Yayınevi.

Akarlı, E. (1985). “II. Abdülhamid”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5. İletişim Yayınları. s. 1293.

Akçura, Y. (2014). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akşin, S. (1971). “İttihat ve Terakki Üzerine”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Sayı 1. Cilt 26. s. 153-182.

Akşin, S. (2012). “Siyasal Tarih (1908-1923)”. *Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Cilt 4. Cem Yayınevi. İstanbul. s. 27-58.

Akyüz, Y. (1982). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara. Pegem Akademi Yayınları.

Albayrak, A. (2017). “Ziya Gökalp’te Kadın ve Aile”. *Social Sciences Research*. Cilt 6. Sayı 4. Aralık 2017. s. 244-252.

Aliye, F. “Açık sütunlar: Kadın Nedir?” *Yeni Mecmua* Cilt 1. Sayı 21. 29 Teşrinisani 1917. s. 415-417.

Altıntaş, Z. (2017). “İttihat ve Terakki’de Kadın Olgusu ve Selma Rıza”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*. Sayı 6. Güz 2017. s. 117-133.

Armaoğlu, F. (2007). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul. Alkım Yayınevi.

Aslan, T. (2010). “II. Abdülhamid’in Jön Türk Siyaseti: İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne Karşı Önlemler”. *Sosyal Bilimler Dergisi (Sosbilder)*. Cilt 3. Sayı 1. Nisan 2010. s.103-131.

Aydın, M. ve Cengiz, F. (2007). “Kendi Kaynağından İttihat ve Terakki”. *Tarih Dergisi*. Sayı 46. s. 129-154.

Aydın, H. (2015). “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Kadın”. *Current Research in Social Sciences*. Cilt 1. Sayı 3. s. 84-96.

Aytaç, B. (2003). “The Question of Women in the Works of Selma Rıza and Ziadeh”. *Orient am Scheideweg*, Verlag Dr. Kovac. (Edt. By Martin Tamcke). Hamburg. s. 309-319.

Aytaç, G. (2000). “19. Yüzyıl Romancılığımızın Nitelikli İlk Kadın Romanı Keşfedildi: Selma Rıza'nın 1892'de Kaleme Aldığı “Uhuvvat”. *Türk Yurdu (Türk Romanı Özel Sayısı)* XX (153-154). s. 77-79.

Behiç, Hakkı. “Mümtaziyet-i Nisvan ve Kadınlara Hürmet”. *Demet* (Dergi) 1. Cilt. Sayı. 7. 11 Kasım 1908. s. 66.

Behiç, Hakkı. “Ne Haldeyiz Neye Muhtacız”. *Demet* (Dergi) 1.Cilt. Sayı. 5. 28 Ekim 1908. s.49.

Berktaş, F. (2004). “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi; Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no. 7*. s.10-26.

Berkes, N. (2017). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.

Beydilli, K. (2013). “Yeni Osmanlı Cemiyeti”. *DİA*. Cilt 43. İstanbul. s. 430-431.

Birinci, A. (1998). “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”. *DİA*. Cilt 18. s. 507-511.

Birinci, A. (2001). *Tarih Yolunda Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvalî*. İstanbul. Dergâh Yayınları.

BOA/ BEO_001696_127180_001_001

BOA/ BEO_001696_127180_002_001

BOA/ BEO_001696_127180_003_001

BOA/ Y_EE_00015_000217_001_001

Burak, D. M. (2003) “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”. *OTAM*. Cilt 14. Sayı 14. s.291-318.

Canbaz, F. (2015). *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Celal, Atifet. "Terbiye-I Nisvaniye". *Demet* (Dergi) 1.Cilt. Sayı. 2. 30 Eylül 1908. s.17-18.

Coşar, Ö.S. (1973). *Atatürk Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, İstanbul Reklam Ltd. Şirketi Yayını.

Çakır, S. (2015). *20.Y.Y Başlarında Osmanlı Sosyal Ekonomik Hayatında Kadın Cemiyetleri; Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı. İstanbul.

Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul. Metis Yayınları.

Çetin, N. (2000). "Selma Rıza, Uhuvvet (Kardeşlik). Osmanlıcadan Sadeleştiren: Nebil Fazıl Alsan, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999". *Türk Dili Dergisi*. Sayı 587. Kasım 2000. s. 522-531.

Çiçek, A.C. ve Aydın, S. ve Yağci, B. (2015). "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt 6. Sayı 9. s.269-283

Çillier, Y. (2015). "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları". *Akademik İncelemeler Dergisi*. Cilt 10. Sayı 2. s. 45-65.

Demirci, H.A. (2017). "1908 Parlamentosu'na Göre Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri". *100.Yılında Jön Türk Devrimi*. Akşin, S. ve Balcı, S.ve Balcı, B. (editörler). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. s.305-310.

Doğan, R.B ve Metintaş, M.Y. (2017) "Selma Rıza Feraceli (1872-1931) ve Türk Kadınının İlk Gazetecilik Deneyimleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*. Cilt 1. Sayı 2. s.100-108.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. (1989). Cilt 12. İstanbul. Çağ Yayınları.

Ebuzziya, Z. (1989) "Ahmet Rıza". *DİA*. Cilt 2. s. 124-127.

- Eraslan, C. (2014). "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur?" *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu İç ve Dış Siyaset Bildirileri*. Ankara. Cilt 1. TTK Yayınları. s.26-32.
- Fındıkoğlu, Z.F. (1962) "Auguste Comte ve Ahmet Rıza". *Türkiye Harsî ve İctimâî Araştırmaları Derneği Dergisi*. Seri A. Sayı 34. Fakülteler Matbaası. İstanbul, s. 4-28.
- Findley, C. (2017). *Modern Türkiye Tarihi 1789-2007*. İstanbul. Timaş Yayınları.
- Gazel, A.A. (2001). "İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nı Bölünme Noktasına Getiren Hizb-i Cedid Hareketi". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Sayı 16. Erzurum. s.259-268.
- Georgon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. İstanbul. Homer Kitabevi. (çev. Ali Berkay).
- Göçgün, Ö. (1992). *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*. Ankara. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Göçmen, M. (1996) "Bir Jöntürk Aydını". *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih- Medeniyet- Kültür*. Cilt 7. İz Yayıncılık. İstanbul. s.116-117.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul. Haz. İ. Aka ve K.Yaşar Koprıman, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
- Gözübüyük, A.Ş ve Kili, S. (1982). *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*. Ankara. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Günay, N. (2015). *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat ve Terakki ve Ermeniler*. Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Gündüz, M. ve Bardak, M. (2011). *Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve "Vazife be Mesuliyet" Eserleri*, İstanbul, Divan Kitap.
- Güzel, Ş. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları. Cilt 3. İstanbul. s. 858-874.

Hakkı, İsmet. “Kadınlarımız ve Maarif”. *Demet* (Dergi).1.Cilt. Sayı. 2. 30 Eylül 1908. s.16-17.

Hanioğlu, M.Ş. (1985). “Siyasal Akımlar; Batıcılık”. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları. İstanbul. Cilt 5. s. 1382-1388.

Hanioğlu, M.Ş. (2007). “İttihat ve Terakki Cemiyeti”. *DİA*. Cilt 23, s.476-484.

Huyugüzel, Ö.F. (2010). “Tanin”. *DİA*. Cilt 39. İstanbul. s. 565-567.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 201, cilt 1-5, 2. 361.

İleri, C.N. (2017). *Kadınlarımız*. İstanbul. Kaknüs Yayınları.

İmamoğlu, H.V. (2015). “Sultan Abdülhamid’e Muhalefet: İttihat ve Terakki Cemiyeti ve I. Dünya Savaşına Giden Yol”. *International Journal of Social Science*. Cilt 39. Autumn III. 2015. s. 223-233.

İnternet:001550490007/http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10327/001550490007.pdf?sequence=3&isAllowed (Erişim Tarihi 19.04.2019 16:33)

İnternet:001580766010/ <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10868> (Erişim Tarihi 17.04.2019 13:44)

İnternet:001550506007/http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10263/001550506007.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Erişim Tarihi 10.04.2019 12:15)

İnternet:001570208009/http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/20667/001570208009.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi 11.04.2019 10:22)

İnternet:001560527008/<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10455/001560527008.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 18.04.2019 17:44)

İnternet:001550505007/http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10413/001550505007.pdf?sequence=3&isAllowed= (Erişim Tarihi 12.04.2019 16:17)

İnternet:001570216009/http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/11053/001570216009.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Erişim Tarihi 13.04.2019 15:13)

İnternet:001570206009/http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/20666/001570206009.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi 11.05.2019 11:20)

İnternet:001570211009/http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/20664/001570211009.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi 03.03.2019 10:28)

İnternet:001570213009/ <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/20663> (Erişim Tarihi 07.03.2019 14:22)

İnternet:001550447007/ <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/11054> (Erişim Tarihi 13.03.2019 13:02)

İnternet:001570205009/http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10406/001570205009.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Erişim Tarihi 12.04.2019 13:20)

İnternet:001570215009/http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10407/001570215009.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Erişim Tarihi 15.04.2019 15:16)

İnternet:001560547008/<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10540/001560547008.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 12.04.2019 16:23)

İnternet:001560548008/<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10656/001560548008.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 16.04.2019 17:22)

İnternet:956.0743 OSM.T 1323/<http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R091616.pdf> (Erişim Tarihi 22.06.2019 15:45)

Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908- 1960)*. Ankara. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Karabekir, K. (1995). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*. İstanbul. Emre Yayınları.

- Karal, E.Z. (1995). *Osmanlı Tarihi*. Cilt 8-9. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul. Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, T. (2004) “Demet Dergisi’nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt 24. Sayı 37. Ankara. s.290-312.
- Kırpık, G. ve Ünal, U. ve Işık, H. ve Demirtaş, B ve Akyol, H. ve Birbudak, T.S. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara. Otorite Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2017). “Hürriyetin Basması Kadar Basını da Ünlüdür”. *100.Yılında Jön Türk Devrimi*. Akşin, S. ve Balcı, S. ve Balcı, B. (Editörler). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. s.163-170.
- Kocaoğlu, B. (2003). *İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Samsun.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuran, A.B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*. İstanbul. Kaynak Yayınları.
- Kuran, A.B. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*. İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*. İstanbul. Ötüken Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2012). *Balkan Savaşında Kadınlarımız*. İstanbul. Ötüken Neşriyat.
- Kutluer, İ. (2007). “İslamcılık”. *DİA*. İstanbul. Cilt 23. s. 65-67.
- Küçük, C. (2007). “Abdülhamid II.” *DİA*. İstanbul. Cilt.1. s. 216-224.

- Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara. Arkadaş Yayıncılık.
- M. “Darülfünun Ve Kadın Meselesi”. *Türk Yurdu*. Cilt. 14. Sayı 2 (152). 16 Kanunisanı 1334. s. 66.
- Mardin, Ş.(1983). *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). “19. yy’ da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları. Cilt 2. s. 342-351.
- Mardin, Ş. (1985). “Tanzimat ve Aydınlar” *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul. Cilt 1. İletişim Yayınları. s. 46-54.
- Mardin, Ş. (1991) *Türk Modernleşmesi*. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Mechveret* (Dergi) 1.Sene 2.Cilt. 1 Ekim 1896.
- Memduh, M. “Kadın İçin”. *Kadın* (Dergi) 1. Sene Sayı. 5. 23 Kasım 1908. s. 46.
- Mutlu, İ. (1993). *İslam ve Milliyetçilik*. İstanbul. Mutlu Yayıncılık.
- Nihal, Ş. “Hanımlara Dair İnas Mektepleri Hakkında”. *Mehasin* (Dergi) 1.Cilt Sayı. 10 13 Eylül 1909 s.439.
- Oğuz, A. (2013). “Türk Demokrasi Tarihinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi” *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 2. s. 109-120.
- Ok, S. (2012). *İttihat ve Terakki'nin “Yemin” siz Kadınları*. İstanbul. Destek Yayınevi.
- Oktay, G. (2016) “Selma Rıza'nın Uhuvvet Romanında Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Yapıları”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. Sayı 20. Bahar 2016. s. 141- 156.
- Ortaylı, İ ve Erdinç, E.Ş. (2016). *İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*. İstanbul. Haz. Alper ÇEKER, İnkılap Kitabevi.

- Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul. Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ (2010) *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul.Timaş Yayınları.
- Örs, O. (2013). “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı: 51. Bahar 2013. s. 679-716.
- Özden, M. “Bir Halkçı Münevverler Platformu: Halka Doğru Dergisi” *Milli Folklor Dergisi*. Sayı 89.
- Özcan, A. (2007) “Osmanlıcılık”. *DİA*. İstanbul. Cilt 33, s. 485-487.
- Özcan, A. (2007). “Otuzbir Mart Vak’ası” *DİA*. İstanbul. Cilt 34. s.9-11.
- Özcan Demir, N. (1999). “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 16. Sayı 2. s. 107-115.
- Özkiraz, A. ve Arslanel, M.N. “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. Cilt 3. No 1. 2011. s. 1-10.
- Petrosyan, Y.A. (1974). *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Ankara. Bilgi Yayınevi.
- Rahmi, M. “Cenevre’de Kadınlara Mahsus Ulum-ı İctimai Mektebi”. *Türk Yurdu*. Cilt 14. Sayı 8 (158). 15 Haziran 1334. s. 259-261.
- Ramsour, E. (2009). *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilali’nin Hazırlık Dönemi*. İstanbul. (çev. Hasan Yüncü). Etkin Yayınları.
- Ramsour, E. (2011). *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*. İstanbul. Pınar Yayınları.
- Rıza, S. (1999), *Uhuvvet*, Ankara, Haz. Nebil Fazıl ALSAN, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Safa, P. (1988). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sâlih, H. “Kadınlar İçin”. *Tanin*. 13 Kasım 1908. s. 2.

Sami, Ş. (t.y). *Kadınlar*. Ankara. Haz. İsmail Doğan, Gündoğan Yayınları.

Semiye, E. “Terakkiyat-ı Nisvaniyeyi Kimden Bekleyelim”. *Mehasin* (Dergi) Cilt 1. Sayı. 10. 13 Eylül 1909. s. 440-442.

Semiz, Y. (2014). “İttihat ve Terakki ve Türkçülük Politikası”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı 35. s. 220-234.

Şura-yı Ümmet Gazetesi 1.Sene. No.1 10 Nisan 1902.

Talat, M. “Konferanslar: Ailede Kadının Hukukuna Dair” *Yeni Mecmua* Cilt 2. Sayı 32. 14 Şubat 1918. s.117.

Tanör, B. (1985). “Anayasal Değişmelere Toplu Bir Bakış” *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 1. İletişim Yayınları. İstanbul. s. 10-26.

Temo, İ. ve Rıza, A. (2007). *Biz İttihatçılar*. İstanbul. Editör: Ö. Andaç Uğurlu Örgün Yayınevi

Temo, İ. (2013). *İttihat ve Terakki Anılarım*, İstanbul. Alfa Yayıncılık.

Tepekaya M. ve Kaplan. L. (2003). “Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 10. s. 147-202.

Tek, M. F. “Açık Sütunlar: Kadınlarımızda Fikri Teşebbüs”. *Tanin*. 18 Ağustos 1908. s.2-3.

Toprak, Z. (1989) “İttihat Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, *Toplum ve Bilim*. Güz 1989. no. 43-44. s. 180-196.

Toprak, Z. (1985). “II. Meşrutiyet’te Fikir Dergileri”. *Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 1. İletişim Yayınları. İstanbul. s. 126-132.

- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Turhan, M. (2017). *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikolojik Bakımdan Bir Tetkik*. Ankara. Altınordu Yayınları.
- Türköne, M. (1991). *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Türköne, M. (1993). “Cemalettin Afganî Meselesi”. *Bilgi ve Hikmet Dergisi*. İstanbul. Sayı: 2. s. 91-92.
- Uçman, A. (2003). “Selma Rıza’nın Mektupları”. *Tarih ve Toplum*. Sayı 235. Temmuz 2003. s. 39-40.
- Ulvi, M. “İslam Kadınlarına Hürriyet”. *Kadın* (Dergi) 1.Sene Sayı. 12. 11 Ocak 1909 s. 94.
- Uraz, M. (1941). *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*. Tefeyyüz Kitabevi. İstanbul.
- Uyanık, S. (2007). “19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanında Gayrimüslim İmgesi”
Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi. Türk Edebiyatı Bölümü.
Ankara.
- Ülken, H.Z. (2014). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, H.C. (1975). *Siyasal Anılar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Haz. Rauf Mutluay. İstanbul.
- Yıldız, A. (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyene*. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Yıldız, M.C. (1999). “Osmanlı’nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik” *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 4. s. 1-14.
- Zarcone, T. (2011). *İslam’da Sır ve Gizli Cemiyetler*. İstanbul. çev. Ali Berktaş ve Berna Akkıyal. Kabalcı Yayınevi.

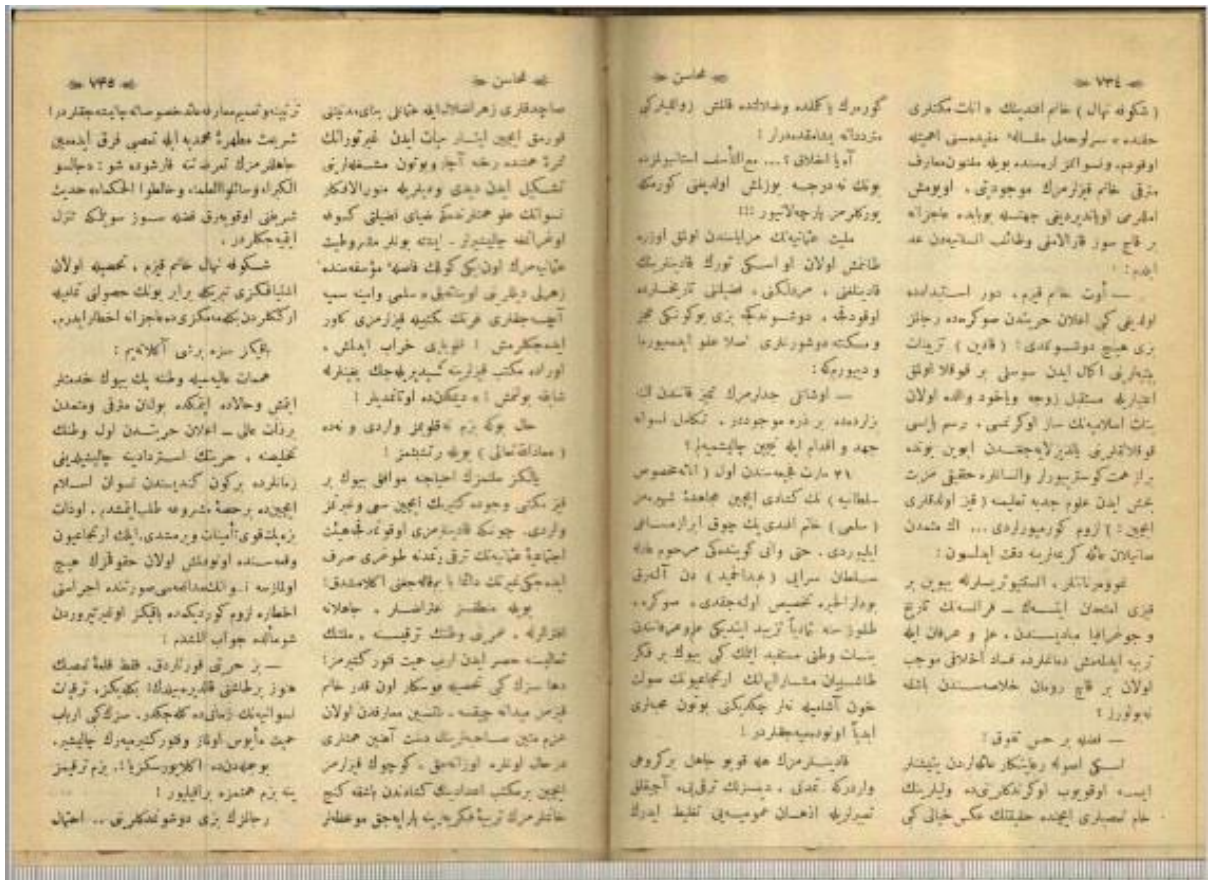
EKLER

EK-1; Şukufe Nihal Hanım'ın "Hanımlara Dair" başlıklı makalesi

Mehasin (Dergi). 1.Cilt Sayı. 10 13 Eylül 1909 s.439

EK-2; Emine Semiye Hanım'ın "Terakkiyat-ı Nisvaniyeyi Kimden Bekleyelim" başlıklı makalesi

Mehasin (Dergi). 1. Cilt. Sayı. 10. 13 Eylül 1909. s. 441

EK-3; A.A. imzasıyla yayımlanan “Hayat ve Kadınlar” başlıklı makale

Kadın (Dergi). 1.Sene Sayı. 16. 8 Şubat 1909 s. 135

EK-4; M. Ulvi imzasıyla yayımlanan “İslam Kadınlarına Hürriyet” başlıklı makale

Kadın (Dergi). 1.Sene Sayı. 12. 11 Ocak 1909 s. 94

EK-5; Macide Memduh Hanım'ın "Kadın İçin" başlıklı makalesi

Kadın (Dergi). 1. Sene Sayı. 5. 23 Kasım 1908. s. 46

Kadın (Dergi). 1.Sene Sayı. 12. 2 Kasım 1908 s. 95

EK-8; Atıfet Celal Hanım'ın "Terbiye-i Nisvaniye" başlıklı makalesi

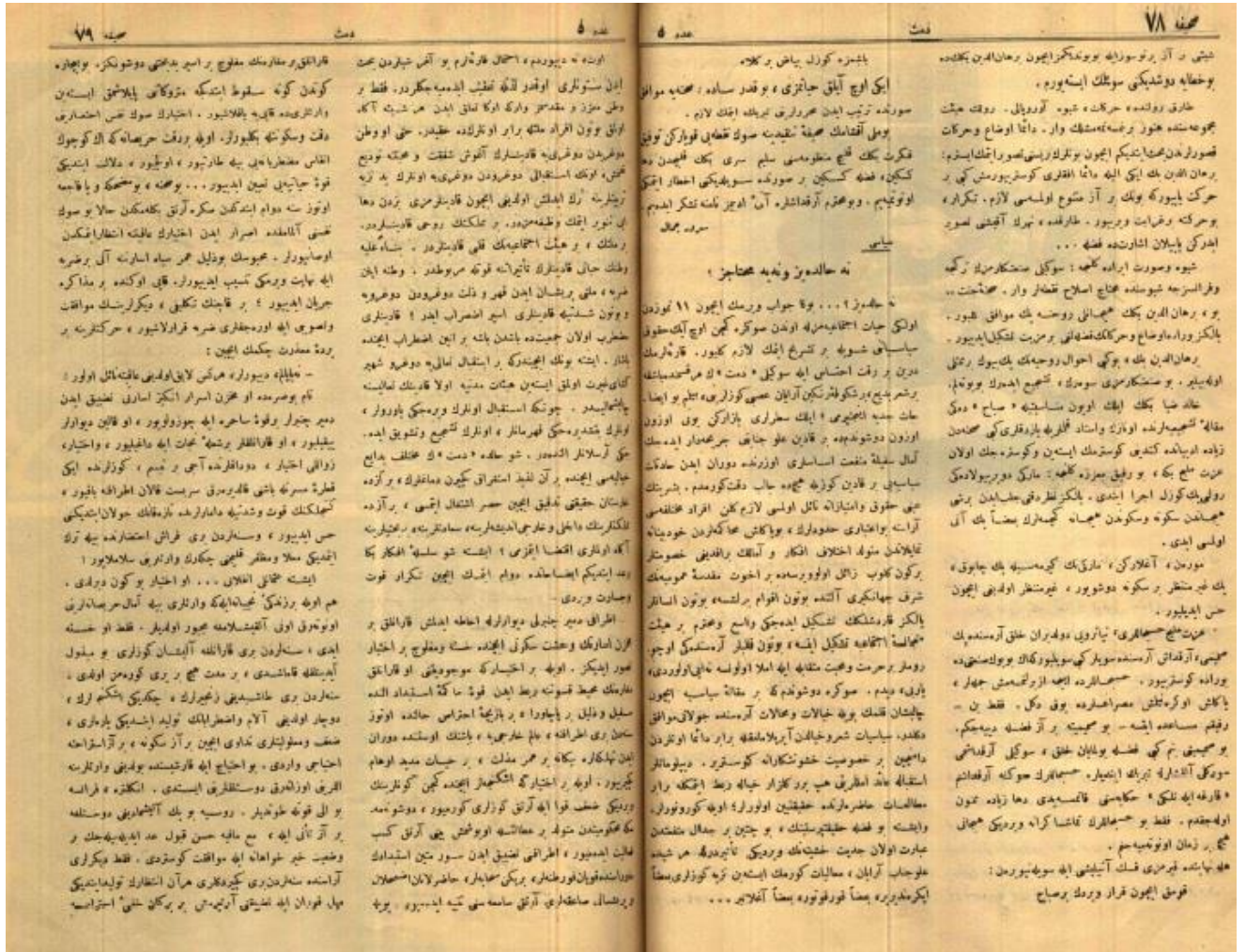

Demet (Dergi). 1.Cilt. Sayı. 2. 30 Eylül 1908. s.17.

EK-10; Hakkı Behiç Bey'in "Mümtaziyet-i Nisvan ve Kadınlara Hürmet" başlıklı makalesinin devamı

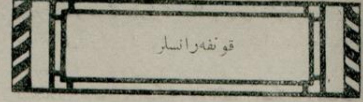

Demet (Dergi). 1. Cilt. Sayı. 7. 11 Kasım 1908. s. 67.

Demet (Dergi). 1.Cilt. Sayı. 5. 28 Ekim 1908. s.49.

غلده	لغت	مجله ۸۰
<p>قورمق ایچون فرسب آراشمق اوسا نامتقدی . خیلده بویه استولی براندینه یاشاندیق کوزور کوزومز بوین اسخاده ایدرک برناله داخله ایله معج اولمازسه حرس سلیل انتقامی تنون ولسکن ائتک انیمسی بیهیدیر . کاسکی زماندن بری اگ مدعش نظالم ولسدیلق تعصب دینی روده ویاکارامسی آتیمه کیزلمک حالت اولمقدن تسم سانهسی اورکا چیتدی . قازیرنه مجاوز ایددی . لشکشان ولسمی کی رحلله غنایمه میدان ویردی . قلب ملت روح وطن قهر و تندی ایددی . تندی قیل ما احوالی کی اوهاری حرکت ایدجک تابانه توسیل ایدیلور . قیلرده ایدنلرک استقار بوسته چالشیلور . دوشو قیورکملت بوگون عایدده برماتک قلمسی اونوجاق تکدر ا بویر زمانده سکون و آسایشک تمام محافظسی اوقدرانه ایکن شطبه نظارعه ایش لایقدی ایله کیشیدیردی . قادیله قازنی ایدین حرمسنلرک و مجاوزر ناسل ایددی . بوقچه نظری جمویتدن کچر چکلکن ارشده و حیرت ایلدی . اصل اولدیده بو حقیقه نواز لک قوسی کوروب منع ایدمه ممکن متولد مسئولیه خطبه نظری استغاب مجور اودادی و اکلاشیلور . مطولکک سربست بویدن ، حق مدافعه ایدن دینی قورمق ایچین فرست آریلور ، اگ کوچک وسیله اگ آخیر خیر جا ایدرک ایچین استحال ایدیلور ، قزم ساجی توقیف ائتک اوزر سیمی خلیبه (۱) بوقچه برضیه نظری ملک و غلده ایداره غلده مقدر کدیوره سوکره سوققارده قازیرنه ناموس ملت قلی اشته مجاوز ایدیلور طورورکی کسه کوریلور : خلاف نظام جسی ایدیلن آدمل کورولورور . قانون اساسی . مشروطیت مقدسه عملکله رعایت ایدیلور ، بیلرده طوریلور وظیفه طبایعیلور . حق حرمت و مسئولیه معقد اجمیت ایدیلور ایفته داخلانده بو حقیقه . فقط قورقما . بته تکرار ایدیلورم . بوگون ملت قالدیر . اولک سمانی الحقدن . بو کون اولمازسه یازین شکیلتیزی ایستدرمیلور . . . نه محتاج ، نه دودلقزکزک اوسنه بر سؤال کورور . کوریلورم . شمسی اولاندیت و آسایشه محتاج . سلایکدن کان طابورل بونی نامین ایدجک ، سوکره قوتوه ، حق و عدله مسئولیت و کلاه و ارباب و جماعه محتاج . . . فقط هیمنین اول محتاج اولدیغی شی : قادی ازلک و بلا استنسا همیز ایچین مشروطیته همت و حقوق حرقری حسن استعمال و منات اخلاقی مری محافظه وال ریکه صرف مساعی ایچین اتحاد . . .</p>	<p>ماکت اولانق وایری . بولرده خست هوز کس محسوسات ایتدن معج اولمازسه خست لک دولتنین بالاستفاده الکیزدگری مناقه حق مالکترف تصدیق ایدریمک بویک بویه همه سایانه عادت اولایق قاریشاق آراستنده اصل فالرینه دوشور و بومک ایچین فرصت بولق انیمسی حاصل اولدی . بوشه طبی ایدی . نهایت اوسترا و آناه بوشوا اولاجلی وعد ایله اورنیه بلغارستان سوردی . بلغارستان کتسوف حلدسی ، کتسوف مسانهسی میدان چقاردی . نهایت بری نیشته طاشیمه سنی تراکیل حکمداری کچیره . ک دیگر بویه . هر سگمه اندان حق مالکت ایدرک اورویا سیلانی شرفه و عیه ایدیلور . شاکیلور . دور قاعت استجار عیلرله حلقوزنک احتلال ایدیلکی کورمکله متازر و متان اولیلور . فقط ایدیل و سکانلری قاتب ایدیلور . راین معاهدات این ساعقه غریب و اوکا و طمع امضا ایدن بوگون دولترک شرف و حیثیتله ایش برضیه حلسارت دیکدی . سناه علیه مساهلهک بته بین الملل سوسی لزوم منطقیه رعایت منافع خلکته و سلامت وقته دعا نالیدی . بویه ایدیلور . اوسترا احواله قارشیده بوگونق ایچون احاق ایدرک بانتظام مؤثر مصطفاه حضر لایق . قورقارنک داغ مذاکرانه ریحوق منافع ملله دعا امسال ایدلک ایستیددی . آلمانی اعراض ایدی . مساهلهک قایتدر آراستده بالذکر حیل و فصل سوردی اورکا ایدیلور . شمسی بلغارستان و اوسترا ایله خصوصی برین ائتلاف حاضر لایق فورماری ایله نتیجه لیدرلسی سرگزنده اقتدار طویلازیرکی اولدی . پروگرامی و تکلیفات لیستاری ایددی . نهایت مساق حاضر برناله سیاسی فریبه شکلی ایدی . بر طرفه اکثره فرانسه و روسیه دیگر طرفه آلمانیه ایشالی و اوسترا اولدین حله احوال سیاسی ائتلاف منته افاق منته آراستده محتاج حل برضده کی قادی . اورویا سیاسیاتک بویک منته اوزرده دوران ایدیلک آکلشیلیدی . . . احوال داخله کچمه و مرکز و قومل غریبهک افکار عمومیته . بالطبع حصوله کتیردیکی تأثیرات عسینهک سیاسات داخله منوی تشکیل ایدن خلکت ایله موم اریسالی اولدی . بلغارستان روسیه هر یک مسالی وقت بران احوال کچیرن آفاق حمایتیه بیه سنی بویط قاطلری کتیردیکی ایچون افکار عمومیته ایدیلر قانداغله یاشاندی . عیاره تیلکلری عیسایی نری ایددی . حرقرک نظری استدر ایدیلرینسان ایدیلرکی اشتیادک اخلاقی منطقی حلالانقزده برضیه پایسی</p>	
<p>۹۱ نثرین اول ۱۳۲۴ علمی معراج</p>	<p>علاط مطبوعی</p>	<p>صاحب امتیاز : حق</p>

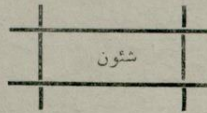
عائمه قادیانك حقوقه دائره

راغب بك قاديانك ار ككه نظراً عالمده حائز اولديني حقوقه دائره كچن كون تعليم و تربيه جمعيتده بر قونفرانس و بر مشدر . حسين راغب بك سوساليزمك فهميتيرم ايله مشتركا و متوازي يا يوروبو پونكاشاف انگكده اولديني ايشاح ايتش و صوك زمانلرده قاديانك حقتده واقم اولان مختلف نشر يانك ، آرتق پرويا غايدادور مستندن تدقيق و تتبع دورمهسته كيرمه سي لزومندن بحث ايتمشدر . حسين راغب بك قاديانك ار ككلرك حاكيت و نايبيتي آلتنده ياشاماسي لازم كله چكته دائره صوك زمانلرده سرد ايدين مطالعه لرك قونفرانسده زمين تشكيل ايتكيني بيان ايتكدن صوكره قاديانك عطف ايدين قصصاري تصنيف ايتمشدر . بو تصفه كوره قاديانك قضايي حقتده سرد اولونان ادعاليك برنجيسي قاديانك بدنا ار ككدن ضعيف اولديغدر . حسين راغب بك بودعاكك دومغري اولديغني و قاديانك ياپيشي اعتباريله قونفرانسكك اساسي و خلق دكل ، عارض اولديغني سويلش و يم مدني و غير مدني اقوامده قاديانك كوردكلى اغير ايشري ، سياحليك افاده لر نه عطفاً ايشاح ايتمشدر . بوندن صوكره . برجوق ايسناستيفلر ذكر ايدمرك عموميتله قادين و قياتك ، مختلف سنده ك انسانلر آره سنده ار كك و قياتندن آز اولديغني بيان ايتش و بوردان قاديانك مساعى عموميه به ، اجتماعي قابليه قارشماسي لزومني ايلري سورمرك ، لك مهم قادين خسته لقرلر دن برى اولان (ايسنه برى) لك مساك صاحي اولان قاديانلردن زياده اولرنده قايانوب قان قاديانلرده بولونديغني ، دلائل ايراديله ذكر ايتمشدر . قونفرانسجي ، بوندن صوكره مسئله يي و قيات نقطه نظرلر دن تدقيق ايتش و نتيجه اولارق قاديانك محكوميتنه سبب اولارق بدني ضعفك ايلري سورولسي دوغرو اولما ديغني سويله مشدر . حسين راغب بك قاديانك قابليت عقليه اعتباريله ار ككك دوندنه اولديغني حقتده كي ادعالي ذكر ايله قادين حافظه سنك ار كك حافظه سندن قوتلي اولديغني حقتده برجوق سيقولوغرك تجر به لر ني ذكر ايتمشدر .

حسين راغب بك بو واديهده ها بر خيلي ايشاحانده بولونهرق قاديانك خلقه و برطاق اوصاف نقطه نظرلر دن ار ككدن دون اولما ديغني و بنا عليه عائله تشكيلك ، ار ككك آسريت و حاكيتي و قاديانك محكوميتي صورتده دكل ، ايكي روحم مساوي حرمت و حرمت شرطلري دائره سنده اتحادي ديك اولديغني استنتاج ايله مشدر .

ايرانه ادياننده توركلر — ايران ادبياتي اوزرنه توركلرك تاثيرينه دائر تورك اوچاغنده رفعت ساخ بك طرفندن بر قونفرانس و بر مشدر . ساخ رفت بك اسكي ايران مدينتك نقش لر نه ، چينلر يله

خاليلر نه غائده يك قيمتلي معاملات و بر دكدن صوكره توركلرك اسكي دورلرده ييله ايرانده ياشا ديغني و ايرانك اساطيرينه قارشيمش يادشاهار لك ، حتى زرد شكت آناسنك تورك اولديغني ادعا ايتدي و ميلاد دن يدي سكر يوز سنه اولن برى ايرانك دائمه توركلرله تماسده بولومش ، زمان زمان توركلر طرفندن اداره ايدش اولديغني سويله دي . بوندن صوكره قونفرانسجي ايرانك ، برجوق مفاخريني توركلره مديون اولديغني ، آوروپا علماسندن متادي نظارله اثبات ايتش و يوبون سوزلر ني و ثابته استناد ايتديرمكله برابر شاعرانه بر قونفرانس و بر مشدر . ساخ رفت بك توركلرك عائلي تاريخيله باشلانديغني اونك تاريخي ماضييله هر توركلر اقتخار ايديله چكني ذكر ايله اسكي تورك مديني حقتده مفصل معارفات و بر مشدر .

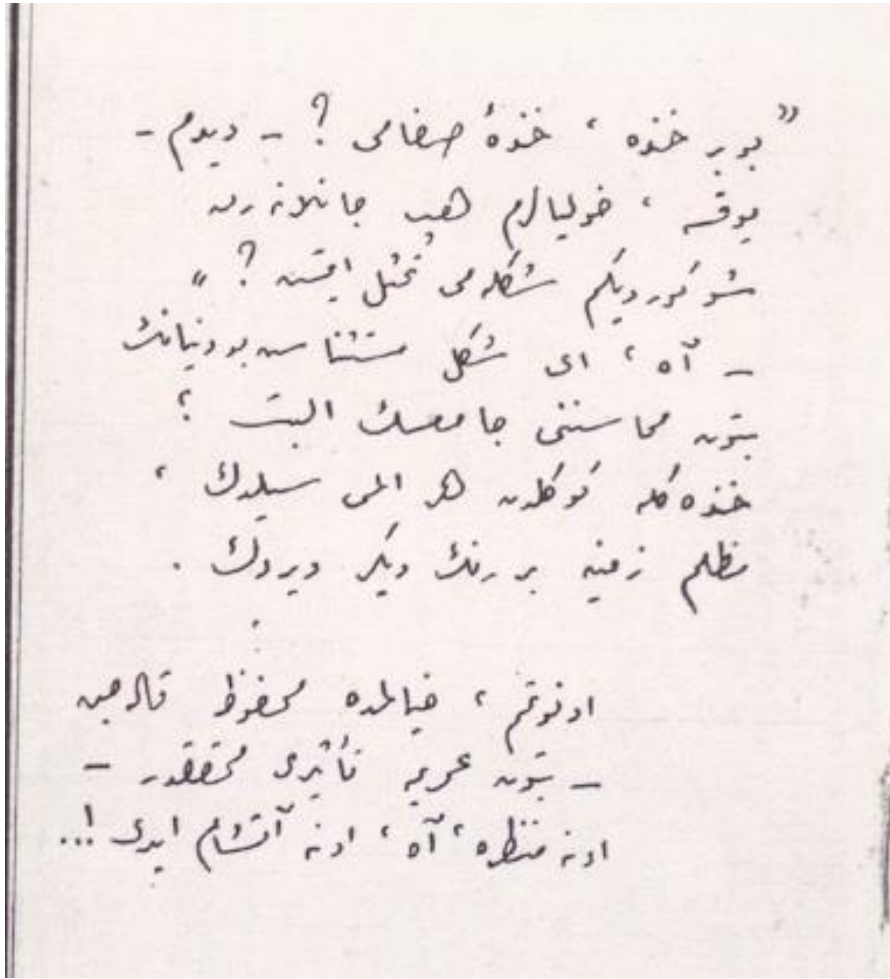

دارالفنوننه تشكيل بونق

دارالفنونني نه حالده بولديغني معلومدر : طب و حقوق فاصولته لر ي بر مسلك مكتي حالنده آريلش بولنيوردى ؛ اصل دارالفنون اسمي آلتنده طوئلانان فنون ، ادبيات و التميات شعبه لر ي ايسه تالي برمكتيب بر آز دها يو كسكندن باشقه بر ماهيته دكلدي . تدريسات ، هيچ بر اخصاص انديشه سي موجود اولماق سز ين اعدادي مكاتب لر نه اولديغني كي صنفاره تقسيم ايدلمشدي . مشروطيتلر دن صوكره معارف نظارتي مقامته كچن ذائل آراسنده متمدن برمكتيكده دارالفنون نامي آلتنده بويله برمكتيبك ادامه سي جائر اولمايلا چغني دوشونهرك بو حقي بر علم و عرفان مؤسس سي درجه سنده يو كسه لرك ايسنه ينلر بولموش دكلدر ؛ فقط بو خصوصده كي تصور لر هپ قوده قالمش ، فعليات ساحه سته كچه ممشدي . درت سنه قدر اول باشلايان دارالفنون تشكيلاتي مكامل صفحه ل كچير دك دن صوكره نهايت بوكون حاضر لاشمش بولان قانوني ميندانه كتيردي . عرفان و اخصاص لر دن مملكتمز ي مستفيد ايتك امليه ادبيات ، حقوق و فن فاكولته لر نه آلمان پروفوسورلري جلي بو اصلاحاتك ايتكي تشكيل ايدر . بو متخصص بورايه كلكدن صوكره دارالفنونله دها ايلك تاملر نده هان ياپلسي ايجاب ايدن شيك نه اولديغني آكلامقده كوجلك چكمديلر ، تورك مسلكد اشر ينكده عيني قناعتي بسله دكلر ني آكلامقجه برابرجه ايشه باشلاديلر و بر اصلاحات پروژه سي تنظيمي ايجون متعدد اجناعاتر عقد ايتديلر . بورو زه لرك برنجيسي بوندن اوچ سنه اول ادبيات فاكولته سي مجلس مدرسيني طرفندن اكمال و نظارته تقدم ايدلمشدي ؛ ايرتنسي سنده حقوق و فن فاكولته لر لري مدرس مجلسلري مطالعه لر ني بيان ايتديلر . نظارت بونلري آيري آيري تدقيق و نهايت عمومي بر

پروژه حالنده توحيد ايتدي و معارف ترك اوچ درجه سته ؛ ابتدائي ، تالي و عالي تدريس اته شامل اولتي اوزره حاضر لانان « معارف عموميه قانوني » نه آيري بر فصل اولهرق علاوه ايتدي . علي منيب بك افندي معارف نظارتي و كالتني در عهده ايتكدن صوكره مجلس مبعوثانك بوسته كي اجناعتده مذاكره ايديله بيلمسي شيه لي بولان معارف عموميه قانونندن دارالفنونه غائده قسمي آيردي و هر فاكولته يه منسوب ايكي شير ذات دن تشكيل ايديلن صلاحيتدار بر قومي سيونه تدويع ايله دي ؛ شتار ايلك رياستي آلتنده متعدد اجناعاتر عقد ايدن بوقومي سيون تدقيقاتي اكمال ايتش بولنيور ، قانون لايحه سي ده بوكونلرده مجلس مبعوثانه كوندريله چكدر . دارالفنون شمد يه قدر كرك علمي ، كرك اداري خصرو صانده ، طبق بر سلطاني مكتي كي ، معارف نظارته مربوط بولنيوردى ؛ لك اوفاق وعادي بر مصرف دن طويك زده مدرس تعيين و عر لي ، تدريساتك بوياش و خصوصتله اجراسي ، هر سه درس بروغرا ملى رنك تنظيمي ، امتحانلرك ناصل ياپيله چني كي حقي بر دارالفنونك ابتدائي فقط اساسلي حقتوه و ارنجه يه قدر بوتون علمي و اداري ايشاره منحصر ا نظار ت حاكم ايدى . دارالفنون بو ذمعه يتله تقيده دوام ايتك كوز او كنده دوران بر يده اتي قبول اتمه كنده اصراردن بشقه بر شي اولاماز دي ؛ طبيعي در كه بكر منجي عصر ده بويله بردارالفنونيه بر يوقدر . قومسيون دها ايلك كونده دارالفنونك علمي و اداري بر مختار شه مالك بولنسي بر نسييني قبول ايشدي و بوندن صوكره كي اجناعاتر ني قانونده كي مادهلر ي هپ بو اساسك جيزديكي دائره ايجنده وعيني ذمعه يتله مذاكره و حل ايله دي . دارالفنونك عمومي مجلس نه ، فاكولته ريشلر يله مدرس مجلس لر نه و يريلن حقوق ؛ مدرس و معلملرك تعيين و عزلنده كوزه ديلن اسلار هپ بو پرسنسيك طبيعي ايجابانندن باشقه بر شي دكلدر . دارالفنون نامي طاشان مؤسس لرك برمكتك ، دكل يلكز عرفان حياتنده حتى سياسي موجوديتنده ناصل بر عامل اولديغني آكلامق ايجون حقوق فاكولته سي مدرسلر دن تدريسات تاليه مدير عموميسي عادل بك « آلمان حيات عرفاني » عنواني نفيس كناني اوقومق كفات ايدر ؛ عادل بك ، اترنك آلمان دارالفنو . نلر نه و بالخاصه « برلين » دارالفنوننه حصر ايتدي قسندن آلمان ملي برلكنك بو مؤسس اته نلر بورجلي بولند يغني يك جانلي بر صورتده نقل و تصوير ايدنيور . ايشه بزده دارالفنونمز ي بركون بويله برمكاله واصل اولنش كورمك امني بسله بورز . يلكز ابي بر قانوله بوغايه به قولايجه واصل اوله بيله چكمز ي هيچ كيسه اميد اجمه بور ؛ اصل سي حياتي قانوكك تطبيققندن صوكره باشلايه چقدر . فقط ينه هر كس شوكا قانعدركه دارالفنونني يايه جق اولانلر وظيفه لر ني عصري بر ذمعه يتله تلق ايدم زمرسه آرقه سندن قوشولان هدفه واصل اولي امكن يوقدر ؛ ايشه بوندن دولاييدر كه مستقبل علم و عرفان مؤسس لرك

EK-14; Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Rıza Hanım'a yazdığı şiirden bir bölüm

Taha Toros Arşivi /001550505007

TT-550447

- 1 -

توبیخ و محاکمه ایچیزده ییج بر یانجی بوند . کین
 بریزی هانوز . کین بر دطه ادلوری صتی اکتی اعتباریه به
 باشی قادیلری نین ^{تیا علی} بر علامه آزادی صاییلدی . بوند
 ایچیه بونونق نذاره نون صیبی بر صیبال مشکله جوییه ایچنی
 آرزو ایچیه . صیبالک اساسی ده ذاتاً صحیفه ^{دکلمه}
~~بریزی کینده~~ ~~ادلامه~~ ~~براز~~ ~~وند~~ ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~
~~صید~~ ~~دستور~~ ~~فونزی~~ ~~تخالف~~ ~~ادلامه~~ ~~مقلد~~ ~~نیزده~~
~~تصادف~~ ~~ادلامه~~ ~~موزیم~~ ~~طلبه~~ ~~ایچیه~~ ~~ایچیه~~ ~~بریزی~~ ~~بیته~~ ~~مکنده~~
 دیاضود ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~ ~~صید~~ ~~دستور~~ ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~
 کور وانی سر بیلک ایچیه برانز کینده ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~ ~~صید~~ ~~دستور~~ ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~
 نذاره ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~ ~~صید~~ ~~دستور~~ ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~
 ایچارده ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~ ~~صید~~ ~~دستور~~ ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~
 اقلیم ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~ ~~صید~~ ~~دستور~~ ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~
 نده بو ایچیه ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~ ~~صید~~ ~~دستور~~ ~~دکلمه~~ ~~فونزی~~

۱۱۵۷-۷۷

عالمیہ انجمن ہندی
سہ ماہی تاریخی تذکرہ علیہ لری واصل دست اہتمام اولی .
سزای مقدم لہلال امر جمعی فاقد قسمی لہیت ادارہ و لڑائی سزای
دوقعبولہ استفادہ قبول ادنیفہ و " باسہ کتابک " ملاکہ
عہدہ مدہ بولڈیفہ دار استغادہ بیویہ بیانات نازکارینی لہیت و
تعبیہ ادروم .
اعضای کوسم سزای بولڈیفہ و دست بچہ سزای تقای ورقیبی
ایچہ چالڈیفہ برجمیک مقالہ خدیوہ سزای سزای ربرطیم بی
سزای قہ داتا ادجمی مقالہ خدیوہ سزای - بقیہ لڑائی بلدیہ
ازالہ لڑائی خدیوہ سزای - برجمیک حرکت سزای و اجبار ایچدی .
انفکالمدہ اول لک درو افشارت دسترلامتہ غمنا لڑائی ایچہ بلدیہ
اہوال کوسف طوری سزای نہ بیوک ب سولیت وجمیہ قاسوسزای
بولڈیفہ اوزمانہ کدر دوقعبولہ لڑائی لڑائی لڑائی لڑائی

توزیه ۱۹۱۷ / تریه نای ۱۹۱۷

مختم برادرم سزای بک افندی
اقدام ک ادره بیری تریه نای تاریخی نغمه " شود
قادیبه " سرودی بر مقاله کوردم . سراج سسلینک سادو خراسه
کولیدیه جرانک بهوت اولدینی بوید بر دور خلیه و فحیح ایچنه سدره
قادیبک بر زیه بهانه تشبیه ایتمه بیده قیج ایتم ، اولقیس کورودی
مقاله ب وقتد ادروردم . کاشد ادرورمه ادره ایتم ! بو کومه
نه زری بو کومده تسلیم ایتم . و نه ده دنیا ادرکنده کلوب چکرله افزانه
بر قیاج موزده آه و ده ترک ایتمک بر بختلنه ددچار اولاره فلتسه لیلراند
خاله پر فتورینه عضو طلبنه مجبور اولوردم . برادر ، اول مقاله ب ادروردم
ایچونه وهدکنده بیوک بر کناه ایتمکه قدر عذاب حس ایچیریم ! " مونا لیریزی
خیر ایتمه یاد ایتمک " اول جلیله که زمانه تبصیرت مکنه اولریمه ، لیس
اولمازسه ، مده قلمدیه کور فحیح ایتمه بر قیاج ساعره زری بو کورده

مختم برادرزادگی و لیدیک
تصویر انکارک ~~تاریخ~~ تاریخ ~~تاریخ~~ تاریخ " لغوی طایفه
تسیری با شادی " سرود سید ندیم مقالای ~~تاریخ~~ ادقودنه . " دبیره
پوشیدری جمعیتی " طایفه اتمام اولانه لایق " اساس ~~تاریخ~~ لیدیک
دشنامه تیریک نورمه بریز " تقدیر و تصویب بک ایدی دبیره بینه نقاط
لایق حقیقه ک مقالای آیریجی بازعه دعوتده بولند از بیری ~~تاریخ~~ لیدیک
دبیره عینی ایست .
بو کلمه " بر خط خنجر " یا ایفنه " نوشته با ایفنه عادت لایقنه بینه
تبعید لیدیک " در بر نسی بلحاکم القیودنه آتیه اناندر بک عودنه
بیلدیز . فقط " ~~تاریخ~~ لیدیک لایق ادیم بیک نقطه منده بر برون
مختلف ملته اوزرنده حکمیه اولسه بر دولت مملکت بک قلمه اوزرجه
بر ترک بکلی نزله سینه ایندیجه و ایفنه " ادت ایفنه " بر حیوریت لیدیک
تحتیه ازله قبول ایید بیلدیز او شرایط لایقده " صحتی " فقط
تدریج مسته کور بک " صدوده مملودنه سینه شدنه دایره لایق
دستارهای تیارنه نه دریم موافقه شاه و شرفه بیلدیز
اصول ~~تاریخ~~ لیدیک " توریکیا جلیله " دهکا بولا بکله سینه بر برون
نایجا ادعای (مقاله) خلافتک لایق نفوذتیه و بالافره سلطنت عثمانیه لیدیک
تا- مار ایولنه فضل " نکل " خدمت ایید بک برون برون برون لیدیک

اقدام ختمی کرده بقیه قدری بد اقدام
ادوات خانه تاز تاخیری اقدام ختم شده منبج مقاله لاده بر برینی
توالی ایبه سو جمل او کویله قنای اوله ؛
" ازبیر لکهار کرری بجم سقوزه شاسابه ؛ زیرا ایبه
باشده سقوت اینک ادرک شانه در . ای ایبه ایبه آغزی
سویله نیسه اوله ایبه یانک قادیله یاراسید .
" ازبیر لکهار کرری بر حال شاسابه ؛ ای ایبه ایبه
آغزی سویله نیسه اوله قانققد دیا طفه فرودد .
" سزک کیمه دنه جنس بر منورده طوفی نیزی بایکیرنه ؛ ایبه
جلانک تورکد عینه قیا ایچی ، پایتت سقنق دشنه مارمال
برلذینی د بر جمع دوج ایچه بقای موی تأصیه ایچه قادیله ، ایچک
چولک چوصه لکک برینه استاد اینکده بقیه چاره کی تالیقینی
بریم ایله دنوکنی بر زمانه سنا ، بر تورک کرری ، نصل
مدت نصفه زیاده سن تقیب ایبه قادیله بر کوی قیج

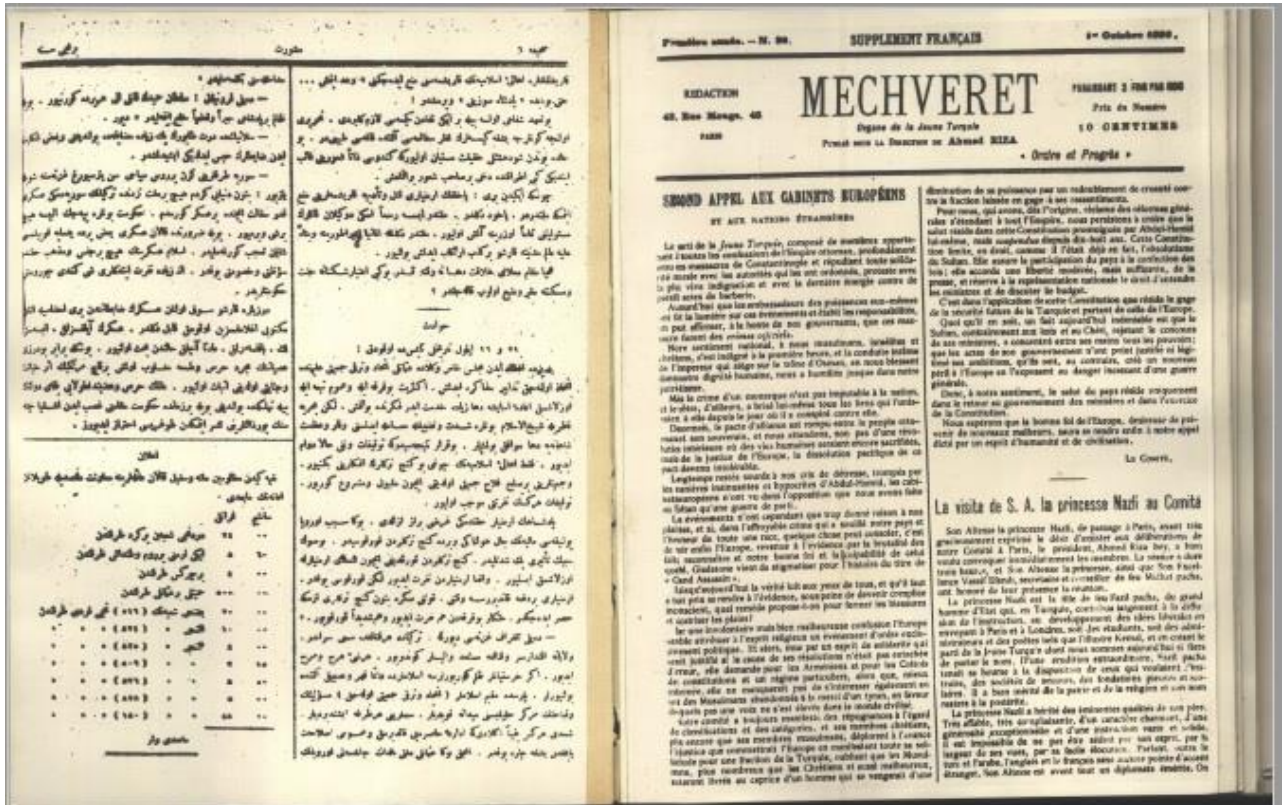
EK-23; Selma Rıza'nın Paris'e gittikten sonra ablasına yazdığı mektup

77-570208
کاتبه نامی ۱۹۰۰

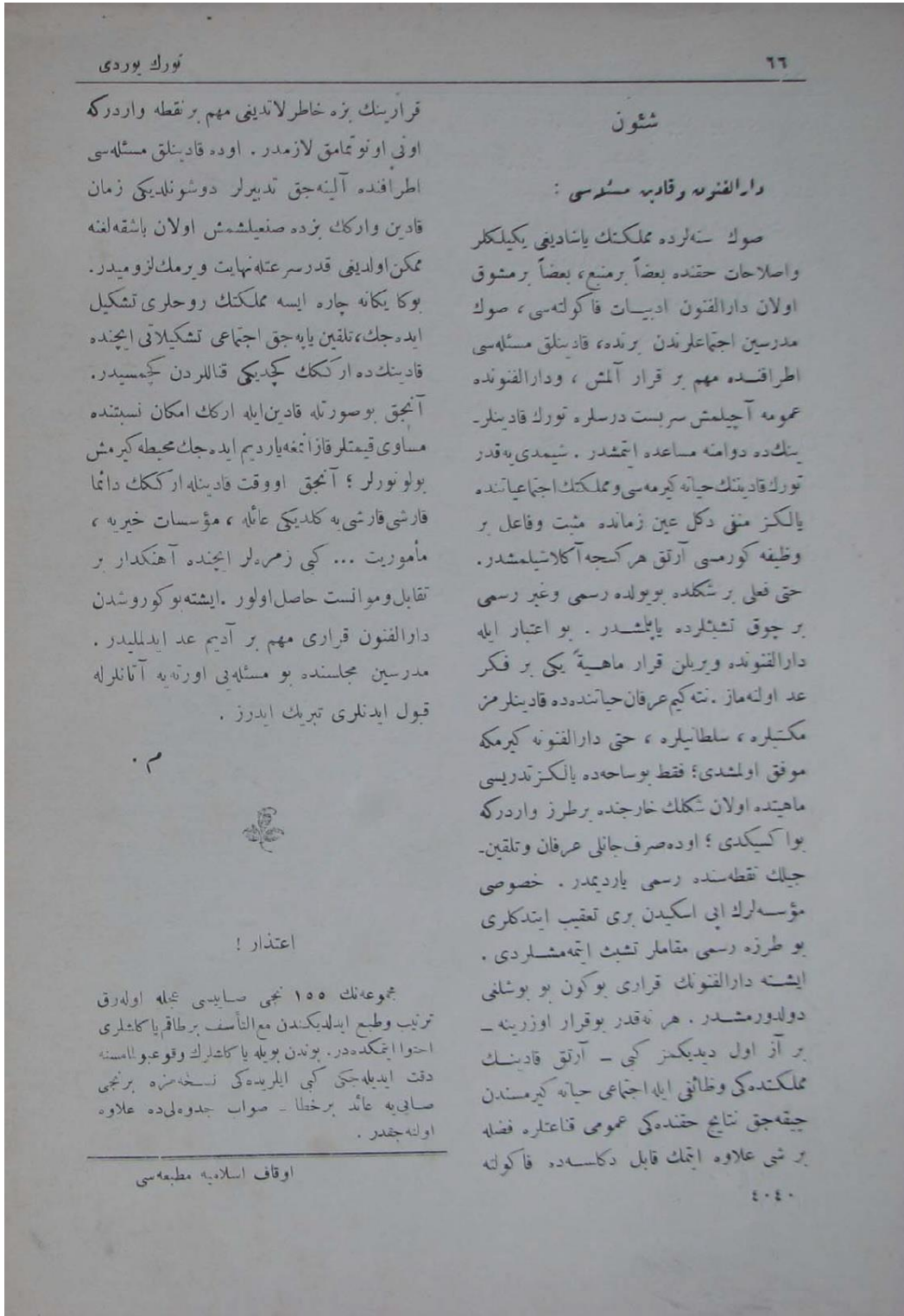
سوی آبدجهنم
استانبول غنیمت اول سنه به ده نوبت
آرزو کنه ایم ؛ صتی غنیمت ده سنه بدیدیم
ولحیفم ای . لکن ، ادرسه دیزی قرار
اوله بر سیاحت - آبدوره ادره جله سیر
لهوی - نه به نوبت دوشمه اوغرای .
بنام علی سزی نوید کورم . برون ایچیه بنی
عضو ایست آبدجهنم .
بر صورت غنیمت سلیم سزی باز دلید
ایه جلد . فقط ، ده به خلوده عاقلانک

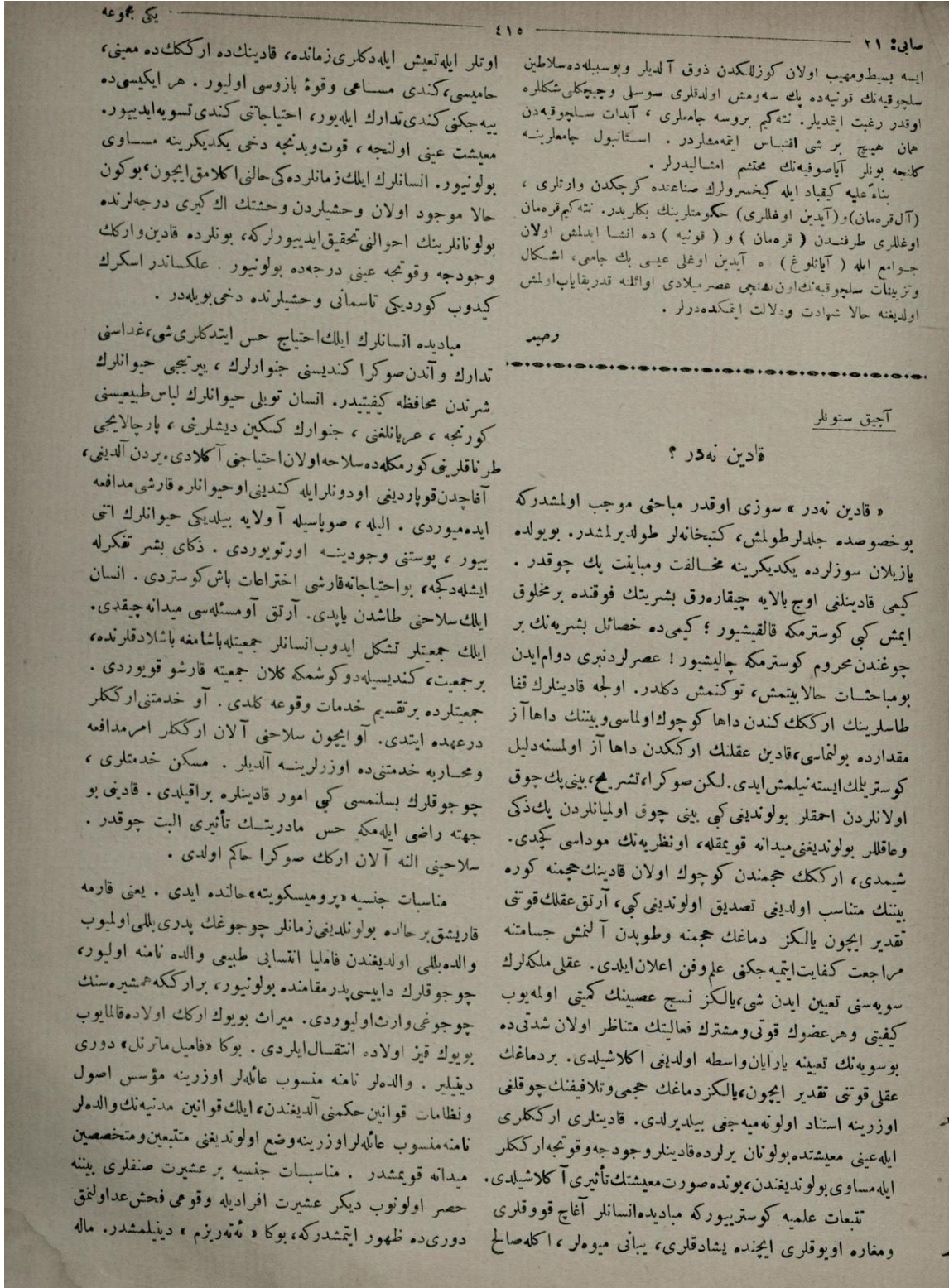
Taha Toros Arşivi/ 001570208009

EK-24; Prens Nazlı Hanım'ın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ziyaretiyle ilgili haber

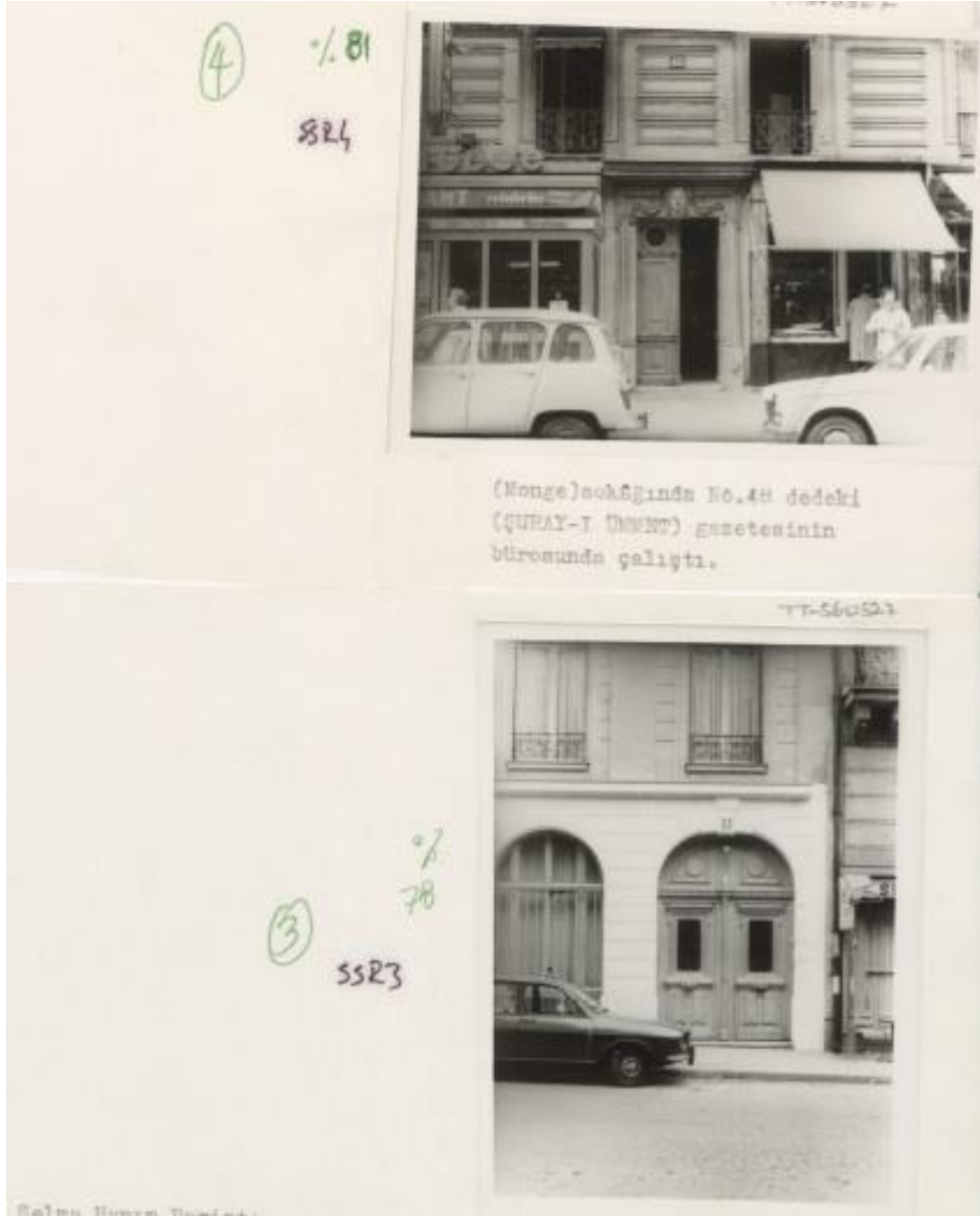

Mechveret (Dergi) 1.Sene 2.Cilt. 1 Ekim 1896

EK-27; Selma Rıza Hanım'ın Paris'te kaldığı ev

Taha Toros Arşivi/ 001560527008.

EK-28; Selma Rıza Hanım'ın gençlik fotoğrafı

Taha Toros Arşivi/ 001560547008

EK-29; Selma Rıza Hanım'ın çalışma ortamındaki fotoğrafı

Taha Toros Arşivi/ 001560548008

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Gökteş, Dilara
Uyruğu : T.C
Doğum tarihi ve yeri : 07.09.1993 Tosya
Medeni hali : Bekar
Telefon : 05462020496
Faks : -
e-mail : di.la.ra@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi	13.06.2016
Lise	Metin-Zülbiye Sarı Anadolu Lisesi	17.06.2011

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2018-2019	Emirdağ Aziziye İlköğretim Okulu	İngilizce Öğretmeni

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

Gökteş, D. "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kadın Dernekleri ve Basın Bağlamında Toplumda Kadın Konusuna Yaklaşımı". **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**. Mayıs 2019.

Hobiler

Sinema, Yüzme, Gezi

